

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Συμβουλευτική εφαρμοσμένη σε εκπαιδευτικά και κοινωνικά πλαίσια»**

Διπλωματική Εργασία

**«Θεωρία του Νου, κοινωνικό άγχος και ντροπή σε παιδιά ηλικίας 4 - 7 ετών:
Σχέση με γονεϊκές μεταβλητές»**

Μεταπτυχιακός φοιτητής: Μπολοβίνος Γεώργιος

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μισαηλίδη Πλουσία

Ιωάννινα, 2018

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία έρχεται να επισφραγίσει το τέλος των σπουδών μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στις Επιστήμες Αγωγής με κατεύθυνση Συμβουλευτική εφαρμοσμένη σε εκπαιδευτικά και κοινωνικά πλαίσια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Πριν ξεκινήσω με την παρουσίαση της διπλωματικής μου, θα ήθελα να αφιερώσω μερικές γραμμές για να ευχαριστήσω όλους αυτούς που συνέβαλαν στο να ολοκληρωθεί η παρούσα εργασία.

Πρωτίστως, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου κ. Πλουσία Μισαηλίδη, η οποία από την πρώτη στιγμή υποστήριξε την προσπάθειά μου, με καθοδήγησε και με συμβούλεψε, πάντα με ευγένεια και μέσα σε κλίμα συνεργασίας. Ήταν τιμή μου να την έχω επόπτρια στην ερευνητική μου προσπάθεια και να μου εμπιστευτεί στο πλαίσιο της έρευνας εργαλεία που η ίδια σχεδίασε ή προσαρμοσε στα ελληνικά.

Ευχαριστώ τον κύριο Ανδρέα Μπρούζο, καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και τον κύριο Στέφανο Βασιλόπουλο επίκουρο καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών, για τη συμβολή τους στην παρούσα έρευνα.

Ακόμα θα ήθελα να ευχαριστήσω τους προϊσταμένους και το προσωπικό των Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης που με φιλοξένησαν στις δομές τους και με βοήθησαν στη διεξαγωγή της έρευνάς μου, όπως επίσης και τους γονείς οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνα, δίνοντας μου και τη δυνατότητα να συνεργαστώ με τα παιδιά τους. Θα ήθελα να πω ιδιαίτερα ένα μεγάλο «ευχαριστώ» στην κ. Ωρέλια Στήκα και την κ. Ελένη Ασπιώτη, χωρίς την βοήθεια των οποίων δεν θα ήταν δυνατή η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Τέλος, δεν θα παραλείψω να ευχαριστήσω την οικογένειά και τους φίλους μου για την υπομονή τους, την ουσιαστική τους υποστήριξη και τη βοήθεια τους τόσο στη διεξαγωγή της έρευνας όσο και στη συγγραφή της παρούσας εργασίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	4
Abstract.....	5
Εισαγωγή.....	6
1. Κοινωνικό άγχος, Ντροπή και Θεωρία του Νου στην προσχολική ηλικία.....	9
1.1. Κοινωνικό άγχος.....	9
1.1.1. Άγχος και κοινωνικό άγχος στα παιδιά προσχολικής ηλικίας.....	9
1.1.2. Συμπτώματα και συνέπειες κοινωνικού άγχους.....	10
1.1.3. Γονείς και κοινωνικό άγχος.....	12
1.2. Ντροπή.....	14
1.2.1. Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα	14
1.2.2. Ορισμός και χαρακτηριστικά της ντροπής.....	15
1.2.3. Γνωστικές προϋποθέσεις της ντροπής.....	16
1.2.4. Ντροπή ως κατάσταση vs. Ντροπή ως προδιάθεση.....	17
1.2.5. Έρευνες για την προδιάθεση ντροπής στην προσχολική ηλικία.....	19
1.2.6. Προδιάθεση για ντροπή και γονείς.....	20
1.2.7. Προδιάθεση για ντροπή και κοινωνικό άγχος.....	22
1.3. Θεωρία του Νου.....	24
1.3.1. Ορισμός και σημασία της ΘτΝ.....	24
1.3.2. Ανάπτυξη της ΘτΝ στην παιδική ηλικία.....	25
1.3.3. Γονείς και ΘτΝ.....	26
1.3.4. ΘτΝ και κοινωνικό άγχος.....	27
1.3.5. ΘτΝ και προδιάθεση για ντροπή.....	28
1.4. Στόχοι παρούσας έρευνας.....	30
2. Μέθοδος.....	32
2.1. Δείγμα.....	32
2.2. Ερευνητικά εργαλεία	32
2.2.1. Κοινωνικό άγχος.....	32
2.2.2. Προδιάθεση για ντροπή.....	35
2.2.3. Θεωρία του Νου.....	39
2.3. Διαδικασία.....	43

3. Αποτελέσματα	46
3.1. Μεταβλητές της έρευνας.....	46
3.1.1. Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και εύρος βαθμολογίας/επίδοσης σε όλες τις μεταβλητές της έρευνας.....	46
3.1.2. ΘτΝ.....	48
3.1.3. Προδιάθεση για ντροπή	51
3.1.3.1. MyChild.....	51
3.1.3.2. SCEMAS.....	51
3.1.4. Κοινωνικό άγχος.....	52
3.1.5. Γονεϊκές μεταβλητές.....	52
3.1.5.1. Κοινωνικό άγχος των γονέων	52
3.1.5.2. Προδιάθεση για ντροπή των γονέων.....	52
3.2. Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας.....	53
3.2.1. Μερικές συσχετίσεις.....	54
4. Συζήτηση.....	59
4.1. Επίδραση της ηλικίας στη ΘτΝ.....	59
4.2. Επίδοση στα έργα ΘτΝ και κοινωνικό άγχος.....	59
4.3. Επίδοση στα έργα ΘτΝ και προδιάθεση για ντροπή των παιδιών.....	60
4.4. Προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και κοινωνικό άγχος	61
4.5. Προδιάθεση για ντροπή στα παιδιά και προδιάθεση για ντροπή των γονέων.....	62
4.6. Κοινωνικό άγχος παιδιών και κοινωνικό άγχος γονέων.....	63
4.7. Σημασία της παρούσας έρευνας.....	63
4.8. Περιορισμοί και προτάσεις για μελλοντική έρευνα.....	64
Βιβλιογραφία.....	66

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας ήταν δύο. Πρώτον να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και τη ΘτΝ σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Δεύτερον να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και το κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή των γονέων τους. Στην έρευνα συμμετείχαν 80 παιδιά ηλικίας 4 έως 7 ετών και οι γονείς τους ($N= 80$). Η ΘτΝ των παιδιών αξιολογήθηκε με τη χορήγηση συνολικά έξι έργων από τα οποία τα δύο εξέταζαν την κατανόηση πεποιθήσεων β' τάξης και τα τέσσερα διερευνούσαν την κατανόηση νοητικών καταστάσεων α' τάξης (Wellman & Liu, 2004). Για την αξιολόγηση του κοινωνικού άγχους των παιδιών χρησιμοποιήθηκε το ετεροαναφορικό ερωτηματολόγιο Social worries anxiety index for young children (SWAIY; Stuijzand & Dodd, 2017). Η προδιάθεση για ντροπή των παιδιών αξιολογήθηκε με δύο εργαλεία: το ετεροαναφορικό ερωτηματολόγιο My Child-Shame (Ferguson, Barrett, & Stegge 1996) που απάντησαν οι γονείς και την προσαρμογή του αυτοαναφορικού εργαλείου Self-Conscious Emotions: Maladaptive and Adaptive Scales (SCEMAS; Stegge & Ferguson, 1994). Όσον αφορά τους γονείς, χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο Mini Social Phobia Inventory (Mini-Spin; Connor, Kobak, Churchill, Katzelnick, & Davidson, 2001) για την αξιολόγηση του κοινωνικού τους άγχους και η κλίμακα Test of Self-Conscious Affect-Version 3 (TOSCA-3; Tangney, Wagner, & Gramzow, 1989) για την αξιολόγηση της προδιάθεσής τους για ντροπή. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ΘτΝ των παιδιών προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας συσχετίζεται θετικά με την προδιάθεση για ντροπή των παιδιών αλλά όχι με το κοινωνικό τους άγχος. Το κοινωνικό άγχος των παιδιών συσχετίστηκε θετικά με την προδιάθεση των παιδιών για ντροπή. Όσον αφορά τις γονεϊκές μεταβλητές το κοινωνικό άγχος των γονέων συσχετίστηκε θετικά με το κοινωνικό άγχος των παιδιών. Αντίθετα δεν προέκυψε κάποια στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή γονέων και παιδιών. Συζητούνται οι συνέπειες αυτών των ευρημάτων για τη θεωρία, τη γονεϊκή συμπεριφορά και την εκπαιδευτική πράξη, υπογραμμίζονται οι περιορισμοί της έρευνας και γίνονται προτάσεις για μελλοντικές ερευνητικές κατευθύνσεις σε αυτή την περιοχή.

***Λέξεις-Κλειδιά:** θτν, κοινωνικό άγχος, προδιάθεση για ντροπή, παιδί, γονέας*

ABSTRACT

Two were the aims of the present study. First, it was aimed to investigate the association between social anxiety, shame-proneness and ToM in preschool and early primary school children. Second it was aimed to investigate the association between children's social anxiety and shame-proneness and their parent's social anxiety and shame-proneness. In the study participated 80 children, aged 4 to 7 years old and their parents. Children's ToM was assessed through six tasks, two of which examined the understanding of second-order beliefs, while the other four investigated the understanding of first-order mental states (Wellman & Liu, 2004). For the assessment of children's social anxiety the questionnaire Social worries anxiety index for young children, which was answered by the children's parents, was used (SWAIY; Stuijzand & Dodd, 2017). Children's shame-proneness was assessed through two instruments: the My Child-Shame questionnaire (Ferguson, Barrett, & Stegge 1996) which was answered by the parents and the adaptation of the self-referential Self-Conscious Emotions: Maladaptive and Adaptive Scales (SCEMAS; Stegge & Ferguson, 1994). Regarding the parents, the questionnaire Mini Social Phobia Inventory (Mini-Spin; Connor, Kobak, Churchill, Katzelnick, & Davidson, 2001) was granted to assess social anxiety and the Test of Self-Conscious Affect-Version 3 scale (TOSCA-3; Tangney, Wagner, & Gramzow, 1989) was granted to assess their shame-proneness. The results showed that preschool and early primary school children's ToM is positively correlated to the children's shame-proneness, but not their social anxiety. Children's social anxiety was positively correlated to children's shame-proneness. As for the parental variables, children's social anxiety was positively correlated in significant manner to children's social anxiety. On the contrary, there was no correlation in significant manner between parents' and children's shame-proneness. Implications of the research outcomes for the theory, parenting and educational practice are debated, restrictions of this research are emphasized and future directions in this area are suggested.

Keywords: *tom, social anxiety, shame-proneness, child, parent*

Εισαγωγή

Το κοινωνικό άγχος ορίζεται σαν την έντονη φοβία εξευτελισμού ή ταπείνωσης που αισθάνεται το άτομο όταν βρίσκεται σε καταστάσεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης ή καταστάσεις όπου αξιολογείται η απόδοση του από κάποιον εξωτερικό παρατηρητή (Eng, Heimberg, Hart, Schneier, & Liebowitz, 2001). Το άτομο με κοινωνικό άγχος επικεντρώνεται στις ελλείψεις του εαυτού του, φοβάται ότι θα δημιουργήσει αρνητικές εντυπώσεις στο μυαλό των άλλων κατά την κοινωνική αλληλεπίδραση μαζί τους και ότι θα γίνει αντικείμενο αρνητικής κριτικής που θα οδηγήσει σε απόρριψη ή αποκλεισμό του. (Matos, Pinto-Gouveia, & Gilbert, 2013). Η τυπική ηλικία εμφάνισης του κοινωνικού άγχους έχει οριστεί γύρω στα 11 έτη. Η έρευνα όμως τα τελευταία χρόνια πάνω στις αγχώδεις διαταραχές και κατ' επέκταση στο κοινωνικό άγχος έχει δείξει ότι το παιδί μπορεί να εμφανίσει σχετικά συμπτώματα ήδη από την προσχολική ηλικία (Beidel & Turner, 2007. Klein, 2009).

Η παρούσα έρευνα λοιπόν έχει σαν στόχο να εξετάσει τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους σε παιδιά ηλικίας 4-7 ετών, το πώς αυτά σχετίζονται με τη προδιάθεση για ντροπή και την ικανότητα ΘτΝ καθώς και το πώς επιδρούν οι γονείς στην εμφάνισή τους. Η προδιάθεση για ντροπή ορίζεται ως η προδιάθεση του ατόμου να βιώσει ντροπή, αντί για κάποιο άλλο συναίσθημα, σε μια πληθώρα καταστάσεων στις οποίες αποτυγχάνει ή παραβαίνει κάποιον ηθικό κανόνα (Tangney & Dearing, 2002). Αποτελεί μια κατάσταση που εμφανίζει κοινά στοιχεία με το κοινωνικό άγχος καθώς και τα δύο εκδηλώνονται όταν το άτομο, που έχει μια έντονη ανάγκη να είναι αρεστό στους άλλους, προχωρά σε μια ενέργεια που θεωρεί ότι απογοήτευσε το περιβάλλον του και το έκανε αντικείμενο αρνητικής κριτικής (Hedman, Ström, Stünkel, & Mörtberg, 2013). Τα ερευνητικά δεδομένα σε ενήλικες αποδεικνύουν την ύπαρξη θετικής σχέσης ανάμεσα στις δύο καταστάσεις (Fergus, Valentiner, McGrath, & Jencius, 2010). Δεν βρέθηκε όμως κάποια έρευνα που να έχει μελετήσει τη σχέση των δύο καταστάσεων σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας.

Η ΘτΝ ορίζεται ως η ικανότητα η οποία επιτρέπει στο άτομο να αποδίδει νοητικές καταστάσεις (πεποιθήσεις, επιθυμίες, συναίσθημα, σκέψεις, αντιλήψεις, προθέσεις, προσδοκίες, όνειρα, ευχές) στον εαυτό του και τους άλλους με στόχο την ερμηνεία της συμπεριφοράς (Premack & Woodruff, 1978). Η ικανότητα ΘτΝ αξιοποιείται από το άτομο που βιώνει κοινωνικό άγχος καθώς τείνει να κάνει υποθέσεις σχετικά με το τι σκέφτονται οι άλλοι για αυτόν (Matos et. al., 2012). Η έρευνα σε παιδιά προσχολικής ηλικίας για τη σχέση ανάμεσα στα

συμπτώματα κοινωνικού άγχους και τη ΘτΝ είναι περιορισμένη ενώ και τα αποτελέσματα που έχουν προκύψει είναι ασαφή.

Πέρα από τον έλεγχο της σχέσης των τριών μεταβλητών στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, στην παρούσα έρευνα θα εξεταστεί, όπως αναφέρθηκε, και η επίδραση των γονέων πάνω στην εμφάνισή τους. Οι γονείς που χαρακτηρίζονται από κοινωνικό άγχος λειτουργούν σαν πρότυπα για τα παιδιά τους και με τη συμπεριφορά τους αυξάνουν την πιθανότητα να εμφανιστούν τα ίδια συμπτώματα κοινωνικού άγχους και σε αυτά (Dougherty et. al., 2013). Η έρευνα έχει δείξει ότι κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τα παιδιά των οποίων οι γονείς τους χαρακτηρίζονται από μια υψηλή προδιάθεση για ντροπή (Mills et. al., 2007). Αναμένεται λοιπόν να προκύψουν παρόμοια αποτελέσματα και στην παρούσα έρευνα.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο ορίζονται οι έννοιες του κοινωνικού άγχους, της προδιάθεσης για ντροπή και της ΘτΝ, παρουσιάζονται έρευνες που διενεργήθηκαν σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στις τρεις έννοιες ενώ μελετάται και η επίδραση των γονέων. Στο τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζονται οι στόχοι, τα ερωτήματα και οι υποθέσεις της παρούσας έρευνας. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση της μεθοδολογίας της έρευνας. Παρουσιάζονται το δείγμα της έρευνας, τα εργαλεία που αξιοποιήθηκαν για παιδιά και γονείς και η ερευνητική διαδικασία που ακολουθήθηκε. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται περιγραφή των στατιστικών αναλύσεων με βάση των οποίων θα εξεταστούν οι υποθέσεις και τα ερωτήματα που έχουν τεθεί. Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο γίνεται μια συζήτηση των αποτελεσμάτων και μια σύγκριση τους με την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία. Επίσης αναφέρονται οι περιορισμοί της έρευνας καθώς και προτάσεις για μελλοντικές ερευνητικές προσπάθειες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΓΧΟΣ, ΝΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΥ ΣΤΗΝ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΑΓΧΟΣ, ΝΤΡΟΠΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΝΟΥ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας αναλύονται οι τρεις έννοιες που θα εξεταστούν στην έρευνα. Αρχικά παρουσιάζεται η έννοια του κοινωνικού άγχους στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, τα συμπτώματα και συνέπειες που έχει στη συμπεριφορά και τις κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις καθώς και την επίδραση των γονέων στην εμφάνιση του. Στη συνέχεια γίνεται ανάλυση της έννοιας της ντροπής. Γίνεται μια παρουσίαση των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων στα οποία ανήκει η ντροπή, ορίζεται η έννοια της ντροπής καθώς και οι γνωστικές προϋποθέσεις για την εμφάνιση της. Κατόπιν πραγματοποιείται μια διάκριση ανάμεσα στη ντροπή σαν κατάσταση και την προδιάθεση για ντροπή, παρουσιάζονται έρευνες που μελετούν τη προδιάθεση για ντροπή σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, καθώς και το πώς συνδέεται με την επιρροή των γονέων και το κοινωνικό άγχος. Τέλος ορίζεται η έννοια της ΘτΝ, παρουσιάζονται τα σημαντικότερα στάδια ανάπτυξής της, η επίδραση που έχουν οι γονείς στην εξέλιξή της και τέλος παρατίθενται έρευνες που μελετούν τη σχέση ανάμεσα σε ΘτΝ, κοινωνικό άγχος και ντροπή.

1.1. Κοινωνικό άγχος

1.1.1. Άγχος και κοινωνικό άγχος στα παιδιά προσχολικής ηλικίας

Κοινωνικό άγχος ονομάζεται ο επίμονος φόβος ή άγχος για μια ή περισσότερες κοινωνικές καταστάσεις στις οποίες το παιδί εκτίθεται σε πιθανό εξουχιστικό έλεγχο από μέρους των άλλων. Παράδειγμα τέτοιων καταστάσεων αποτελούν οι καταστάσεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης, οι καταστάσεις όπου το παιδί γίνεται αντικείμενο παρατήρησης και καταστάσεις όπου το παιδί θα πρέπει να επιτελέσει κάτι δημόσια. Το παιδί φοβάται ότι θα ενεργήσει με τέτοιο τρόπο ή ότι θα δείξει συμπτώματα άγχους τα οποία θα αξιολογηθούν αρνητικά από τους άλλους. Οι κοινωνικές καταστάσεις έτσι προκαλούν σχεδόν πάντα φόβο ή άγχος και για αυτό το λόγο είτε αποφεύγονται είτε υπομένονται με έντονη δυσφορία (American Psychiatric Association, 2013). Η τυπική ηλικία εμφάνισης κοινωνικού άγχους έχει υπολογιστεί μεταξύ 10 και 20 ετών με την έκφραση συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους πριν την ηλικία των 11

ετών να αυξάνει την πιθανότητα το άγχος να παραμείνει και στην ενήλικη ζωή του ατόμου (Beesdo et. al., 2007).

Τα τελευταία χρόνια η έρευνα για την ηλικία έναρξης του άγχους έδειξε ότι συμπτώματα αγχωδών διαταραχών μπορούν να εμφανιστούν στο παιδί ήδη από την ηλικία των 2 ετών. Στην Αμερική υπολογίζεται ότι η συχνότητα εμφάνισης αγχωδών διαταραχών σε παιδιά προσχολικής ηλικίας ανέρχεται σε ποσοστό 9% (Mian & Carter, 2013). Πιο συγκεκριμένα έχουν παρατηρηθεί συμπεριφορές που πληρούν τα κριτήρια της γενικευμένης αγχώδους διαταραχής, κοινωνικού άγχους και άγχους αποχωρισμού (Carpenter et. al., 2015) καθώς και των συγκεκριμένων φόβων (Edwards, Rapee, Kennedy, & Spence, 2010) ήδη από την προσχολική ηλικία.

Αν και το κοινωνικό άγχος κάνει την εμφάνισή του στην εφηβεία υποστηρίζεται ότι συμπτώματά του μπορεί να γίνουν εμφανή και σε μικρότερα παιδιά (Beidel & Turner, 2007. Klein, 2009). Η εμφάνιση συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους φαίνεται να είναι πιθανή ήδη από την ηλικία των 4-5 ετών, ενώ σύμφωνα με τους Egger και Angold (2004) ακόμα και από την ηλικία των 2 ετών. Τα συμπτώματα του παιδιού σε αυτήν την ηλικία ανήκουν σε αυτό που οι ειδικοί ορίζουν ως «φάσμα κοινωνικού άγχους» (Morris, Hirshfeld-Becker, Henin, & Storch, 2004). Στην έρευνα των Egger και Angold (2006) βρέθηκε ότι 2.1% με 4.6% των παιδιών προσχολικής ηλικίας που ανήκουν στο γενικό πληθυσμό ικανοποιούν τα κριτήρια της διαταραχής κοινωνικού άγχους. Το αντίστοιχο ποσοστό στην έρευνα των Paulus, Backes, Sander, Weber και von Gontard (2015) με παιδιά ηλικίας 4-8 ετών ανήλθε στο 10.7%.

1.1.2. Συμπτώματα και συνέπειες του κοινωνικού άγχους

Σε καταστάσεις έκθεσης ή αξιολόγησης το παιδί με κοινωνικό άγχος αισθάνεται μια γενική δυσφορία, μια έντονη συστολή, δυσκολεύεται να εκφράσει θετικά συναισθήματα, προσπαθεί να απομονωθεί και να αποφύγει τη συγκεκριμένη κατάσταση, αποφεύγει την οπτική επαφή και παραμένει σιωπηλό και ήσυχο (Dougherty et al., 2013). Η πίεση που αισθάνεται το παιδί μπορεί να οδηγήσει σε έντονους πονοκεφάλους, στομαχόπονους, εκρήξεις πανικού, έντονη καρδιακή δραστηριότητα, εφίδρωση και κλάματα (Beidel, Turner, & Morris, 2000). Έχει ακόμα αναφερθεί ότι παιδιά με συμπτώματα κοινωνικού άγχους βιώνουν συχνούς και έντονους εφιάλτες, συμπεριφορά που δεν εμφανίζεται σε ενήλικες με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά (Kushnir, Gothelf, & Sadeh, 2013)

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά με συμπτώματα κοινωνικού άγχους τα οδηγούν στο να απομονώνονται από τον κοινωνικό τους περίγυρο και να εμφανίζουν συμπεριφορές που δυσκολεύουν τη θετική κοινωνική αλληλεπίδραση με το περιβάλλον τους. Τα παιδιά που ξεκινούν το νηπιαγωγείο με μια επιφυλακτικότητα απέναντι στους συμμαθητές τους τείνουν να αποφεύγουν πολλές ευκαιρίες για κοινωνική αλληλεπίδραση με το περιβάλλον τους, περιορίζοντας έτσι την ανάπτυξη αποτελεσματικών κοινωνικών δεξιοτήτων. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να συνάψουν φιλικές σχέσεις και να μην είναι ιδιαίτερα δημοφιλή ανάμεσα στους συνομηλίκους τους παρόλο που συνήθως επιθυμούν να κοινωνικοποιηθούν και να αποτελέσουν μέρος της ομάδας. Αντίθετα φαίνεται να αισθάνονται παραμελημένα και περιθωριοποιημένα. (Buss et al., 2013. Coplan, Prakash, O'Neil, & Armer, 2004. Gazelle & Ladd, 2003. Gazelle & Rudolph, 2004. Rapee & Spence, 2004).

Η απουσία κοινωνικών αλληλεπιδράσεων, ακόμα και από την προσχολική ηλικία, μπορεί να αποτελέσει σημαντικό παράγοντα για την εμφάνιση συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους στα παιδιά, δυσχεραίνοντας και τη μετέπειτα κοινωνική του ζωή (Ale, Chorney, Brice, & Morris, 2010). Η αποτυχία του παιδιού να πετύχει ικανοποιητικά αποτελέσματα κατά τις κοινωνικές του συνδιαλλαγές, ενισχύει την ήδη δυσπροσαρμοστική συμπεριφορά λειτουργώντας σαν προβλεπτικός παράγοντας διάγνωσης διαταραχής κοινωνικού άγχους και κοινωνικής φοβίας σε μεγαλύτερη ηλικία (Wichstrøm, Belsky, & Berg-Nielsen, 2013). Για παράδειγμα στην έρευνα των Rapee, Kennedy, Ingram, Edwards και Sweeney (2005) η κοινωνική απομόνωση στην πρώιμη παιδική ηλικία συνδέθηκε με την ανάπτυξη διαταραχών άγχους στην μετέπειτα παιδική ηλικία, την εφηβεία και την ενήλικη ζωή (Rapee et al., 2005). Ομοίως στην έρευνα των Bufferd, Dougherty, Carlson, Rose και Klein (2012) βρέθηκε ότι παιδιά που εμφάνισαν χαρακτηριστικά κοινωνικού άγχους στην ηλικία των 3 ετών, πληρούσαν τα κριτήρια διάγνωσης διαταραχής κοινωνικού άγχους και κοινωνικής φοβίας μετά από 3 χρόνια (Bufferd et al., 2012).

Εξαιτίας του άγχους απέναντι στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις το παιδί εμφανίζει γενικά προβλήματα στο χώρο του σχολείου. Τείνει να υποβαθμίζει τις ακαδημαϊκές και γνωστικές του ικανότητες επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό και τη σχολική του επίδοση, καθώς προσπαθεί να γίνει «αόρατο» στους δασκάλους του. Φοβάται και αποφεύγει τη συμμετοχή στη τάξη (π.χ. επιλέγει να μην σηκώσει το χέρι για να απαντήσει σε μια ερώτηση ή για να ρωτήσει κάτι τον εκπαιδευτικό) ή σε άλλες δραστηριότητες στο σχολικό πλαίσιο (π.χ. αποφεύγει τη συμμετοχή σε εκδηλώσεις) (Beidel, Turner, & Morris, 1995 όπως αναφέρεται στο Brouzos, Vassilopoulos, &

Baourda, 2015. Rimm-Kaufman & Kagan, 2005). Δεν απολαμβάνει έτσι το χρόνο που βρίσκεται στο χώρο του σχολείου, καθώς δυσκολεύεται να προσαρμοστεί κοινωνικά και ακαδημαϊκά, με αποτέλεσμα αρκετές φορές να εμφανίζει σχολική άρνηση (Weeks, Coplan, & Kingsbury, 2009).

1.1.3. Γονείς και κοινωνικό άγχος

Έχει αποδειχθεί ότι το οικογενειακό περιβάλλον παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση κοινωνικού άγχους στα παιδιά. Τα παιδιά με γονείς που παρουσιάζουν αγχώδεις διαταραχές έχουν μέχρι και 7 φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να εμφανίσουν άγχος σε κλινικό επίπεδο σε σχέση με παιδιά των οποίων οι γονείς δεν εμφανίζουν κάποια διαταραχή, με τις μητέρες να φαίνεται να ασκούν μεγαλύτερη επίδραση στην ανάπτυξη αγχωδών διαταραχών στα παιδιά τους. Αντίστοιχα γονείς με παιδιά που εμφανίζουν συμπτώματα κοινωνικού άγχους είναι πιθανότερο κάποια στιγμή στη ζωή τους να εμφανίσουν χαρακτηριστικά της διαταραχής. (Dougherty et. al., 2013. Elizabeth et. al., 2006. Wichstrøm et. al., 2013).

Σύμφωνα με τους Beidel και Turner (2007) υπάρχουν τρεις τρόποι που οι γονείς ενισχύουν την πιθανότητα εμφάνισης αγχωδών διαταραχών στα παιδιά τους. Πρώτον είναι πιθανό να μεταδώσουν γενετικά μια προδιάθεση για αγχώδεις διαταραχές όταν και οι ίδιοι έχουν διαγνωστεί με κάποια διαταραχή. Σύμφωνα με την έρευνα των Eley και Lau (2005) η κληρονομικότητα ευθύνεται κατά 30-40% για την εμφάνιση συμπτωμάτων άγχους στα παιδιά, χωρίς όμως να είναι γνωστό ακόμα ποια είναι τα γονίδια που ενισχύουν την πιθανότητα αυτή. Στη μετα-ανάλυση των Scaini, Belotti και Ogliari (2014) η εκτίμηση επίδρασης της κληρονομικότητας ως αιτίας για την εμφάνιση κοινωνικού άγχους στα παιδιά εμφάνισε τιμές από 0.13 έως 0.60. Αυτό το αποτέλεσμα εξηγεί ότι υπάρχει γενετική βάση για το γεγονός πως παιδιά με γονείς που έχουν κοινωνικό άγχος είναι πιθανό να εμφανίσουν επίσης συμπτώματα (Scaini et. al., 2014).

Δεύτερον σύμφωνα με τους Beidel και Turner (2007) σημαντικό ρόλο για την εμφάνιση συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους στα παιδιά φαίνεται να παίζει ακόμα η αγχώδης συμπεριφορά των γονέων τους. Οι γονείς αποτελούν πρότυπα για τα παιδιά τους, τα οποία αναπαράγουν τις συμπεριφορές που αυτοί εμφανίζουν σε κοινωνικές συναλλαγές, με αποτέλεσμα αν οι γονείς παρουσιάζουν κοινωνικά αγχώδεις συμπεριφορές να ενισχύσουν την εμφάνιση των αντίστοιχων συμπεριφορών και από τα παιδιά τους. Στην έρευνα των de Rosnay, Cooper, Tsigaras και Murray

(2006) βρέθηκε ότι ακόμα και βρέφη ενός έτους που έβλεπαν τη μητέρα τους να εμφανίζει αγχώδη συμπεριφορά απέναντι σε ένα άγνωστο πρόσωπο απέφευγαν πολύ πιο έντονα το συγκεκριμένο πρόσωπο σε σχέση με βρέφη που οι μητέρες τους αλληλεπιδράσαν φυσιολογικά (de Rosnay et. al., 2006). Όταν το παιδί βλέπει τους γονείς του να εκφράζουν έντονο άγχος για κοινωνικές καταστάσεις ξεκινά να αντιμετωπίζει και το ίδιο τα προβλήματα που του παρουσιάζονται σαν άλυτα, καταστροφικά και επικίνδυνα, βιώνοντας παράλληλα έντονη δυσφορία (Weeks et. al., 2009).

Τρίτον οι γονείς με αγχώδεις διαταραχές εμφανίζονται ιδιαίτερα υπερπροστατευτικοί ασκώντας έντονο έλεγχο στα παιδιά τους περιορίζοντας σε μεγάλο βαθμό τις ευκαιρίες για εμπειρίες από κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και ανάπτυξη κοινωνικών ικανοτήτων. Με αυτό τον τρόπο οδηγούν τα παιδιά στο να αποφεύγουν καταστάσεις αντί να τις αντιμετωπίζουν εμποδίζοντας έτσι την εξέλιξη δυνατοτήτων αντιμετώπισης προβλημάτων. Αντίστοιχα η εμφάνιση αγχώδους συμπεριφοράς από τη μεριά των παιδιών οδηγεί στην ενίσχυση της υπερπροστατευτικότητας από τη μεριά των γονέων. Φαίνεται έτσι να υπάρχει μια αμφίδρομη σχέση ανάμεσα στο άγχος και την υπερπροστατευτικότητα (Edwards, Rapee, & Kennedy, 2010). Υπάρχουν όμως και έρευνες όπως των Hudson et. al. (2011) και Wichstrøm et. al. (2013) στις οποίες δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στο άγχος και στην υπερπροστατευτικότητα, θεωρώντας ότι η γονεϊκή συμπεριφορά δεν επηρεάζει την εμφάνιση ή όχι συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους.

Οι Festa και Ginsburg (2011) αναφέρουν και την απόρριψη από τους γονείς σαν προβλεπτικό παράγοντα κοινωνικού άγχους. Οι έντονες και άδικες κατηγορίες μετά από μια αποτυχία, η αρνητική κριτική μπροστά σε τρίτους και η σύγκριση με άλλους συνομηλικούς από τους γονείς, έχουν σαν αποτέλεσμα να ενισχύονται αρνητικές αντιλήψεις του παιδιού για τον εαυτό του. Το παιδί διαμορφώνει λανθασμένη εντύπωση ότι και το περιβάλλον του θα είναι αρνητικά διακείμενο απέναντι του, στάση που το οδηγεί στο να αποφεύγει τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και να εμφανίζει υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού άγχους (Festa & Ginsburg, 2011).

1.2. Ντροπή

1.2.1. Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα

Η ντροπή είναι ένα αυτοσυνειδησιακό συναίσθημα. Στην κατηγορία των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων τα κύρια συναισθήματα είναι τέσσερα: η ντροπή, η ενοχή, η περηφάνια και η αμηχανία. Αρκετοί ειδικοί προσθέτουν στην κατηγορία αυτή την ενσυναίσθηση, τη ζήλεια, το φθόνο και την ντροπαλότητα. Τα συναισθήματα αυτά διαφέρουν μεταξύ τους όσον αφορά την ανάπτυξη, την ένταση, την προσαρμοστικότητα, τις προϋποθέσεις και τις επιπτώσεις που έχουν στη συμπεριφορά και την κοινωνική ζωή του ατόμου. (Else-Quest et al., 2012).

Τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα αποτελούν μια ειδική κατηγορία συναισθημάτων που συνδέονται με τις αντιδράσεις του ατόμου πάνω στα χαρακτηριστικά του εαυτού του και τη συμπεριφορά του. Σαν σκοπό έχουν να διευκολύνουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και σχέσεις δίνοντας κίνητρο στο άτομο να τηρήσει τους κοινωνικούς κανόνες και τις προσωπικές του αξίες καθώς και να κατευνάσουν το άτομο όταν βιώνει μια πιεστική για αυτό κατάσταση. Βοηθούν στη σωστή λειτουργία μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον και ειδικότερα στις κοινωνικές συνδιαλλαγές, καθώς αποτελούν τη βάση για να αντιμετωπιστούν προβλήματα που σχετίζονται με τη συνεργασία, τη συμβίωση και την διατήρηση κοινωνικών σχέσεων. Το άτομο καταφέρνει να διορθώσει τις ηθικές και κοινωνικές του παραβάσεις και να διατηρήσει μια αποδεκτή κοινωνική συμπεριφορά (Else-Quest, Higgins, Allison, & Morton, 2012. Kim, Thibodeau, & Jorgensen, 2011. Tangney & Tracy, 2012).

Διαφέρουν από τα βασικά συναισθήματα καθώς δεν είναι έμφυτα αλλά προκύπτουν σε μεταγενέστερα στάδια ανάπτυξης, απαιτώντας από το άτομο να είναι σε θέση να αντιλαμβάνεται τον εαυτό του και να συνθέτει αυτοαναπαραστάσεις. Ακόμα είναι περισσότερο σύνθετα γνωστικά σε σχέση με τα βασικά συναισθήματα, προωθούν την επίτευξη πιο εκλεπτυσμένων κοινωνικών στόχων και τέλος εκφράζονται με τρόπους που δεν είναι καθολικά κοινοί, αλλά μπορεί να διαφέρουν ακόμα και από άτομο σε άτομο (Else-Quest, Higgins, Allison, & Morton, 2012. Tangney & Tracy, 2012).

1.2.2. Ορισμός και χαρακτηριστικά της ντροπής

Η ντροπή αποτελεί ένα επίπονο συναίσθημα κατά την έκφραση του οποίου το παιδί πιστεύει ότι τα χαρακτηριστικά του ή οι συμπεριφορές του δεν είναι ελκυστικές στο κοινωνικό του περιβάλλον. Το παιδί αισθάνεται ότι αποτελεί αντικείμενο αξιολόγησης από τον κοινωνικό του περίγυρο, καθώς νιώθει ότι οι γύρω του δεν τον αποδέχονται αλλά του ασκούν αρνητική κριτική. Αυτή η διάσταση της ντροπής έχει χαρακτηριστεί ως εξωτερικευμένη/εξωτερική ντροπή και έχει οδηγήσει τους ειδικούς να τη χαρακτηρίσουν σαν ένα καθαρά κοινωνικό συναίσθημα. Ο όρος αυτός δόθηκε από τους Scheff, Retzinger και Ryan (1989) καθώς προκύπτει από την «εικονική» παρακολούθηση του εαυτού μέσα από τα μάτια των άλλων (Scheff et. al., 1989). Το παιδί που βιώνει ντροπή δίνει πολύ μεγάλη προσοχή στα λεγόμενα και τις ενέργειες του περιβάλλοντος του προσπαθώντας να διακρίνει τις απόψεις που έχουν για το πρόσωπό του (π.χ. «Τι σκέφτονται οι άλλοι για μένα;»). Νιώθει ότι απειλείται η κοινωνική του εικόνα και στοχεύει στη μείωση οποιασδήποτε ζημιάς στην κοινωνική του θέση, να αποφύγει μια τυχόν απόρριψη ή να περιορίσει την αρνητική κριτική. Η συμπεριφορά του κατευθύνεται έτσι σε μια προσπάθεια να επηρεάσει την εικόνα στο μυαλό των άλλων, να τους κατευνάσει ή να δείξει αρετές που ελπίζει ότι θα τον καταστήσουν αρεστό (Kim et. al., 2011. Liss, Schiffrin, & Rizzo, 2013. Matos, Pinto-Gouveia, & Gilbert, 2013).

Η ντροπή οδηγεί το παιδί σε εξονυχιστικό έλεγχο του εαυτού του. Αυτή η διάσταση της ντροπής χαρακτηρίζεται ως εσωτερική. Σύμφωνα με την Lewis (1971 όπως αναφέρεται στο Tangney, Youman, & Stuewig, 2009) ο εαυτός κατά την έκφραση ντροπής είναι παράλληλα το αντικείμενο κριτικής και παρατήρησης από το περιβάλλον αλλά και αυτός που παρατηρεί και επικρίνει (Tangney et. al., 2009). Η επικέντρωση του παιδιού στον εαυτό του επηρεάζει και την εικόνα που νομίζει ότι παρουσιάζει στο περιβάλλον του. Η προσοχή κατευθύνεται εσωτερικά, στα λάθη και τις ελλείψεις του εαυτού. Ακόμα και αν γίνει αντιληπτή από το περιβάλλον μια θετική στάση απέναντι στο παιδί, είναι πιθανό το ίδιο το παιδί να εξακολουθήσει να διακατέχεται από αρνητικές αντιλήψεις για τον εαυτό και να αισθάνεται ανεπαρκές σε σχέση με τους άλλους (Lewis, 1971 όπως αναφέρεται στο Fontaine, Luyten, de Boeck, & Corveleyn, 2001. Matos et. al., 2013).

Με βάση την παραπάνω διάκριση η ντροπή εμφανίζεται σε καταστάσεις όπου κάποιο χαρακτηριστικό ή συμπεριφορά του παιδιού γίνεται αντικείμενο κριτικής από το ίδιο ή από το περιβάλλον του. Η ντροπή σε αυτή την περίπτωση είναι αποτέλεσμα μιας κατάστασης και έχει

χαρακτηριστεί σαν «επακόλουθη». Το παιδί μπορεί να αισθανθεί όμως ντροπή ακόμα και πριν από μια κατάσταση, όταν αναλογίζεται τις πιθανές κοινωνικές επιπτώσεις που μπορεί να έχει μια συμπεριφορά του. Η διάσταση αυτή της ντροπής χαρακτηρίζεται σαν «προληπτική/προκαταβολική» και επηρεάζει το παιδί στο να επιλέξει τελικώς πώς θα συμπεριφερθεί. Η «προληπτική/προκαταβολική» ντροπή βασίζεται σε προηγούμενες εμπειρίες του παιδιού όπου μια συμπεριφορά ή κατάσταση είχε σαν αποτέλεσμα τη βίωση του συναισθήματος. Η «επακόλουθη» και «προληπτική/προκαταβολική» ντροπή βρίσκονται έτσι σε μια συνεχή αλληλεπίδραση και ανατροφοδότηση επιδρώντας στις κοινωνικές επιλογές του παιδιού (Tangney, Stuewig, & Mashek, 2007. Tangney et. al., 2009).

Οι αρνητικές αξιολογήσεις στις οποίες προχωρά το παιδί για τον εαυτό του του προκαλούν αρνητικά συναισθήματα και ένα αίσθημα κατωτερότητας. Αισθάνεται αβοήθητο, ανίκανο και εκτεθειμένο στο περιβάλλον του. Το παιδί που αισθάνεται ντροπή είναι πιθανό να εκφράσει υποταχτικές συμπεριφορές και να προσπαθήσει να αποφύγει μια κατάσταση για να περιορίσει την κριτική στο πρόσωπό του και τα αρνητικά συναισθήματα που αυτή προκαλεί. Χαρακτηριστικά το παιδί που αισθάνεται ντροπή προσπαθεί με κάθε τρόπο να περιορίσει την έκθεση και τη γενικότερη επαφή με το περιβάλλον του. Επιχειρεί να απομακρυνθεί από τους ανθρώπους γύρω του, να κρυφτεί, αποφεύγοντας παράλληλα και την οποιαδήποτε οπτική επαφή. Συχνά παραλύει και θέλει να τον «καταπιεί η γη». Τα παιδιά που αισθάνονται ντροπή συνηθίζουν να κρύβουν το πρόσωπο τους, να κατεβάζουν το κεφάλι τους ή να «μαζεύουν» το σώμα τους, καθώς έτσι νιώθουν ότι δεν γίνονται αντιληπτά από τους άλλους. (Barrett, 2005. Gilbert, 2000. Lewis, 1971 όπως αναφέρεται στο Tangney, 1996).

1.2.3. Γνωστικές προϋποθέσεις της ντροπής

Ο Lewis (2016) παρουσιάζει τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για την ανάπτυξη των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων -και κατ' επέκταση της ντροπής- και υποστηρίζει ότι ιδιαίτερος σημαντικό ρόλο παίζουν τρεις γνωστικές ικανότητες. Η πρώτη γνωστική ικανότητα έχει να κάνει με τη διάκριση των αξιών, κανόνων και στόχων που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά. Η διάκριση αυτή προκύπτει μέσα από την κοινωνικοποίηση και τη συμμετοχή του ατόμου σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια. Ήδη από την ηλικία του πρώτου έτους οι γονείς του παιδιού μέσα από κάποιες ανταμοιβές και τιμωρίες προσπαθούν να του δείξουν τι πρέπει και τι

δεν πρέπει να κάνει, χωρίς όμως το παιδί να είναι ακόμα σε θέση να διακρίνει από μόνο του τη διαφορά. Στην ηλικία των δύο ετών αρχίζουν να κατανοούν την αποδεκτή και μη αποδεκτή συμπεριφορά, αν και ακόμα χρειάζονται την παρουσία ενός ενήλικα. Στο τέλος του δευτέρου έτους και στην αρχή του τρίτου το παιδί έχει διαμορφώσει στο μυαλό του κάποιες αξίες, κανόνες και στόχους` και δεν απαιτείται η παρουσία κάποιου άλλου προσώπου για να αξιολογήσει κατά πόσο μια συμπεριφορά του είναι αποδεκτή ή αποκλίνει από τους κανόνες. Τα 3 έτη είναι και η ηλικία στην οποία αρχίζουν να εμφανίζονται τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα.

Η δεύτερη γνωστική ικανότητα έχει να κάνει με την αξιολόγηση. Η συγκεκριμένη έννοια περιλαμβάνει την υπευθυνότητα και την αυτοαξιολόγηση σχετικά με το τι θεωρείται επιτυχία και τι αποτυχία. Όσον αφορά την υπευθυνότητα παρουσιάζεται πρόβλημα όταν το παιδί τείνει να αναλαμβάνει αποκλειστικά τις ευθύνες για μια αποτυχία χωρίς να εξετάζει τους εξωτερικούς παράγοντες αλλά και αντίθετα όταν αποποιείται εντελώς την ευθύνη μιας προσωπικής του επιλογής. Όσον αφορά την αυτοαξιολόγηση παρουσιάζεται πρόβλημα όταν το παιδί διαμορφώσει ένα αξιολογικό σύστημα για τη συμπεριφορά του που όμως δεν συμφωνεί με το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργεί.

Η τρίτη γνωστική ικανότητα έχει να κάνει με την «καθολική» ή «συγκεκριμένη» απόδοση του εαυτού. Η «καθολική» απόδοση αναφέρεται στη τάση του ατόμου να αξιολογεί τον εαυτό του στο σύνολό του. Αντίθετα η «συγκεκριμένη» αναφέρεται στη τάση του ατόμου να αξιολογήσει μια συμπεριφορά ή ενέργεια του αντί για τον εαυτό του καθολικά. Σύμφωνα με τη θεωρία του Dweck (2006όπ. ανάφ στο Lewis, 2016) τα άτομα που προχωρούν σε αξιολόγηση των πράξεων τους και όχι σε γενική κριτική για τον εαυτό, βλέπουν την αποτυχία σαν ένα κίνητρο να ξαναπροσπαθήσουν, χωρίς παράλληλα να επηρεάζεται η αυτοαντίληψή τους. Αντίθετα ένα παιδί που προχωρά κυρίως σε αξιολόγηση του εαυτού του είναι πιο πιθανό να εκφράσει ένα συναίσθημα όπως η ντροπή μετά από μια αποτυχία και να προσπαθήσει να αποφύγει μια ανάλογη κατάσταση στο μέλλον (Lewis, 2016).

1.2.4. Ντροπή ως κατάσταση vs. Ντροπή ως προδιάθεση

Η ντροπή αποτελεί μια συναισθηματική κατάσταση που εμφανίζεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, όπου το άτομο διακατέχεται από αρνητικές αξιολογήσεις για το σύνολο του εαυτού του, και είναι σχετικά εφήμερη. Αυτά τα περιστασιακά αισθήματα ντροπής μπορεί να θεωρηθούν

φυσιολογικά όταν εξυπηρετούν κάποιον κοινωνικό στόχο και διευκολύνουν την προσαρμογή του ατόμου στο κοινωνικό περιβάλλον. Μπορούν να οδηγήσουν στην εμφάνιση κοινωνικά αποδεκτών συμπεριφορών (π.χ. συμμόρφωση ή προ-κοινωνικές συμπεριφορές) και να περιορίσουν λιγότερα κοινωνικά αποδεκτές (έντονος ανταγωνισμός ή προσπάθεια επιβολής) οδηγώντας σε μια βελτίωση της πιθανότητας συνέχισης των κοινωνικών σχέσεων (Covert, Tangney, Maddux, & Heleno, 2003. Ferguson, Stegge, Eyre, Vollmer, & Ashbaker, 2000. Muris & Meesters, 2014).

Οι περισσότεροι άνθρωποι λοιπόν έχουν την ικανότητα να αισθάνονται ντροπή σε κάποιες στιγμές της ζωής τους αλλά υπάρχουν διαφορές στην προδιάθεση που έχει ο κάθε άνθρωπος να βιώσει ντροπή σε μια πληθώρα καταστάσεων που περιλαμβάνουν αποτυχίες ή παραβάσεις. Όταν το άτομο βρεθεί αντιμέτωπο με αμφίσημες καταστάσεις και βιώνει στις περισσότερες περιπτώσεις ντροπή, τότε το άτομο αυτό διακρίνεται από μια υψηλή προδιάθεση για το συγκεκριμένο συναίσθημα. Η ντροπή σε αυτή την περίπτωση μπορεί να αντιμετωπιστεί σαν ένα γνώρισμα ή χαρακτηριστικό του ατόμου που αντικατοπτρίζει ατομικές διαφορές στις γνωστικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές αντιδράσεις του απέναντι σε παραβάσεις και εμπόδια. Το άτομο με υψηλή προδιάθεση για ντροπή βιώνει πολύ πιο συχνά αυτό το συναίσθημα αντί για άλλα, όπως η ενοχή, ως αντίδραση σε συγκεκριμένα αρνητικά γεγονότα και διακρίνεται από μεγαλύτερη ευαισθησία απέναντι στις «προβλεπτικές/ προκαταβολικές» και «επακόλουθες» εμπειρίες ντροπής σε σχέση με τους συνομηλίκους του (Tangney, 1990, 1996. Tangney & Dearing, 2002. Tangney et. al., 2007. Tangney et.al., 2009).

Το παιδί που εμφανίζει μια έντονη προδιάθεση για ντροπή, με αποτέλεσμα αυτό να είναι το κυρίαρχο συναίσθημα που βιώνει σε μια πληθώρα καταστάσεων, φαίνεται να εμφανίζει κατά κύριο λόγο δυσπροσαρμοστικές συμπεριφορές (Muris & Meesters, 2014). Η υψηλή προδιάθεση για ντροπή έχει συνδεθεί με συμπτώματα κατάθλιψης, βουλιμίας, μετατραυματικού στρες, κοινωνικής φοβίας, χαμηλή αυτοαντίληψη, την κοινωνική περιθωριοποίηση, ψυχαναγκαστικές αντιδράσεις, προβληματική ενσυναίσθηση προς τους άλλους, εσωτερίκευση της υπευθυνότητας, δυσκολία στην αντιμετώπιση του θυμού, διαπροσωπικά προβλήματα, καθώς και δυσπροσαρμοστικότητα στο σχολικό περιβάλλον (Covert et. al., 2003. Ferguson et. al., 2000. Tangney, 1990. Tangney, Wagner, & Gramzow, 1992).

Η προδιάθεση για ντροπή επηρεάζει και την διαπροσωπική αποτελεσματικότητα του ατόμου μέσα από την επιρροή της στην επίλυση προβλημάτων. Τα άτομα με προδιάθεση για ντροπή

τείνουν να αξιοποιούν χειρότερες ποιοτικά λύσεις σε διαπροσωπικά διλήμματα, να δείχνουν λιγότερη αυτοαποτελεσματικότητα όταν εφαρμόζουν τις λύσεις αυτές και να έχουν χαμηλότερες προσδοκίες για την αποτελεσματικότητά τους (Covert et. al., 2003). Επίσης φαίνεται να είναι πιο ευαίσθητα στις αρνητικές συνέπειες μιας αποτυχίας τους σε σχέση με τα άτομα με χαμηλή προδιάθεση για ντροπή. Δικαιολογούν την αποτυχία ή την χαμηλή τους επίδοση σε σταθερές ελλείψεις στις ικανότητες τους που δύσκολα μπορούν κατά τους ίδιους να αλλάξουν ενώ υποτιμούν τους εξωτερικούς παράγοντες, συνθήκες ή παραλείψεις που πιθανόν να τους επηρέασαν και να τους οδήγησαν σε αυτή την αποτυχία (Thompson, Altmann, & Davidson, 2004).

1.2.5. Έρευνες για την προδιάθεση ντροπής στην προσχολική ηλικία

Η έρευνα σχετικά με την προδιάθεση για ντροπή των παιδιών προσχολικής ηλικίας έχει επικεντρωθεί σε μεγάλο βαθμό στην αξιολόγηση των αντιδράσεων των παιδιών μετά από καταστάσεις παράβασης ή αποτυχίας. Μια χαρακτηριστική έρευνα πάνω στο αντικείμενο είναι αυτή των Barrett, Zahn-waxler και Cole (1993) όπου συμμετείχαν 42 παιδιά 25-36 μηνών μαζί με τις μητέρες τους. Οι μητέρες συμπλήρωσαν ένα ερωτηματολόγιο που μελετούσε την ένταση και τη συχνότητα έκφρασης ενοχής, ντροπής, θλίψης και φόβου του παιδιού αλλά και τις αντιδράσεις του σε προηγούμενες εμπειρίες αποτυχίας ή παράβασης. Στα παιδιά από την άλλη δόθηκε μια ελαττωματική κούκλα της οποίας το χέρι αποκολλούνταν όταν το παιδί έπαιζε μαζί της. Το παιδί όμως δεν γνώριζε για τη βλάβη αυτή και θεωρούσε ότι όταν τελικά έπεφτε το χέρι το ίδιο ήταν υπεύθυνο για τη ζημιά. Σκοπός ήταν λοιπόν να ελεγχθούν κατόπιν βιντεοσκόπησης οι αντιδράσεις των παιδιών και να αξιολογηθεί κατά πόσο ανήκουν στους «αποφευκτές» που βιώνουν ντροπή ή τους «επιδιορθωτές» που βιώνουν ενοχή. Από τα 42 παιδιά τα 24 κατατάχθηκαν στην κατηγορία των «αποφευκτών» καθώς απέφυγαν πάνω από μια φορά την οπτική επαφή με τον ερευνητή που βρίσκονταν μαζί τους στο δωμάτιο, ενώ είχαν και μια τάση να απομακρυνθούν από κοντά του. Οι αντιδράσεις συνδέθηκαν με τη βίωση ντροπής, χωρίς όμως να σημαίνει ότι τα παιδιά αυτά δεν εμφάνισαν και συμπεριφορές σχετικές με την ενοχή, όπως η προσπάθεια επισκευής της ζημιάς. Αυτό που διαφοροποίησε τις δύο ομάδες ήταν η ένταση και η συχνότητα με την οποία εμφανίστηκαν οι σχετικές με το κάθε συναίσθημα αντιδράσεις (Barrett et. al., 1993).

Πέρα από τις αντιδράσεις έχει εξεταστεί η σχέση της προδιάθεσης για ντροπή στα παιδιά προσχολικής ηλικίας με διάφορες καταστάσεις και κοινωνικά προβλήματα. Για παράδειγμα στην έρευνα των Luby et al. (2009) παιδιά 3-5 ετών με συμπτώματα κατάθλιψης ολοκλήρωναν τις ιστορίες που τους διηγούνταν ο ειδικός μέσα από τη συστοιχία ιστοριών του MacArthur (MSSB; Bretherton & Oppenheim, 2003) με θέματα ντροπής, δείχνοντας έτσι μια θετική σχέση ανάμεσα στην κατάθλιψη και τη προδιάθεση για ντροπή σε αυτή την ηλικία. Στην έρευνα των Bennett, Sullivan και Lewis (2005) σε παιδιά ηλικίας 3-7 ετών με ιστορικό κακοποίησης ή παραμέλησης, προέκυψε ότι η ντροπή δεν είναι προβλεπτικός παράγοντας για την εμφάνιση προβλημάτων συμπεριφοράς. Παρόλα αυτά η ντροπή συνδέθηκε με το θυμό και την επιθετικότητα, αντιδράσεις που οδηγούν στην εμφάνιση αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Αντίστοιχη έρευνα σε παιδιά με ιστορικό παραμέλησης έγινε από τους Bennett, Sullivan και Lewis (2010). Η έρευνα έγινε σε δύο φάσεις. Αρχικά παιδιά με ιστορικό παραμέλησης μελετήθηκαν στην ηλικία των 4 ή 6 ετών και ξανά τρία χρόνια αργότερα. Η προδιάθεση για ντροπή στη συγκεκριμένη έρευνα συσχετίστηκε με ιστορικό παραμέλησης και εντονότερα συμπτώματα κατάθλιψης, αλλά όχι με την έκθεση του παιδιού σε καταστάσεις που περιελάμβαναν σωματική ή λεκτική βία. Έρευνα σε κακοποιημένα παιδιά έγινε και από τους Ahumada και Cicchetti (2013 όπ. ανάφ στο Ahumada-Farias, 2017). Τα αποτελέσματα της έρευνας που έγινε σε παιδιά 5-13 έδειξαν ότι ενώ γενικά η κακοποίηση δεν συνδέθηκε με τη προδιάθεση για ντροπή υπήρξε συσχέτιση της προδιάθεσης για ντροπή με το ιστορικό σεξουαλικής κακοποίησης. Ακόμα τα παιδιά με υψηλή προδιάθεση για ντροπή εμφάνισαν περισσότερες διαταραχές συμπεριφοράς, όπως η παραβατικότητα και οι επιθετικές τάσεις, σε σχέση με τους συνομηλίκους τους, Τέλος η Ahumada-Farias (2017) διεξήγαγε έρευνα σε άστεγα παιδιά ηλικίας 4-7 ετών μέσα από την οποία προέκυψε ότι οι αρνητικές εμπειρίες διαβίωσης σε μικρή ηλικία δεν συνδέονται με τη προδιάθεση για ντροπή αλλά με τη προδιάθεση για ενοχή.

1.2.6. Προδιάθεση για ντροπή και γονείς

Ένας βασικός παράγοντας για την εμφάνιση προδιάθεσης για ντροπή στα παιδιά σύμφωνα με τη βιβλιογραφία είναι το οικογενειακό περιβάλλον. Ένα πρώτος παράγοντας που παίζει βασικό ρόλο είναι η συμπεριφορά των γονέων. Οι αντιδράσεις των γονέων απέναντι σε αρνητικά γεγονότα αποτελεί πρότυπο για τα παιδιά, τα οποία αναπαράγουν τις ενέργειες που παρατηρούν σε ανάλογες καταστάσεις της κοινωνικής τους ζωής. Οι γονείς που χαρακτηρίζονται από έντονη

προδιάθεση για ντροπή ανησυχούν υπερβολικά για τις ενέργειες των παιδιών τους και είναι υπερπροστατευτικοί επιδρώντας σε μεγάλο βαθμό στην εμφάνιση ντροπής στα παιδιά τους. Το παιδί γίνεται αντικείμενο της αυτοκριτικής των γονέων, οδηγώντας στην εμφάνιση έντονου άγχους και αρνητικών συναισθημάτων στα παιδιά ήδη από μικρή ηλικία (Mills et. al., 2007).

Οι γονείς με μεγάλη προδιάθεση για ντροπή τονίζουν συνεχώς τις θυσίες που έχουν κάνει για το παιδί τους, δημιουργώντας του έτσι υψηλές απαιτήσεις και έντονες τύψεις σε περίπτωση αποτυχίας ικανοποίησης των προσδοκιών αυτών. Βλέπουν το παιδί τους σαν μια προέκταση του εαυτού τους με αποτέλεσμα να αξιολογούν τυχόν ελλείψεις ή προβλήματα του παιδιού σαν ένα τραυματισμό της δικής του εικόνας. Θεωρούν ότι η δημοσιοποίηση μιας αταξίας του παιδιού τους θα αμαυρώσει την εικόνα τους σαν γονέα. Για αυτό το λόγο συχνά γονείς με προδιάθεση για ντροπή προσπαθούν να απομακρυνθούν από δυσπροσαρμοστικές συμπεριφορές των παιδιών τους (Baldwin, 2014. Scarnier, Schmader, & Lickel, 2009).

Η έρευνα σχετικά με το αν η προδιάθεση για ντροπή αποτελεί ένα χαρακτηριστικό που μεταδίδεται κληρονομικά είναι αρκετά περιορισμένη. Η πιο χαρακτηριστική έρευνα είναι αυτή των Stuewig, Kendall και Tangney (2004 όπως αναφέρεται στο Tangney et. al., 2009) όπου εξετάστηκε η προδιάθεση για ντροπή σε τρεις φάσεις της ζωής των παιδιών που συμμετείχαν: στην ηλικία των 10-11, 12-13 και 18. Στους δύο πρώτους ελέγχους δόθηκαν ερωτηματολόγια για τη μέτρηση της προδιάθεσης για ντροπή, πέρα από τα παιδιά, στους γονείς και τους παππούδες τους. Βρέθηκε λοιπόν μια πολύ μικρή μετάδοση της προδιάθεσης για ντροπής στις διαφορετικές γενιές με το μέσο επίπεδο συσχέτισης να έχει τη τιμή $r = .09$. Οι Tangney et. al. (2009) σχολιάζουν ότι τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας θα ήταν πολύ διαφορετικά αν λάμβαναν υπόψη και άλλους παράγοντες κατά την ανάλυση όπως για παράδειγμα η ηλικία. Υποθέτουν ότι αν ο έλεγχος γινόταν σε ίδιες αναπτυξιακές φάσεις για όλες τις γενιές θα παρουσιάζονταν μεγαλύτερη συσχέτιση ανάμεσα τους, σχετικά με τη προδιάθεση για ντροπή (Tangney et. al., 2009)

Σημαντικοί για την εμφάνιση αυξημένης προδιάθεσης για ντροπή στα παιδιά φαίνεται να είναι και οι κανόνες που διέπουν τη λειτουργία της οικογένειας. Μέσα στη βιβλιογραφία έχει προταθεί ο όρος «shame-based family» (Bradshaw, 1988) που αναφέρεται στην οικογένεια αυτή στην οποία τα μέλη χρησιμοποιούν τον εξευτελισμό σαν επίδειξη δύναμης και κυριαρχίας στο οικογενειακό πλαίσιο. Τα παιδιά είναι κυρίως αποδέκτες τέτοιων συμπεριφορών. Οι οικογένειες αυτές σύμφωνα με τον Bradshaw (1988) χαρακτηρίζονται από κάποιους κανόνες. Το κάθε μέλος

οφείλει να έχει απόλυτο έλεγχο των πράξεων και των σκέψεων του και να μην αποτυγχάνει αλλά είναι εξαιρετικός σε ό,τι και αν κάνει. Σε περίπτωση πιθανής αποτυχίας το παιδί οφείλει πάντα να επιρρίπτει ευθύνες, είτε προς το περιβάλλον του είτε και προς τον ίδιο του τον εαυτό. Τα μέλη της οικογένειας δεν έχουν το δικαίωμα να εκφράζουν τα συναισθήματα και τις ανάγκες τους. Τέλος το κάθε μέλος μαθαίνει να μην εμπιστεύεται τους άλλους και να είναι υπερβολικά επιφυλακτικό στις σχέσεις του (Bradshaw, 1988).

Ένας ακόμη παράγοντας που φαίνεται να παίζει ρόλο στη προδιάθεση για ντροπή στα παιδιά είναι το γονεϊκό στυλ. Η ντροπή έχει συσχετιστεί με συνεχή αρνητικά σχόλια των γονέων στα παιδιά τους μετά από μια αποτυχία με χαρακτηρισμούς όπως «Είσαι χαζός/ή» (Alessandri & Lewis, 1993. Bikhazi, 2006), με επιθετικότητα από την πλευρά των γονέων, περιορισμένη επιβράβευση στις επιτυχίες των παιδιών και έλλειψη πειθαρχίας (Ferguson & Stegge, 1995) με την ανάληψη ρόλου γονέα (parentification) των παιδιών μέσα στην οικογένεια (Wells & Jones, 2000), την έντονη πειθαρχία και την έλλειψη ζεστασιάς (Tangney & Dearing, 2002. Scarnier et. al., 2009). Ακόμα έχει συσχετιστεί με το αυταρχικό γονεϊκό στυλ και από τους δύο γονείς (Mills, 2003), τον εξευτελισμό από τους γονείς (shame-induction) (Mills, Arbeau, Lall, & De Jaeger, 2010), την ευκαιριακή επιβράβευση από τους γονείς (Assor & Tal, 2012), την ανασφαλή προσκόλληση (Muris & Meesters, 2014) και την απόρριψη, ειδικά από την πλευρά της μητέρας (Han & Kim, 2012. Meesters, Muris, Dibbets, Cima, & Lemmens, 2017).

1.2.7. Προδιάθεση για ντροπή και κοινωνικό άγχος

Η προδιάθεση για ντροπή έχει συνδεθεί θετικά με τις διαταραχές άγχους με τις πιο ισχυρές συσχετίσεις να έχουν βρεθεί με το κοινωνικό άγχος και τη γενικευμένη αγχώδη διαταραχή (Muris, Meesters, & van Asseldonk, 2018). Η ντροπή και το κοινωνικό άγχος δεν αποτελούν ισοδύναμους όρους αλλά τα έντονα συναισθήματα της ντροπής αναγνωρίζονται σαν το κύριο συναισθηματικό σύμπτωμα που βιώνουν τα άτομα που υποφέρουν από κοινωνικό άγχος, λειτουργώντας παράλληλα σαν προβλεπτικός παράγοντας για την εμφάνιση της διαταραχής (Hedman et. al., 2013. Levinson, Byrne, & Rodebaugh, 2016).

Η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και τη ντροπή επιβεβαιώνεται από κάποια κοινά στοιχεία που παρατηρούνται κατά την εμφάνισή τους. Ένα κοινό χαρακτηριστικό είναι ο φόβος της αρνητικής αξιολόγησης και απόρριψης. Το παιδί και στις δύο καταστάσεις ανησυχεί για το

περιβάλλον του, φοβάται μην εκτεθεί και αξιολογηθεί αρνητικά, ενώ επικεντρώνεται στον εαυτό του. Για αυτό το λόγο και στις δύο καταστάσεις αξιοποιεί συμπεριφορές που θα το προστατεύσουν από οποιαδήποτε μείωση της κοινωνικής του εικόνας ή πιθανό εξευτελισμό, που το παιδί φοβάται ότι θα βιώσει αν γίνουν αντιληπτά στο περιβάλλον του τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους ή ντροπής (π.χ. εφίδρωση, κοκκίνισμα, τρέμουλο). Τέτοιες συμπεριφορές είναι για παράδειγμα η αποφυγή βλεμματικής επαφής, η απόσυρση από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και οι εκφράσεις υποτακτικότητας (Gilbert, 2000. Gilbert & Trower, 1990. Michail & Birchwood, 2013).

Μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί κάποια έρευνα που να μελετά τη σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή και το κοινωνικό άγχος σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Παρόλα αυτά η σχέση αυτή έχει μελετηθεί σε μεγάλο βαθμό σε εφηβικούς και ενήλικους πληθυσμούς. Ενδεικτικά στην έρευνα των Fergus et. al. (2010), σε εφήβους και ενήλικες διαγνωσμένους με αγχώδεις διαταραχές, βρέθηκε ότι τα συμπτώματα κοινωνικού άγχους σχετίζονται με τη προδιάθεση για ντροπή αφού η μείωση της προδιάθεσης για ντροπή μέσα από τη θεραπεία συσχετίστηκε με μείωση των συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους. Αντίστοιχα στην έρευνα των Hedman et. al. (2013) σε ενήλικες διαγνωσμένους με διαταραχή κοινωνικού άγχους, βρέθηκε ότι η ντροπή συνδέεται με το κοινωνικό άγχος τόσο σε άτομα με διαταραχή κοινωνικού άγχους όσο και στο φυσιολογικό πληθυσμό υπογραμμίζοντας όμως ότι επίδραση της ντροπής πάνω στο κοινωνικό άγχος είναι λιγότερο έντονη στα άτομα που δεν έχουν διαγνωσθεί. Τέλος στην έρευνα των Michail και Birchwood (2013), σε άτομα ηλικίας από 16-35 ετών, βρέθηκε ότι η προδιάθεση για ντροπή σε συνδυασμό με μια πιθανή απώλεια κοινωνικού κύρους ήταν σημαντικά αυξημένη σε άτομα με κοινωνικό άγχος.

Μέσα στη βιβλιογραφία έχει μελετηθεί ακόμα η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την κάθε διάσταση της ντροπής ξεχωριστά. Όσον αφορά την εσωτερική ντροπή αυτή βρέθηκε ότι παρουσιάζει μια μέτρια σχέση με το κοινωνικό άγχος. Οι έρευνες των Fergus et. al. (2010) και Gilbert (2000) έδειξαν μέσα από χρήση του TOSCA ότι η εσωτερική ντροπή και το κοινωνικό άγχος συσχετίζονται σημαντικά με $r = .52-.54$. Ίδια αποτελέσματα προέκυψαν και στην έρευνα των Matos et. al. (2013) που βρήκε ότι η εσωτερική ντροπή σχετίζεται περισσότερο με το κοινωνικό άγχος, ενώ η εξωτερική διάσταση της ντροπής με την παρανοϊκή προσωπικότητα (Matos et. al., 2013). Από την άλλη έχει ελεγχθεί μεμονωμένα και η σχέση της εξωτερικής διάστασης της ντροπής και του κοινωνικού άγχους. Στην έρευνα του Gilbert (2000) βρέθηκε

υψηλή συσχέτιση της τάξης του $r = .58$ ανάμεσα στην εξωτερική διάσταση της ντροπής και την κλίμακα άγχους κοινωνικής αλληλεπίδρασης (Social Interaction Anxiety Scale; Mattick & Clarke, 1998) τόσο για ασθενείς με κατάθλιψη όσο και για υγιείς φοιτητές.

1.3. Θεωρία του Νου

1.3.1. Ορισμός και σημασία της ΘτΝ

Η ΘτΝ αναφέρεται στη ικανότητα του ατόμου να προβλέπει ή να εξηγεί συμπεριφορές με βάση τις γνωστικές καταστάσεις των άλλων. Οι προσδοκίες, οι προθέσεις, τα συναισθήματα και τις πεποιθήσεις αποτελούν κάποιες από αυτές τις γνωστικές καταστάσεις. Η συγκεκριμένη ικανότητα επιτρέπει τη φυσιολογική κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού ήδη από τα πρώτα στάδια της εξέλιξης του βοηθώντας να λειτουργήσει αποτελεσματικά στο κοινωνικό πλαίσιο. Η ΘτΝ είναι μια ικανότητα που μπορεί να αξιοποιηθεί τόσο προκοινωνικά (βοήθεια, παρηγοριά) όσο και αντικοινωνικά (παραπλάνηση, χειραγώγηση, αποκλεισμός) (Hughes & Devine, 2015. Lonigro, Baiocco, Baumgartner, & Laghi, 2017). Η κατανόηση της ΘτΝ έχει χαρακτηριστεί και ως ένα «ουδέτερο κοινωνικό εργαλείο» καθώς τα παιδιά και οι ενήλικες τη χρησιμοποιούν επιλεκτικά ώστε να επιτύχουν κοινωνικούς στόχους (Repacholi, Slaughter, Pritchard, & Gibbs, 2003).

Η ανάπτυξη της ΘτΝ φαίνεται να είναι απαραίτητη για μια υγιή κοινωνικο-συναισθηματική εξέλιξη των παιδιών αφού σχετίζεται με ανάπτυξη κοινωνικών ικανοτήτων και προσαρμοστικές κοινωνικές συμπεριφορές. Τα παιδιά με ανώτερες δεξιότητες ΘτΝ είναι περισσότερο αγαπητά από τους συνομηλίκους τους και αξιολογούνται σαν δημοφιλή και με υψηλό κοινωνικό κύρος από το περιβάλλον τους (Slaughter, Imuta, Peterson, & Henry, 2015). Μια γρήγορη ανάπτυξη της ΘτΝ βοηθά το παιδί να δημιουργήσει και να διατηρήσει φίλιες, που οδηγούν σε μεγαλύτερη οικειότητα και εξοικείωση με τις γνωστικές καταστάσεις των άλλων. Ελλείμματα στη ΘτΝ έχουν συσχετιστεί με συμπεριφορές που ανήκουν στο φάσμα του αυτισμού, εξωτερικευμένες διαταραχές στην παιδική ηλικία και οριακή συμπεριφορά στην εφηβεία. Τα άτομα με ελλείμματα χαρακτηρίζονται από δυσκολία πρόβλεψης της συμπεριφοράς των ανθρώπων και αδυναμία αντιμετώπισης με προσαρμοστικό τρόπο των σύνθετων κοινωνικών καταστάσεων κάτι που έχει σαν αποτέλεσμα να είναι λιγότερο ικανά κοινωνικά και κατά συνέπεια λιγότερο δημοφιλή στους

συνομηλίκους τους (Colonnese, Nikolić, de Vente, & Bögels, 2017. Lonigro et. al., 2017. Slaughter et al., 2015. Wellman & Liu, 2004).

1.3.2. Ανάπτυξη της ΘτΝ στην παιδική ηλικία

Η ικανότητα του παιδιού να καταλαβαίνει ότι οι γύρω του έχουν νου ξεκινάει από την βρεφική ηλικία χάρη στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με γονείς και άλλα άτομα που το φροντίζουν (Carpendale & Lewis, 2004). Σε ηλικία 18 μηνών αναπτύσσεται η έννοια της προθετικότητας. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας κατανοούν ότι οι άνθρωποι έχουν προθέσεις και οι ενέργειες τους έχουν κάποιο στόχο, ακόμα και αν τελικά ο στόχος αυτός δεν ικανοποιηθεί. Επίσης κατανοούν σε κάποιο βαθμό τις επιθυμίες των ανθρώπων, όπως για παράδειγμα τι ευχαριστεί κάποιον και τι όχι, μέσα από τις αντιδράσεις τους. Στο τέλος της βρεφικής ηλικίας ξεκινούν να χρησιμοποιούν λέξεις όπως «θέλω» και «καταλαβαίνω», συμμετέχουν σε παιχνίδια προσποίησης, ενώ εμφανίζονται και τα πρώτα σημάδια ενσυναίσθησης, καθώς προσπαθούν να ηρεμήσουν ανθρώπους που βρίσκονται σε άσχημη ψυχολογική κατάσταση (Carlson, Koenig, & Harms, 2013. Flavell, 2004. Meltzoff, 1999. Scholl & Leslie, 1999. Slaughter, 2015. Sodian, 2011).

Στην ηλικία των δύο ετών τα νήπια κατακτούν μια βασική κατανόηση των συναισθημάτων, προθέσεων, επιθυμιών και αντίληψεων. Είναι σε θέση να διαχωρίσουν τις έννοιες της επιθυμίας, που υπάρχει στο νου και οδηγεί το παιδί σε ενέργειες που αλλάζουν κάτι που βρίσκεται στον κόσμο, και της αντίληψης, που διαμορφώνεται στο νου με βάση αυτά που βρίσκονται στον κόσμο. Σε αυτή την ηλικία κατανοούν τις δύο έννοιες μέσα από τη συμπεριφορά του ατόμου στο περιβάλλον: μια παρόρμηση προς ένα αντικείμενο πυροδοτείται από τις επιθυμίες ενώ η αντίληψη εμφανίζεται μέσα από την οπτική επαφή με ένα αντικείμενο. Ακόμα καταλαβαίνουν ότι οι άνθρωποι αισθάνονται χαρά όταν πετύχουν ή αποκτήσουν αυτό που επιθυμούν. (Astington & Edward, 2011. Carlson, Koenig, & Harms, 2013. Slaughter, 2015).

Στην ηλικία των 3 ετών τα παιδιά όχι μόνο χρησιμοποιούν κάποιους όρους που σχετίζονται με τις επιθυμίες σωστά αλλά μπορούν να κατανοήσουν αιτιώδεις σχέσεις ανάμεσα στις επιθυμίες, τις συνέπειες, τα συναισθήματα και τις ενέργειες. Ξεκινούν να μιλούν για το τι σκέφτονται και γνωρίζουν οι άνθρωποι. Κατανοούν από πού προέρχεται η γνώση και τότε ένα παιδί είναι σε θέση να γνωρίζει κάτι και τότε όχι. Συνδέουν τις εκφράσεις των ατόμων με εσωτερικά

συναισθήματα που βιώνονται και κατανοούν ότι η σκέψη είναι μια εσωτερική ανθρώπινη δραστηριότητα που έχει να κάνει με πραγματικά ή φανταστικά πράγματα. Μπορούν να διαχωρίσουν το αντικείμενο από σκέψεις σχετικές με το αντικείμενο και δείχνουν καθαρή αντίληψη της διαφοράς μεταξύ των σκέψεων στο μυαλό και των πραγμάτων στον πραγματικό κόσμο (Astington & Edward, 2010. Baron-Cohen, 2001. Carlson et. al., 2013. Flavell, 2004). Σύμφωνα με την έρευνα των Rhodes και Brandone (2014) τα παιδιά 3 ετών στα έργα αλλαγής θέσης μπορούν ακόμα να κατανοήσουν τις ψευδείς πεποιθήσεις όταν χρειάζεται να φέρουν σε πέρας πρακτικά μια δοκιμασία αλλά όχι όταν χρειάζεται να απαντήσουν σωστά σε ερωτήσεις σχετικά με τη θέση του αντικειμένου (Rhodes & Brandone, 2014)

Στην ηλικία των 4 ετών, τα παιδιά είναι σε θέση να προβλέπουν και να εξηγούν την συμπεριφορά των άλλων αξιοποιώντας λεκτικά μηνύματα. Αναφέρονται σε γνωστικές καταστάσεις αξιοποιώντας όρους όπως «θέλω», «σκέφτομαι», «γνωρίζω», «προσποιούμαι», «ονειρεύομαι», «ελπίζω», «εύχομαι» και «φαντάζομαι» ενώ ξεχωρίζουν την εμφάνιση από την πραγματικότητα, διακρίνουν δηλαδή αντικείμενα που έχουν παραπλανητική εμφάνιση. Η βασικότερη κατάκτηση του παιδιού σε αυτό το στάδιο ανάπτυξης έγκειται στο ότι κατανοεί ότι ο κάθε άνθρωπος μπορεί να σκέφτεται με διαφορετικό τρόπο και ότι οι σκέψεις στο μυαλό μπορεί να μην είναι αληθινές αλλά να βασίζονται σε ψευδείς πεποιθήσεις. Η ικανότητα αυτή επιβεβαιώνεται μέσα από την επιτυχή ολοκλήρωση έργων ψευδούς πεποίθησης, αξιοποιώντας και τη λεκτική ικανότητα που σε αυτή την ηλικία διαθέτουν (Astington & Edward, 2011. Baron-Cohen, 2001. Colonnese et. al, 2017. Jenkins & Astington, 1996. Lonigro et. al., 2017. Perner & Lang, 1999. Slaughter, 2015. Wellman & Liu, 2004) Στην ηλικία των 6 ετών το παιδί αναπτύσσει και άλλες δεξιότητες όπως είναι η κατανόηση ψευδούς πεποίθησης 2^{ης} τάξης, δηλαδή η ικανότητα κατανόησης του τι σκέφτεται ή τι πιστεύει ένα άτομο για τις σκέψεις και τα πιστεύω ενός τρίτου προσώπου. Τέλος στην ηλικία των 8 είναι σε θέση να αξιοποιούν στο μέγιστο βαθμό τη μεταφορά, το σαρκασμό και την ειρωνεία. (Baron-Cohen, 2001).

1.3.3. Γονείς και ΘτΝ

Οι Carpendale και Lewis (2004) πρότειναν ένα θεωρητικό μοντέλο για την κοινωνική κατανόηση το οποίο δίνει έμφαση στην κοινωνική αλληλεπίδραση (Carpendale & Lewis, 2004). Μεγάλη σημασία στο μοντέλο αυτό δίνεται στις διεργασίες στο εσωτερικό της οικογένειας.

Φαίνεται ότι η ποιότητα των πρώιμων οικογενειακών αλληλεπιδράσεων είναι αυτή που προβλέπει την ανάπτυξη της ΘτΝ. Τα παιδιά δείχνουν μια προγενέστερη αντίληψη των νοητικών καταστάσεων όταν οι μητέρες τους τους μιλούν για γνωστικές καταστάσεις όπως οι σκέψεις, οι επιθυμίες και τα συναισθήματα, χρησιμοποιούν στη συζήτηση με τα παιδιά λέξεις που αντιστοιχούν σε γνωστικές καταστάσεις (π.χ. νομίζω, ξέρω) και δίνουν εξηγήσεις όταν διορθώνουν μια συμπεριφορά του παιδιού. Ακόμα η σχέση γονέα-παιδιού παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη ΘτΝ με χαρακτηριστικά όπως η γονεϊκή ζεστασιά, η ευαισθησία, η προσκόλληση και η σκληρότητα να επιδρούν σημαντικά στην ανάπτυξη της (Astington & Edward, 2011. Banerjee, Watling, & Caputi, 2011. Carpendale & Lewis, 2004. Peterson & Siegal, 2002)

1.3.4. ΘτΝ και κοινωνικό άγχος

Έρευνες έχουν εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και το κοινωνικό άγχος με τα αποτελέσματα να μην είναι σαφή. Από τη μία υπάρχουν έρευνες που τεκμηριώνουν τη μεταξύ τους σχέση. Σύμφωνα με τους Carpendale και Lewis (2004) ένα χαμηλό επίπεδο ΘτΝ στην πρώιμη παιδική ηλικία μπορεί να οδηγήσει σε λιγότερο προσαρμοστικούς τρόπους συμμετοχής στις κοινωνικές καταστάσεις, περισσότερες αρνητικές κοινωνικές εμπειρίες (απόρριψη, απομόνωση), λιγότερη κοινωνική άνεση και πιθανόν συχνότερη και εντονότερη αποφυγή καταστάσεων και κατά συνέπεια κοινωνικό άγχος (Carpendale & Lewis, 2004).

Στην έρευνα των Banerjee και Henderson (2001) παιδιά ηλικίας 6-11 ετών με υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού άγχους και αρνητικά συναισθήματα ντροπαλότητας (χαμηλή αυτοεκτίμηση και τάση για επίρριψη ευθυνών στον εαυτό) φάνηκε να παρουσιάζουν ελλείμματα στην κατανόηση συναισθημάτων, προθέσεων και πιστεύω στις κοινωνικές καταστάσεις. Αντίστοιχα ελλείμματα στη ΘτΝ συσχετίστηκαν με αρνητικές συνέπειες όπως εμφάνιση αρνητικών συναισθημάτων και την αυξημένη πιθανότητα εμφάνισης κοινωνικά αγχώδους διαταραχής. Παιδιά με κοινωνικό άγχος και υψηλή ντροπαλότητα εμφάνισαν ακόμα χαμηλότερη επίδοση στην κατανόηση αυτοπαρουσιάσεων και faux pas σε σχέση με το γενικό πληθυσμό (Banerjee & Henderson, 2001).

Στην έρευνα των Melfsen και Florin (2002) με παιδιά 8-12 ετών με αυξημένο κοινωνικό άγχος εμφάνισαν πολύ πιο αργές αντιδράσεις κατά τη διάρκεια μιας δοκιμασίας αναγνώρισης

συναισθημάτων προσώπων. Επίσης δυσκολεύονταν στο να αξιολογήσουν σωστά τις ουδέτερες εκφράσεις του προσώπου στις οποίες έδιναν σχεδόν πάντα μια θετική ή αρνητική χροιά (Melfsen & Florin, 2002). Ίδια αποτελέσματα εμφανίζονται και στη μετα-ανάλυση του O'Toole (2013) όπου παιδιά με υψηλά επίπεδα κοινωνικού άγχους ή διαγνωσμένα με διαταραχή κοινωνικού άγχους προέκυψαν λιγότερο ικανά να διακρίνουν συναισθήματα με βάση τις εκφράσεις του προσώπου (O' Toole, Hougaard, & Mennin, 2013). Στην έρευνα των Wellman και Liu (2004) η χαμηλή επίδοση σε έργα ΘτΝ α' τάξης συσχετίστηκε με υψηλά επίπεδα κοινωνικού άγχους. Από την άλλη φάνηκε να μην υπάρχει συσχέτιση ανάμεσα σε χαμηλή επίδοση σε έργα ΘτΝ β' τάξης και κοινωνικό άγχος (Wellman & Liu, 2004). Τέλος στην έρευνα των Colonnese et. al. (2017) σε παιδιά με μέσο όρο ηλικίας τα 4,5 χρόνια η χαμηλή επίδοση σε έργα ΘτΝ α' τάξης συνδέθηκε με υψηλά επίπεδα κοινωνικού άγχους. Το κοινωνικό άγχος παρόλα αυτά δεν φάνηκε να σχετίζεται με το την επίδοση σε έργα β' τάξης (Colonnese et. al., 2017).

Υπάρχει όμως και η άποψη ότι το κοινωνικό άγχος δεν συνδέεται με τη ΘτΝ και την κοινωνική κατανόηση. Στην έρευνα του Banerjee (2001) το κοινωνικό άγχος δεν συνδέθηκε με ελλείμματα στα πειραματικά έργα ψευδούς πεποίθησης α' τάξης καθώς η επίδοση στη συγκεκριμένη δοκιμασία δεν εμφάνισε συσχέτιση με το κοινωνικό άγχος. Συνδέθηκε όμως με ελλείψεις στο faux pas και την αυτοπαρουσίαση (Banerjee, 2001).

Ανάλογα αποτελέσματα βρήκαν και οι Broeren, Buris, Diamantopoulou και Baker(2013). Σε έρευνα που πραγματοποίησαν σε παιδιά ηλικίας 4-9 ετών δεν βρέθηκε συσχέτιση ανάμεσα στη ΘτΝ και την προδιάθεση για κοινωνικό άγχος. Οι ερευνητές τονίζουν ότι η ΘτΝ πιθανόν να μην προβλέπει το κοινωνικό άγχος αλλά να επηρεάζει το περιεχόμενο των φόβων και των νοητικών διεργασιών του ατόμου που λαμβάνουν χώρα εξαιτίας των κοινωνικές αλληλεπιδράσεων (Broeren et. al., 2013).

1.3.5. ΘτΝ και προδιάθεση για ντροπή

Η εμφάνιση των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων προϋποθέτει από το παιδί να κατανοεί ότι οι γονείς του και το κοινωνικό του περιβάλλον προσδοκά κάποιες συμπεριφορές από το ίδιο και ότι οι γύρω του λειτουργούν σαν εξωτερικοί αξιολογητές της συμπεριφοράς και των αντιδράσεων του. Όσο αναπτύσσεται το παιδί οι εξωτερικές αξιολογήσεις εσωτερικεύονται δίνοντας του τη δυνατότητα να κάνει σταθερές αυτοαξιολογήσεις (Muris & Meesters, 2014).

Έτσι και η βίωση του συναισθήματος της ντροπής απαιτεί από το παιδί μια ανεπτυγμένη ικανότητα Θεωρίας του Νου που του επιτρέπει να σκεφτεί το πώς υπάρχει στο μυαλό των άλλων ανθρώπων και να διαμορφώσει μια εικόνα για τον εαυτό του με βάση τα πρότυπα και τους κανόνες που θέτει το κοινωνικό περιβάλλον για τα χαρακτηριστικά που οφείλει να διαθέτει αλλά και το πώς οι άνθρωποι με τους οποίους αλληλεπιδρά σκέφτονται για αυτό. Έτσι οι εξελικτικές αλλαγές στην ικανότητα κατανόησης του νου από το παιδί και οι ατομικές διαφορές στην ικανότητα αυτή επηρεάζουν το πώς το άτομο βιώνει, αναγνωρίζει και κατανοεί τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα και κατά συνέπεια το συναίσθημα της ντροπής. Κατά τη διάρκεια της προσχολικής ηλικίας τα παιδιά αποκτούν μια ανεπτυγμένη κατανόηση των προθέσεων, επιθυμιών, πεποιθήσεων (και λανθασμένων πεποιθήσεων) και σκέψεων, καθώς και μια καλύτερη γνώση σχετικά με τη σύνδεση ανάμεσα σε νοητικές καταστάσεις και συναισθήματα (Lagattuta & Thompson, 2007. Matos & Pinto-Gouveia, 2010).

Μετά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε δεν βρέθηκαν έρευνες που να μελετούν τη σχέση ανάμεσα στη προδιάθεση για ντροπή και τη ΘτΝ σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Βρέθηκαν όμως έρευνες που έχουν μελετήσει τη σχέση σε παιδιά σχολικής ηλικίας, δύο από τις οποίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια. Η πρώτη έρευνα είναι αυτή των Ferguson, Stegge και Damhuis (1991) στην οποία μελετήθηκε η προδιάθεση για ντροπή σε παιδιά ηλικίας 7-9 ετών και βρέθηκε ότι όταν τα μικρότερα σε ηλικία παιδιά του δείγματος βίωναν το συναίσθημα της ντροπής έδιναν μεγαλύτερη σημασία στο τι σκέφτονται οι άλλοι για αυτά και τις αντιδράσεις του περιβάλλοντος τους σε αντίθεση με τα μεγαλύτερα παιδιά που βασίζονταν περισσότερο στις δικές τους αυτοαξιολογήσεις (Ferguson et. al., 1991). Η δεύτερη έρευνα είναι αυτή των Heerey, Keltner και Capps (2003) που μελέτησε παιδιά ηλικίας 8-15 ετών με αυτισμό. Η έρευνα είχε σαν στόχο να ερευνήσει την ικανότητα των παιδιών αυτών να αναγνωρίσουν τα αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα μέσα από την αναγνώριση εκφράσεων του προσώπου. Από τις αναλύσεις προέκυψε μια έντονη δυσκολία στην κατανόηση και βίωση των αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων η οποία συνδέθηκε με τα ελλείμματα στην ικανότητα ΘτΝ που χαρακτηρίζει τα παιδιά αυτά (Heerey et al., 2003).

1.4. Στόχοι παρούσας έρευνας

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας ήταν δύο. Πρώτον να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και την ΘτΝ σε παιδιά ηλικίας 4-7 ετών. Δεύτερον να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και το κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή των γονέων τους.

Με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που παρουσιάστηκε (Banerjee & Henderson, 2001. Carpendale & Lewis, 2004. Colonnese et. al., 2017. Dougherty et. al., 2013. Elizabeth et. al., 2006. Melfsen & Florin, 2002. Tangney et. al., 2009. O' Toole, Hougaard, & Mennin, 2013. Wellman & Liu, 2004. Wichstrøm et. al., 2013) διαμορφώθηκαν οι υποθέσεις της έρευνας. Να σημειωθεί ότι οι συσχετίσεις ανάμεσα στην ικανότητα ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή, και ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή δεν έχουν εξεταστεί σε παιδιά ηλικίας 4-7 ετών. Οι υποθέσεις βασίστηκαν σε έρευνες που έχουν γίνει σε δείγματα μεγαλύτερων ηλικιών (Fergus et. al., 2010. Ferguson et. al., 1991. Hedman et. al., 2013. Heerey et al., 2003. Michail & Birchwood, 2013). Οι υποθέσεις της παρούσας έρευνας είναι οι εξής:

1. Αναμένεται ότι η ηλικία των παιδιών θα επιδρά θετικά στις επιδόσεις τους στα έργα ΘτΝ
2. Αναμένεται ότι η υψηλή επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ θα συσχετίζεται με χαμηλά επίπεδα κοινωνικού άγχους
3. Αναμένεται ότι η υψηλή επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ θα συσχετίζεται με χαμηλά επίπεδα προδιάθεσης για ντροπή
4. Αναμένεται ότι η προδιάθεση των παιδιών για ντροπή θα συσχετίζεται θετικά με το κοινωνικό τους άγχος
5. Αναμένεται ότι η υψηλή προδιάθεση για ντροπή στα παιδιά θα συσχετίζεται θετικά με υψηλή προδιάθεση των γονέων στο συγκεκριμένο συναίσθημα
6. Αναμένεται ότι το κοινωνικό άγχος των παιδιών θα συσχετίζεται θετικά με το κοινωνικό άγχος των γονέων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΜΕΘΟΔΟΣ

2. ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1. Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν 80 παιδιά ($M=70,35$ μήνες, $SD= 13,27$). Τα παιδιά χωρίστηκαν σε τρεις ηλικιακές ομάδες: τα 4-χρονα με ηλικία από 48-57 μήνες ($N= 17$, $M= 51,41$, $SD= 2,96$, 9 αγόρια και 8 κορίτσια) τα 6-χρονα με ηλικία από 58-83 μήνες ($N= 48$, $M= 71,10$, $SD= 6,61$, 24 αγόρια και 24 κορίτσια) και τα 7-χρονα με ηλικία από 84-94 μήνες ($N= 15$, $M= 89,40$, $SD= 3,20$, 7 αγόρια και 8 κορίτσια). Τα παιδιά προέρχονταν από έξι Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης (ΚΔΑΠ) της πόλης των Ιωαννίνων. Εκτός από τα παιδιά στην έρευνα συμμετείχε και ο ένας από τους δύο γονείς τους ($N= 80$, $M= 36,98$, $SD= 4,47$), ο οποίος συμπλήρωνε μια σειρά από ερωτηματολόγια που αφορούσαν τον ίδιο και το παιδί του. Το 90,2% του δείγματος των γονέων είχε ολοκληρώσει σπουδές στην ανώτατη εκπαίδευση ενώ το 85% εργαζόταν με πλήρη ή μερική απασχόληση. Σε κάθε γονέα δόθηκε ενημερωτικό έντυπο με πληροφορίες για το περιεχόμενο και τους σκοπούς της έρευνας και εξασφαλίστηκε γραπτώς η συναίνεσή τους για τη συμμετοχή των ιδίων και των παιδιών τους σε αυτήν.

2.2. Ερευνητικά εργαλεία

2.2.1. Κοινωνικό άγχος

Social worries anxiety index for young children (SWAIY)

Το Social worries anxiety index for young children (SWAIY; Stuijzand & Dodd, 2017) είναι ένα ετεροαναφορικό ερωτηματολόγιο για παιδιά 4-8 ετών το οποίο συμπληρώνεται από τους γονείς και εξετάζει το κοινωνικό άγχος σε παιδιά αυτής της ηλικίας. Αποτελεί μια προσαρμογή του Social Worries Questionnaire-Parent (SWQ-P; Spence, 1995) που απευθύνεται σε παιδιά ηλικίας 8-17 ετών. Για την κατασκευή του SWAIY εφτά από τις 10 αρχικές ερωτήσεις του SWQ-Parent, προσαρμόστηκαν ώστε να είναι κατάλληλες για μικρότερες ηλικίες. με τη σύμφωνη γνώμη κλινικών ψυχολόγων και ερευνητών. Περιλαμβάνει 10 δηλώσεις και ζητάει από τους γονείς να ορίσουν σε ποιο βαθμό το παιδί τους αποφεύγει ή εκφράζει δυσαρέσκεια απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές περιστάσεις (Stuijzand & Dodd, 2017).

Παράδειγμα πρότασης: Αποφεύγει ή αισθάνεται άγχος όταν πρέπει να σηκώσει ή να μιλήσει στο τηλέφωνο

Οι απαντήσεις των γονέων δίνονται μέσα από μια 3βαθμη κλίμακα τύπου Likert, όπου οι τιμές της εκφράζουν τη συχνότητα που το παιδί πιθανόν εμφανίζει τη συμπεριφορά που περιγράφεται (0= ποτέ, 1= μερικές φορές, 2= συχνά και ΔΓ/ΔΑ= δεν γνωρίζω/ δεν απαντώ). Το συνολικό σκορ προκύπτει αθροίζοντας τις απαντήσεις σε όλες τις δηλώσεις (ελάχιστο σκορ= 0 και μέγιστο= 20). Υψηλότερα σκορ δηλώνουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικού άγχους (Stuijzand & Dodd, 2017).

Οι ψυχομετρικές ιδιότητες του εργαλείου προέρχονται από την έρευνα των Stuijzand και Dodd (2017), που αποτελούν και τις κατασκευάστριες του. Η εγκυρότητα περιεχομένου του εργαλείου επιβεβαιώθηκε μέσα από την έρευνα, καθώς με βάση και τις απαντήσεις των γονέων, οι δηλώσεις του ερωτηματολογίου χαρακτηρίστηκαν συνολικά κατάλληλες για παιδιά 4-8 ετών, χωρίς να θεωρηθεί απαραίτητο να αφαιρεθεί κάποια. Η εσωτερική συνέπεια του εργαλείου ήταν εξαιρετική και στους δύο ελέγχους που πραγματοποιήθηκαν (έλεγχος 1 $\alpha_1 = 0.92$, έλεγχος 2 $\alpha_2 = 0.92$). Όσον αφορά την αξιοπιστία επανελέγχου προέκυψε ισχυρή θετική συσχέτιση (Spearman-Rho= 0.87) ανάμεσα στα δεδομένα του πρώτου και του δεύτερου ελέγχου (διάστημα 13.35 ημερών). Τέλος για τον έλεγχο της συγκλίνουσας εγκυρότητας αξιοποιήθηκαν δύο ερωτηματολόγια, το Preschool Anxiety Scale (PAS; Spence, Rapee, McDonald, & Ingram, 2001) και το Spence Children's Anxiety Scale-Parent version (SCAS-P; Spence, 1998), που στοχεύουν στην αξιολόγηση του επιπέδου άγχους και του κοινωνικού άγχους σε παιδιά ίδιας ηλικιακής ομάδας με το SWAIY. Μέσα από τις συγκρίσεις προέκυψαν ισχυρές συσχετίσεις με το SWAIY στην πρώτη φάση ($r = 0.63$, $r = 0.70$) και στη δεύτερη φάση ($r = 0.64$, $r = 0.87$) με υψηλά μεγέθη επίδρασης (Stuijzand & Dodd, 2017).

Mini-Spin

Το Mini Social Phobia Inventory (Mini-Spin; Connor, Kobak, Churchill, Katzelnick, & Davidson, 2001) αποτελεί μια προσαρμογή του Social Phobia Inventory (Spin; Connor et al., 2000). Έχει σαν σκοπό να εξετάσει την ύπαρξη κοινωνικού άγχους σε εφηβικούς και ενήλικους πληθυσμούς. Στην παρούσα εργασία χορηγείται στους γονείς για να εξεταστεί αν εμφανίζουν συμπτώματα κοινωνικού άγχους. Περιλαμβάνει τρεις δηλώσεις που προέρχονται από το Spin: τη δήλωση 6, 9 και 15.

Παράδειγμα πρότασης: Ο φόβος ότι θα νιώσω αμηχανία με οδηγεί στο να αποφεύγω να κάνω πράγματα ή να μιλάω σε ανθρώπους

Τα υποκείμενα πρέπει να δηλώσουν κατά πόσο ισχύει η κάθε δήλωση για αυτά με βάση τις εμπειρίες τους κατά τη διάρκεια της εβδομάδας που προηγήθηκε της χορήγησης. Οι απαντήσεις δίνονται μέσω επιλογής από μια 5βαθμη κλίμακα Likert που κυμαίνεται από 0 (καθόλου) έως 4 (απόλυτα). Το συνολικό σκορ μπορεί να πάρει τιμές από 0-12 (Fogliati et. al., 2016. Wiltink et. al., 2017)

Από τους κατασκευαστές του εργαλείου προτάθηκε ως cut-off σκορ για τη διάγνωση διαταραχής γενικευμένου κοινωνικού άγχους η τιμή 6, η οποία με βάση πλήθος ερευνών εμφανίζει υψηλή ευαισθησία, ακρίβεια και αρνητική προβλεπτική αξία (Bartista et. al., 2012. Connor et al., 2001. Seeley-Wait, Abbott, & Rapee, 2009. Weeks, Spokas, & Heimberg, 2007). Όταν το εργαλείο χορηγείται με σκοπό να ελεγχθεί η ύπαρξη στο υποκείμενο απλού και όχι γενικευμένου κοινωνικού άγχους η τιμή 4 θεωρείται το κατάλληλο cut-off σκορ, εμφανίζοντας επίσης υψηλές τιμές ευαισθησίας, ακρίβειας, θετικής και αρνητικής προβλεπτικής αξίας (Connor et al., 2001. Garcia-Lopez & Moore, 2015. Wiltink et. al., 2017). Το Mini-Spin εμφανίζει υψηλή εσωτερική συνέπεια με υψηλές τιμές Cronbach alpha για το σύνολο του εργαλείου που κυμαίνονται από $\alpha = 0.80-0.90$ (Fogliati et. al., 2016. Garcia-Lopez & Moore, 2015. Weeks, Spokas, & Heimberg, 2007. Wiltink et. al., 2017). Παρουσιάζει ακόμα ικανοποιητική αξιοπιστία ελέγχου/επανελέγχου με σημαντικές συσχετίσεις ανάμεσα στα αποτελέσματα σε διάστημα 4 εβδομάδων με τιμή Pearson $r = .82$ ($p < 0.05$) στην έρευνα των Fogliati et. al. (2016) και Spearman-Rho = $.61$ ($p < 0.001$) στην έρευνα των Wiltink et. al. (2017). Τέλος παρουσιάζει ικανοποιητική συντρέχουσα εγκυρότητα με άλλα εργαλεία που μελετούν το κοινωνικό άγχος όπως το Spin ($r = .75-.86$), το LSAS (Spearman-Rho = $.704$), το SPAI-B (Social Phobia and Anxiety Inventory-Brief; Garcia-Lopez, Hidalgo, Beidel, Olivares, & Samuel, 2008) ($r = .79$), το SAS-A (Social Anxiety Scale for Adolescents; La Greca & Lopez, 1998) ($r = .74$), BPS (Brief Social Phobia Scale; Davidson et. al., 1991) ($r = .40-.67$), το Social Interaction Anxiety Scale (SIAS; Mattick & Clarke, 1998) και Social Phobia Scale (SPS; Mattick & Clarke, 1998) ($r = .34-.57$) (Garcia-Lopez & Moore, 2015. Osorio, Crippa, & Loureiro, 2010. Weeks, Spokas, & Heimberg, 2007).

2.2.2. Προδιάθεση για ντροπή

My Child-Shame

Για τον έλεγχο της ντροπής και της ενοχής στα παιδιά προσχολικής ηλικίας, αξιοποιήθηκε η κλίμακα “My Child-Shame” (Ferguson, Barrett, & Stegge 1996) που αποτελεί προσαρμογή της κλίμακας My Child (Kochanska, DeVet, Goldman, Murray, & Putnam, 1994). Η κλίμακα My Child εξετάζει 10 διαστάσεις της πρώιμης ηθικότητας. Περιλαμβάνει 100 δηλώσεις οι οποίες παρουσιάζουν συμπεριφορές παιδιών ηλικίας από 21-70 μηνών και συμπληρώνεται από έναν από τους δύο γονείς. Ο γονέας επιλέγει από μια 7βαθμη κλίμακα τύπου Likert (1= «δεν ισχύει καθόλου για το παιδί μου» έως 7= «ισχύει απόλυτα για το παιδί μου») το πόσο συχνά συμπεριφέρεται το δικό του παιδί με τον τρόπο που περιγράφεται. (Waller, Hyde, Grabell, Alves, & Olson, 2014).

Η κλίμακα My Child-Shame εξετάζει συναισθήματα, νοητικές καταστάσεις, συμπεριφορές των παιδιών καθώς και ενέργειες που αξιοποιούν για να αντιμετωπίσουν καταστάσεις ή να προστατεύσουν τον εαυτό τους, για παράδειγμα μετά από μια αποτυχία.. Στην παρούσα εργασία αξιοποιήθηκε η συντομευμένη εκδοχή της κλίμακας που περιλαμβάνει 34 δηλώσεις. Ο γονέας στον οποίο χορηγείται το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο μπορεί να επιλέξει από μια 7βαθμη κλίμακα, ίδιας μορφής με του My-Child, σε ποιο βαθμό η συμπεριφορά που παρουσιάζεται σε κάθε δήλωση έχει εμφανιστεί στο παιδί του (Zhang, 2011).

Παράδειγμα πρότασης: Αναστατώνεται όταν του/της ασκούν κριτική μετά από μια αποτυχία

Περιλαμβάνει 6 υποκλίμακες: α) Αρνητικές αντιδράσεις απέναντι στην αποτυχία (Negative Reactions to Failure; 8 δηλώσεις), β) Ανησυχία πάνω σχετικά με τα συναισθήματα των γονέων (Concern over feelings with parent; 5 δηλώσεις), γ) Αναστοχαστική ντροπή (Ruminative Shame; 7 δηλώσεις) δ)Εκλογίκευση (Rationalizing; 5 δηλώσεις), ε) Συμπεριφορές ντροπής (Shame behaviors; 1 δήλωση) και ζ) Τελειομανία (Perfectionism; 8 δηλώσεις) (Zhang, 2011).

Η κλίμακα έχει εμφανίσει υψηλή αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας. Σε αμερικάνικο δείγμα προέκυψε ιδιαίτερα υψηλή καθώς κυμάνθηκε από $\alpha = 0.76- 0.85$ για τις υποκλίμακες, ενώ υψηλή έχει προκύψει και σε κορεατικό δείγμα με εσωτερική συνέπεια που κυμαίνεται από $\alpha = .60-.80$ (Barrett, 2008). Αντίστοιχα σε κινέζικο δείγμα η εσωτερική συνέπεια των υποκλιμάκων της

κλίμακας ήταν ικανοποιητική έως υψηλή με Cronbach alphas που κυμαίνονται από $\alpha = .669-.809$. Επίσης στο ίδιο δείγμα προέκυψε ότι οι υποκλίμακες εμφανίζουν σημαντική συσχέτιση μεταξύ τους με τιμές που κυμαίνονται από $r = .36-.83$ ($p < .01$) (Zhang, 2011).

Self-Conscious Emotions: Maladaptive and Adaptive Scales (SCEMAS)

Το Self-Conscious Emotions: Maladaptive and Adaptive Scales (SCEMAS; Stegge & Ferguson, 1994) είναι ένα αυτοαναφορικό εργαλείο που έχει κατασκευαστεί για να εξετάσει την προδιάθεση των παιδιών ηλικίας από 5-12 ετών να βιώσουν αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα και αποτελεί μια προσαρμογή του Child Version-Child Attribution and Reaction Survey (C-CARS; Stegge & Ferguson, 1990). Περιλαμβάνει 13 ιστορίες και η καθεμία συνοδεύεται από ένα σκίτσο που αναπαριστά το γεγονός. Ήρωας σε κάθε ιστορία είναι ένα παιδί ιδίου φύλου με το παιδί που συμμετέχει στη διαδικασία. Στις 8 από τις 13 ιστορίες ο ήρωας αποτυγχάνει να επιτύχει ή να ολοκληρώσει μια δοκιμασία (π.χ. να μην πετύχει γκολ στο ποδόσφαιρο) ή διαπράττει ένα παράπτωμα (π.χ. περνάει με το ποδήλατο πάνω από ένα παιχνίδι ενός άλλου παιδιού επειδή δεν πρόσεχε) είτε ακούσια είτε ακούσια και η συμπεριφορά του έχει αρνητική επίδραση στους άλλους. Οι ιστορίες αυτές είναι οι 8 ιστορίες που περιελάμβανε το C-CARS και έχουν χαρακτηριστεί «σαφείς» καθώς σχεδόν αποκλειστικά το άτομο που τις βιώνει εκφράζει κάποιο αρνητικό συναίσθημα (Bybee, 1997. Houtackers, 2016).

Οι άλλες 5 ιστορίες προστέθηκαν από τους δημιουργούς του SCEMAS. Σε αυτές τις ιστορίες ο πρωταγωνιστής βιώνει μια κατάσταση όπου κάποιος εξωτερικός παράγοντας προκαλεί μια ευχάριστη για αυτόν συνθήκη που έχει όμως ανεπιθύμητες συνέπειες για κάποιο σημαντικό για τον ήρωα πρόσωπο, γεγονός που μπορεί να του προκαλέσει συναισθήματα ντροπής, ενοχής ή να τον οδηγήσει στο να προβάλει την ευθύνη των πράξεων του σε κάποιον άλλο. Η επιτυχία που βιώνει ο ήρωας όμως μπορεί να τον οδηγήσει και σε θετικά για τον ίδιο συναισθήματα όπως αυτό της περηφάνιας. Οι ιστορίες αυτές λοιπόν έχουν χαρακτηριστεί σαν «ασαφείς» καθώς ο πρωταγωνιστής μπορεί να βιώσει τόσο αρνητικά συναισθήματα όπως η ντροπή και η ενοχή αλλά και θετικά όπως η περηφάνια (Bybee, 1997) .

Στην παρούσα εργασία προχωρήσαμε σε μια προσαρμογή του SCEMAS αξιοποιώντας τις 8 «σαφείς» ιστορίες στις οποίες ο ήρωας βιώνει μια αποτυχία ή παραβαίνει κάποιον ηθικό κανόνα και εξετάσαμε τη προδιάθεση για ντροπή, ενοχή, καθώς και την προβολή της υπαιτιότητας. Το

κάθε παιδί που συμμετείχε στη διαδικασία άκουγε κάθε φορά μια ιστορία βλέποντας και την αντίστοιχη εικόνα. Αμέσως μετά το τέλος της ιστορίας ο ερευνητής παρουσίαζε τρεις πιθανές αντιδράσεις του πρωταγωνιστή στο παιδί. Η κάθε αντίδραση αντιστοιχούσε σε ένα από τα συναισθήματα της ντροπής (π.χ. Είμαι κακό παιδί που δεν βοήθησα»), της ενοχής (π.χ. «Θα ένιωθα ότι έκανα κάτι κακό») ή της προβολής (π.χ. «Το μικρό παιδί έπρεπε να είναι πιο προσεκτικό»). Μόλις άκουγε την κάθε αντίδραση το παιδί έπρεπε να σκεφτεί πόσο πολύ ταυτίζεται με αυτή επιλέγοντας μέσα από μια 5βαθμη κλίμακα. Η κλίμακα αυτή παρουσιάζονταν στο παιδί με 5 μικρά κουτάκια, με αυξανόμενο μέγεθος, τα οποία αντιστοιχούσαν σε μια 5βαθμη κλίμακα Likert (1= καθόλου και 5= πάρα πολύ). Πριν τη διαδικασία γίνονταν με το παιδί μια εξάσκηση για τη χρήση της κλίμακας αυτής μέσα από ερωτήματα που δεν είχαν να κάνουν με συναισθήματα όπως παραδείγματος χάριν «πόσο τρομακτικό είναι ένα λιοντάρι;». Αφού το παιδί απαντούσε το πόσο πολύ θα ταυτιζόταν με καθεμία από τις αντιδράσεις που του αναφέρθηκαν, απαντούσε στην ερώτηση «Πες μου γιατί θα αισθανόσουν έτσι;». Το συνολικό σκορ για την κλίμακα της ντροπής, της ενοχής και της προβολής προκύπτει υπολογίζοντας τον μέσο όρο του σκορ που έδωσε το παιδί για κάθε κλίμακα στο σύνολο των ιστοριών (Muris, Meesters, Bouwman, & Notermans, 2014. Muris, et. al., 2013).

Πίνακας 1

Παράδειγμα ιστορίας από το εργαλείο SCEMAS

		<i>Ιστορία 2</i>				
		Καθόλου	Λίγο	Έτσι και έτσι	Πολύ	Πάρα πολύ
N	Αισθάνεσαι κακό παιδί και θες να τρέξεις μακριά και να μείνεις μόνος/η σου (<i>Ντροπή</i>)	1	2	3	4	5
E	Ζητάς ξανά και ξανά συγγνώμη στο φίλο σου (<i>Ενοχή</i>)	1	2	3	4	5
Π	Σκέφτεσαι: «Του άξιζε γιατί με κορόιδευε» (<i>Προβολή</i>)	1	2	3	4	5
Πες μου γιατί θα αισθανόσουν έτσι;						

Όσον αφορά τις ψυχομετρικές ιδιότητες του εργαλείου στην έρευνα των Ferguson et. al. (2000) η αξιοπιστία εσωτερικής συνοχής για όλες τις κλίμακες ντροπής και ενοχής για 13 καταστάσεις είχε τιμές Cronbach alpha $\alpha = .81$ και $\alpha = .84$ αντίστοιχα. Τα Cronbach alphas ήταν μικρότερα όταν έγινε προσπάθεια να μειωθούν οι ιστορίες ($\alpha = .67-.80$). Στην έρευνα των Muris et. al. (2013) η τιμή Cronbach alpha για τις διαφορετικές κλίμακες πήρε τιμές από $\alpha = .64$ για τη ντροπή στις «σαφείς» ιστορίες έως $\alpha = .86$ για το συνολικό σκορ της ενοχής. Ακόμα προέκυψε ότι το σκορ για την ενοχή ήταν γενικά υψηλότερο σε σχέση με τη ντροπή, ότι οι «ασαφείς» ιστορίες έδιναν μεγαλύτερα σκορ σε σχέση με τις «σαφείς», ότι τα κορίτσια έδωσαν γενικά μεγαλύτερα σκορ σε σχέση με τα αγόρια και τέλος ότι δεν υπάρχει αλληλοεπικάλυψη ανάμεσα στους διαφορετικούς τύπους αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων.

Test of Self-Conscious Affect- Version 3

Η κλίμακα Test of Self-Conscious Affect-Version 3 (TOSCA-3; Tangney, Wagner, & Gramzow, 1989) θα αξιοποιηθεί για την αξιολόγηση της προδιάθεσης ντροπής και ενοχής στους γονείς των παιδιών. Παρουσιάζει 16 καθημερινές καταστάσεις που είναι πιθανό να προκαλέσουν στο άτομο ντροπή ή/και ενοχή (για παράδειγμα το να κάνεις ένα λάθος, να προκαλέσεις ζημιά σε ξένη περιουσία, αποτυχία σε μια υποχρέωση). Κάθε σενάριο ακολουθείται από 4-5 δηλώσεις που παρουσιάζουν συναισθηματικές, γνωστικές ή συμπεριφορικές αντιδράσεις απέναντι στην εκάστοτε κατάσταση και μπορεί να εκφράζουν προδιάθεση για ντροπή (αρνητικό συναίσθημα για τον εαυτό ή αυτοκριτική, προσπάθεια το άτομο να κρυφτεί), προδιάθεση για ενοχή (μεταμέλεια, επισκευή), εξωτερίκευση της ευθύνης (κατηγορεί ένα άλλο πρόσωπο ή κατάσταση), αποστασιοποίηση (αδιαφορία), περηφάνια για τον εαυτό και περηφάνια για την πράξη κάποιου άλλου προσώπου. Οι ερωτώμενοι φαντάζονται τον εαυτό τους σε καθένα από τα 11 αρνητικά και 5 θετικά σενάρια (για παράδειγμα, «Καταστρέφεις ένα αντικείμενο στον εργασιακό χώρο και μετά το κρύβεις») και αξιολογούσαν την πιθανότητα να εκφράσουν την αντίδραση που περιγράφεται με μια 5βαθμη κλίμακα (1= απίθανο έως 5= πολύ πιθανό). (Mills et. al., 2007).

Η εσωτερική συνέπεια της κλίμακας αλλά και των υποκλιμάκων της έχει αποδειχθεί υψηλή μέσα από μια σειρά ερευνών. Συγκεκριμένα για την υποκλίμακα της προδιάθεσης για ντροπή τα Cronbach alphas έχουν πάρει τιμές $\alpha = 0.77-0.91$ ενώ για την υποκλίμακα της προδιάθεσης για ενοχή τιμές $\alpha = 0.79-0.86$ (Bryan, Ray-Sannerud, Morrow, & Etienne, 2013. Carpenter, Tignor,

Tsang, & Willett, 2016. Currie, Katz, & Yovel, 2017. Fayard, Roberts, Robins, & Watson, 2012. Proeve, Anton, & Kenny, 2018. Rüsck et. al., 2007. Tangney & Dearing, 2002). Η συγκλίνουσα εγκυρότητα για τις υποκλίμακες της ντροπής και της ενοχής της κλίμακας TOSCA-3 έχει υποστηριχτεί από μέτριες αλλά στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις με το Harder Personal Feelings Questionnaire-2 (Harder & Greenwald, 1999), με τιμές Pearson $r = 0.49$ για την υποκλίμακα της ντροπής και $r = 0.40$ για την υποκλίμακα της ενοχής (Tangney & Dearing, 2002). Στην ελληνική εκδοχή του εργαλείου που προτάθηκε από τους Γκούβα, Καλτσούδα και Πάσχου (2012) οι υποκλίμακες της προδιάθεσης για ντροπή και ενοχή του εργαλείου TOSCA-3 εμφάνισαν μέτριες αλλά στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις με το The Symptom Checklist-90-R (SCL-90-R; Derogatis, 1977) και το The Hostility and Direction of Hostility Questionnaire (HDHQ; (Caine, Foulds, & Hope, 1967), δύο κλίμακες που χρησιμοποιούνται για τη διάγνωση ψυχοπαθολογιών, αλλά και τις υποκλίμακες του εργαλείου Other As Shamer Scale (OAS; Goss, Gilbert, & Allan, 1994), που μελετά τη διάσταση της εξωτερικευμένης/εξωτερικής ντροπής (Γκούβα, Καλτσούδα, & Πάσχου, 2012)

2.2.3. ΘτN¹

Συστοιχία έργων ΘτN των Wellman και Liu (2004)

Για τη διερεύνηση της ΘτN των παιδιών αξιοποιήθηκε μια συστοιχία έργων ΘτN που προτείνεται από τους Wellman και Liu (2004). Στην παρούσα εργασία χορηγήθηκαν 6 έργα, από τα οποία τα τέσσερα ήταν α' τάξης και τα άλλα δύο β' τάξης. Τα έργα α' τάξης εξετάζουν την ικανότητα του παιδιού να κατανοεί το πώς αντιλαμβάνεται κάποιο άλλο άτομο μια κατάσταση. Τα έργα β' τάξης έχουν σαν σκοπό να αξιολογήσουν την ικανότητα του παιδιού να αναλογιστεί τις σκέψεις ενός ατόμου για το τι μπορεί να σκέφτεται ένα άλλο πρόσωπο σχετικά με ένα αντικειμενικό γεγονός (Doherty, 2008). Στη συνέχεια γίνεται μια παρουσίαση των έργων που χρησιμοποιήθηκαν.

¹Όλα τα έργα ΘτN που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα προσαρμόστηκαν στα ελληνικά σε προηγούμενες μελέτες της επιβλέπουσας της παρούσας εργασίας, κ. Πλουσίας Μισαηλίδη, και είναι διαθέσιμα από την ίδια.

Έργο διάκρισης επιθυμιών εαυτού - άλλου

Το έργο που χρησιμοποιήθηκε για την εξέταση της ικανότητας διάκρισης των επιθυμιών είναι μια παραλλαγή του έργου των Wellman και Woolley (1990) και Repacholi και Gornik (1997). Το παιδί στο συγκεκριμένο έργο βλέπει αρχικά ένα σχέδιο που δείχνει ένα παιδί του ίδιου φύλου, στο οποίο ο ερευνητής δίνει ένα όνομα, π.χ. Γιώργος αν είναι αγόρι και Μαίρη αν είναι κορίτσι. Παρουσιάζονται στη συνέχεια στο παιδί δύο εικόνες: μια που δείχνει ένα καρότο και μια άλλη που δείχνει ένα μπισκότο. Ο ερευνητής αφηγείται τότε στο παιδί ότι επειδή είναι η ώρα του φαγητού το παιδάκι της εικόνας πεινάει και θέλει να φάει κάτι και ότι μπορεί να διαλέξει να φάει είτε ένα καρότο είτε ένα μπισκότο. Το παιδί καλείται αρχικά να διαλέξει ποια από τα δύο φαγητά αρέσει περισσότερο στο ίδιο. Αν το παιδί διαλέξει το καρότο ο ερευνητής απαντά: «Ωραία αυτή είναι μια καλή επιλογή. Όμως στον Γιώργο/στη Μαίρη αρέσουν πάρα πολύ τα μπισκότα. Δεν του/της αρέσουν τα καρότα. Στον Γιώργο/στη Μαίρη αρέσουν τα μπισκότα πιο πολύ». (αν το παιδί επιλέξει στην πρώτη ερώτηση ότι προτιμά τα μπισκότα, τότε ο Γιώργος/η Μαίρη προτιμά τα καρότα). Αφού αναφερθεί η διαφορετική προτίμηση του ήρωα της ιστορίας ο ερευνητής ρωτάει το παιδί ποιο φαγητό θα διαλέξει τελικά ο ήρωας της ιστορίας. Το παιδί επιτυγχάνει στο συγκεκριμένο έργο, παίρνοντας ένα βαθμό, όταν απαντήσει ότι το παιδί της ιστορίας προτιμά να φάει το αντίθετο φαγητό από εκείνο που το ίδιο επέλεξε.

Έργο διάκρισης πεποιθήσεων

Ο ερευνητής δείχνει μια εικόνα που παρουσιάζει ένα παιδί το οποίο είναι ίδιου φύλου με το παιδί που συμμετέχει στη διαδικασία και ξεκινά να διηγείται την ιστορία. Το παιδί της εικόνας έχει χάσει τη γάτα του, η οποία μπορεί να κρύβεται είτε μέσα στους θάμνους είτε μέσα στο σπίτι. Ζητείται αρχικά από το παιδί να υποθέσει πού μπορεί να κρύβεται η γάτα. Αν το παιδί επιλέξει τους θάμνους ο ερευνητής του απαντά ότι είναι μια πολύ καλή σκέψη αλλά ότι ο ήρωας της ιστορίας πιστεύει ότι η γάτα κρύβεται στο σπίτι. Αντίστοιχα αν το παιδί επιλέξει το σπίτι ο ερευνητής απαντά ότι ο ήρωας πιστεύει ότι η γάτα κρύβεται στους θάμνους. Τότε ζητά από το παιδί να του πει πού πιστεύει ότι κρύβεται η γάτα του και πού θα ψάξει τελικά να τη βρει. Το παραπάνω έργο αξιολογείται για την αξιολόγηση της ικανότητας διάκρισης των πεποιθήσεων και αποτελεί προσαρμογή του έργου που πρότειναν οι Wellman και Bartsch (1989) και Wellman, Hollander και Schult (1996). Το παιδί βαθμολογούνταν με βαθμό 1 όταν απαντούσε ότι ο ήρωας της ιστορίας θα ψάξει στο αντίθετο μέρος από εκείνο που το ίδιο πίστευε.

Έργο ψευδούς πεποίθησης α' τάξης -Απροσδόκητο περιεχόμενο

Ο ερευνητής δείχνει στο παιδί ένα κουτί από σοκολάτες και το ρωτάει τι νομίζει ότι υπάρχει μέσα σε αυτό. Αφού το παιδί απαντήσει, του ζητάει να ανοίξει το κουτί για να δει το εσωτερικό του και να ανακαλύψει ότι μέσα υπάρχει ένα μολύβι. Αφού το μολύβι τοποθετηθεί ξανά μέσα στο κουτί και κλειστεί ο ερευνητής ρωτάει το παιδί τι νόμιζε ότι υπήρχε μέσα στο κουτί πριν το ανοίξει. Ακολουθούσε μετά η ερώτηση τι υπάρχει μέσα πραγματικά. Μέσα από αυτή την ερώτηση ελέγχεται η προσωπική πεποίθηση του παιδιού. Το παιδί βαθμολογείται με βαθμό 1 αν απαντήσει «Μολύβι» και με βαθμό 0 αν απαντήσει «Καραμέλες» ή δώσει κάποια άλλη απάντηση. Τότε ο ερευνητής συνεχίζει την αφήγηση λέγοντας στο παιδί ότι σε λίγο θα έρθει στο δωμάτιο κάποιος φίλος του στον οποίο ο ερευνητής θα δείξει το ίδιο κουτί και θα το ρωτήσει τι υπάρχει μέσα. Το παιδί απαντάει τότε τι πιστεύει ότι θα πει το άλλο παιδί και γιατί. Η σωστή απάντηση του παιδιού σχετικά με το τι πιστεύει το νέο παιδί ότι βρίσκεται μέσα στο κουτί βαθμολογείται με βαθμό 1 («Καραμέλες») και η λανθασμένη με 0 βαθμούς («Μολύβι» ή κάποια άλλη απάντηση). Τέλος ο ερευνητής ζητάει από το παιδί να κάνει σαφές αν ο φίλος του απάντησε έχοντας δει πρώτα το περιεχόμενο του κουτιού ή όχι (Perner, Leekam, & Wimmer, 1987).

Έργο ψευδούς πεποίθησης α' τάξης- Απροσδόκητη Μετακίνηση

Ο ερευνητής δείχνει στο παιδί μια εικόνα στην οποία παρουσιάζονται δύο φίλοι, ο Γιώργος και η Μαρία, καθώς και ένα καλάθι και ένα κουτί. Στην επόμενη εικόνα δείχνει το Γιώργο να παίρνει τη μπάλα και να τη βάζει μέσα στο καλάθι και αμέσως μετά να φεύγει από το δωμάτιο. Στη συνέχεια έρχεται η Μαρία και παίρνει την μπάλα μέσα από το καλάθι και τη βάζει μέσα στο κουτί. Τότε ο Γιώργος επιστρέφει στο δωμάτιο. Ο ερευνητής ρωτάει το παιδί που θα ψάξει ο Γιώργος για την μπάλα του, πού βρίσκεται η μπάλα πραγματικά και τέλος πού έβαλε ο Γιώργος την μπάλα πριν φύγει (Wimmer & Perner, 1983). Στο συγκεκριμένο έργο το παιδί βαθμολογείται με βαθμό 1 αν στην ερώτηση «πού θα ψάξει ο Γιώργος για την μπάλα;» απαντήσει «στο καλάθι» και με 0 βαθμούς αν το παιδί απαντήσει «στο κουτί» ή δώσει κάποια άλλη απάντηση.

Έργο ψευδούς πεποίθησης β' τάξης - Η ιστορία με το δώρο των γενεθλίων

Ο ερευνητής λέει στο παιδί ότι θα του εξιστορήσει μια ιστορία για τον Πέτρο και τη μαμά του, χρησιμοποιώντας κατά την αφήγηση μια σειρά από εικόνες. Η μαμά του Πέτρου, η οποία βρίσκεται στο σπίτι έχει αγοράσει σαν δώρο για τον Πέτρο, που έχει γενέθλια την επόμενη μέρα, ένα σκυλάκι. Επειδή όμως θέλει να κάνει έκπληξη στον Πέτρο έχει κρύψει το σκυλάκι μέσα στο γκαράζ. Όταν ο Πέτρος γυρίζει σπίτι από το σχολείο εκφράζει στη μητέρα του την έντονη επιθυμία του να λάβει ως δώρο γενεθλίων ένα σκυλάκι. Η μητέρα του όμως θέλοντας να του κάνει έκπληξη ισχυρίζεται ότι του έχει πάρει ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι σαν δώρο γενεθλίων. Ο Πέτρος τότε λέει στη μητέρα του ότι πάει έξω στην αυλή για να παίξει. Σε αυτή τη φάση ο ερευνητής μέσα από ερωτήσεις κατανόησης να ελέγξει αν το παιδί έχει κατανοήσει τι δώρο έχει πάρει πραγματικά η μαμά και γιατί είπε ψέματα στον Πέτρο. Ο ερευνητής μετά συνεχίζει την ιστορία λέγοντας ότι ο Πέτρος πηγαίνοντας έξω στην αυλή για να παίξει περνά από το γκαράζ για να πάρει το πατίνι του. Στο γκαράζ όμως βρίσκεται και το σκυλάκι και έτσι ο Πέτρος καταλαβαίνει ότι πριν η μητέρα του του είχε πει ψέματα σχετικά με το δώρο γενεθλίων του. Αφού ο ερευνητής επισημάνει στο παιδί ότι η μητέρα του Πέτρου δεν είδε ότι ο Πέτρος μπήκε στο γκαράζ, ρωτάει το παιδί αν τώρα ο Πέτρος ξέρει ότι το δώρο γενεθλίων του είναι ένα σκυλάκι, καθώς και αν η μητέρα του είδε ο Πέτρος μπήκε στο γκαράζ. Η ιστορία συνεχίζεται με τη γιαγιά του Πέτρου να καλεί στο σπίτι, για να μάθει τι ώρα ξεκινάει το πάρτι του εγγονού της, και να ρωτά τη μητέρα αν ο Πέτρος γνωρίζει ποιο πραγματικά είναι το δώρο γενεθλίων του καθώς τι δώρο πιστεύει ότι του έχουν πάρει. Ο ερευνητής ρωτάει το παιδί τι θα απαντήσει η μητέρα του Πέτρου στη γιαγιά και ζητά να αιτιολογήσει την απάντησή του (Sullivan, Zaitchik, & Tager-Flusberg, 1994). Για να επιτύχει το παιδί στο συγκεκριμένο έργο-παίρνοντας ένα βαθμό-πρέπει να απαντήσει σωστά σε δύο από τις ερωτήσεις που του θέτει ο ερευνητής. Αρχικά στην ερώτηση «Γιατί είπε η μαμά στον Πέτρο ότι του πήρε ένα ηλεκτρονικό παιχνίδι δώρο για τα γενέθλιά του;» το παιδί πρέπει να δώσει μια απάντηση που να περιλαμβάνει τις έννοιες «δώρο» και «έκπληξη». Ακόμα στην ερώτηση «Τι δώρο πιστεύει ο Πέτρος ότι του έχεις πάρει για τα γενέθλιά του;» που κάνει η γιαγιά στη μητέρα του Πέτρου, και ελέγχει την ικανότητα αναγνώρισης ψευδούς πεποίθησης β' τάξης, το παιδί πρέπει να απαντήσει «Ηλεκτρονικό παιχνίδι».

Έργο ψευδούς πεποίθησης β' τάξης - Η ιστορία με το φορτηγό με τα παγωτά

Ένα ακόμα εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για την αξιολόγηση της ψευδούς πεποίθησης β' τάξης ήταν το φορτηγάκι με το παγωτό που διαμορφώθηκε από τον Baron-Cohen (1989). Παρουσιάζει την ιστορία δύο παιδιών, του Γιώργου και της Μαίρης, που ενώ έπαιζαν μαζί στο πάρκο τους πλησίασε ένας παγωτατζής που πουλούσε παγωτά με το φορτηγάκι του. Ο Γιώργος μην έχοντας λεφτά και μετά από παρότρυνση του παγωτατζή πηγαίνει στο σπίτι για να πάρει χρήματα ώστε να αγοράσει παγωτό. Όσο ο Γιώργος είναι στο σπίτι το παγωτατζίδικο φεύγει από το πάρκο και πηγαίνει στο σχολείο για να πουλήσει εκεί παγωτά. Σε αυτό το σημείο ο ερευνητής ρωτά το παιδί που θα ψάξει ο Γιώργος για το παγωτατζίδικο αφού βρει χρήματα και βγει από το σπίτι του. Η αφήγηση συνεχίζεται με τον Γιώργο να βρίσκει τελικά λεφτά και να βγαίνει από το σπίτι όπου συναντά το παγωτατζίδικο το οποίο και ακολουθεί μέχρι το σχολείο ώστε να αγοράσει παγωτό. Η Μαίρη που στο μεταξύ είχε πάει να φάει μεσημεριανό αφού έχει τελειώσει το γεύμα της πηγαίνει στο σπίτι του Γιώργου για να παίξουν μαζί. Η μητέρα του που βρίσκεται στο σπίτι γνωστοποιεί στη Μαίρη ότι ο Γιώργος πήγε να αγοράσει παγωτό και έτσι η Μαίρη θα πάει να τον βρει. Ο ερευνητής τότε ρωτά το παιδί πού θα πάει η Μαίρη για να βρει τον Γιώργο. Η τελευταία αυτή ερώτηση εξετάζει την ικανότητα αναγνώρισης ψευδούς πεποίθησης β' τάξης του παιδιού. Αν το παιδί απαντήσει «στο πάρκο» βαθμολογείται με βαθμό 1, ενώ αν απαντήσει «στο σχολείο» ή δώσει κάποια άλλη απάντηση βαθμολογείται με βαθμό 0 για το συγκεκριμένο έργο.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να επισημανθεί ότι η συνολική επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ υπολογιζόταν σαν το άθροισμα των σκορ των έξι έργων και μπορούσε να πάρει τιμές από 0 έως 6. Πιο συγκεκριμένα αθροίστηκαν οι βαθμοί από τα τέσσερα έργα α' τάξης και τα δύο έργα ψευδούς πεποίθησης β' τάξης.

2.3. Διαδικασία

Αρχικά απεστάλησαν στους γονείς μέσω των ΚΔΑΠ ενημερωτικά έντυπα σχετικά με το περιεχόμενο και τους σκοπούς της έρευνας, καθώς και μια φόρμα συναίνεσης που ήταν απαραίτητο να υπογράψουν για να συμμετάσχουν σε αυτήν τόσο οι ίδιοι όσο και τα παιδιά τους. Στο έντυπο γινόταν σαφές ότι η συμμετοχή στην έρευνα ήταν εθελοντική και ανώνυμη, αφού θα χρησιμοποιούνταν κωδικοί που θα διαμόρφωναν οι ίδιοι οι γονείς. Στους γονείς που συναίνεσαν

να συμμετάσχει το παιδί τους και οι ίδιοι στην έρευνα, εστάλησαν για συμπλήρωση –μέσω των ΚΔΑΠ- τα ερωτηματολόγια της έρευνας. Τα παιδιά εξετάστηκαν ατομικά σε ήσυχο χώρο που παραχωρούσε το εκάστοτε ΚΔΑΠ. Όλα τα παιδιά ολοκλήρωσαν με διαλείμματα τα έργα ΘτΝ σε μια συνάντηση η οποία είχε διάρκεια περίπου 20 λεπτών. Σε 26 από τα παιδιά χορηγήθηκε συμπληρωματικά το εργαλείο SCEMAS που μελετά την προδιάθεση για εμφάνιση αυτοσυνειδησιακών συναισθημάτων σε μια δεύτερη συνάντηση που είχε επίσης διάρκεια 20 λεπτών περίπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων διαρθρώνεται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα για καθεμία από τις μεταβλητές της έρευνας. Εξετάζεται επίσης η επίδραση της ηλικίας στο κοινωνικό άγχος, την προδιάθεση για ντροπή και την επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ με μια σειρά από αναλύσεις διακύμανσης μονής κατεύθυνσης (ANOVA). Στο τέλος της πρώτης ενότητας παρουσιάζονται τα στοιχεία σχετικά με το κοινωνικό άγχος των γονέων και την προδιάθεση τους για ντροπή, εξετάζοντας τις επιδόσεις τους στα σχετικά ερωτηματολόγια. Ακόμα δίνονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων διακύμανσης μονής κατεύθυνσης (ANOVA) που πραγματοποιήθηκαν ώστε να ελεγχθεί αν η ηλικία των παιδιών επιδρά με στατιστικά σημαντικό τρόπο στα σκορ των γονέων τους. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται οι διμεταβλητές και μερικές συσχετίσεις, μετά την αφαίρεση της επίδρασης της χρονολογικής ηλικίας των παιδιών, που πραγματοποιήθηκαν ανάμεσα στις μεταβλητές της έρευνας και δίνεται ένας πίνακας που περιλαμβάνει όλα τα αποτελέσματα των αναλύσεων.

3.1. Μεταβλητές της έρευνας

3.1.1. Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και εύρος βαθμολογίας/επίδοσης σε όλες τις μεταβλητές της έρευνας

Στον πίνακα 2 παρουσιάζονται οι μέσοι όροι, οι τυπικές αποκλίσεις και το εύρος βαθμολογίας του συνόλου των συμμετεχόντων σε όλες τις μεταβλητές της έρευνας, με βάση τις απαντήσεις των παιδιών και των γονέων τους στα εργαλεία που τους χορηγήθηκαν. Στον ίδιο πίνακα παρουσιάζονται τα σχετικά στοιχεία και για το εργαλείο SCEMAS, το οποίο όμως χορηγήθηκε συμπληρωματικά σε 26 μόνο παιδιά του δείγματος.

Πίνακας 2

Μέσοι όροι, τυπικές αποκλίσεις και εύρος των μεταβλητών της έρευνας για το σύνολο του δείγματος

	N	Range	M	SD
<i>Θεωρία του Νου</i>				
ΘτΝ-Σύνολο	80	0-6	3,33	1,565
<i>Κοινωνικό άγχος παιδιού (SWAIY)</i>				
ΚοινΆγχοςΠαιδ-Σύνολο	80	0-14	6,40	3,571
<i>Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα παιδιού (SCEMAS)</i>				
ΝτροπήΠαιδ_SC-Σύνολο	26	26-39	33,96	3,130
ΕνοχήΠαιδ_SC-Σύνολο	26	24-37	32,42	4,091
ΠροβολήΠαιδ_SC-Σύνολο	26	14-25	18,35	3,111
SCEMAS-Σύνολο	26	72-95	84,73	6,175
<i>Προδιάθεση παιδιού για ντροπή (MyChild-Shame)</i>				
ΝτροπήΠαιδ -Αναστάτωση μετά από αποτυχία	80	5-24	15,00	5,396
ΝτροπήΠαιδ -Ανησυχία για θετικά συναισθήματα γονέων	80	5-25	15,04	4,724
ΝτροπήΠαιδ -Αναστοχαστική ντροπή	80	7-32	17,29	6,643
ΝτροπήΠαιδ -Εκλογίκευση	80	4-30	17,10	4,307
ΝτροπήΠαιδ -Συμπεριφορές ντροπής	73	1-6	2,82	1,347
ΝτροπήΠαιδ -Τελειομανία	80	14-45	33,31	6,441
ΝτροπήΠαιδ -Σύνολο	80	40-148	112,32	21,412
<i>Κοινωνικό άγχος γονέα (Mini-Spin)</i>				
ΚοινΆγχοςΓον- Σύνολο	80	0-8	2,14	2,115
<i>Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα γονέα (TOSCA)</i>				
ΝτροπήΓον-Σύνολο	80	13-39	27,03	6,434
ΕνοχήΓον-Σύνολο	80	25-54	45,75	6,759
ΠροβολήΓον-Σύνολο	80	15-41	26,97	5,207
TOSCA- Σύνολο	80	66-121	99,75	12,026

3.1.2. ΘτΝ

Στον Πίνακα 3 που ακολουθεί παρουσιάζονται οι απόλυτες συχνότητες και τα ποσοστά επιτυχίας κάθε ηλικιακής ομάδας σε κάθε έργο ΘτΝ. Από τον πίνακα προκύπτει ότι σε όλα τα έργα ΘτΝ η ομάδα των 7-χρονων είχε το μεγαλύτερο ποσοστό επιτυχίας σε σχέση με τις άλλες δύο. Η μόνη περίπτωση που αυτό δεν ισχύει είναι στο πρώτο έργο όπου το μεγαλύτερο ποσοστό κατέχει η ηλικιακή ομάδα των 4-χρονων με 94,1% σε σχέση με το ποσοστό της ομάδας των 6-χρονων και της ομάδας των 7-χρονων, 79,2% και 86,7% αντίστοιχα.

Από τα δεδομένα του Πίνακα 3 γίνεται φανερό ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση όσον αφορά την επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ ανάλογα με την ηλικία τους. Έτσι θεωρήθηκε απαραίτητο να ελεγχθεί αν υπάρχουν στατιστικά σημαντικά διαφορές ανάμεσα στις διαφορετικές ηλικιακές ομάδες όσον αφορά την επίδοση τους στα έργα ΘτΝ.

Η επίδραση της ηλικίας στην επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ εξετάστηκε με μια από ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης (ANOVA) με ανεξάρτητη μεταβλητή την ηλικιακή ομάδα και εξαρτημένη την επίδοση στα έργα ΘτΝ. Επίσης προκειμένου να ελεγχθεί αν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες που είναι στατιστικά σημαντικές, έγιναν post hoc αναλύσεις με το κριτήριο S-N-K (Student-Newman-Keuls). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η επίδραση της ηλικίας των παιδιών αναφορικά με τις επιδόσεις τους στα έργα ΘτΝ (ΘτΝ-Σύνολο) είναι σημαντική, $F(2,79) = 11.729$, $p = .000$, $p < .05$ με την ομάδα των 7-χρονων να παρουσιάζει τις καλύτερες επιδόσεις ($M = 4.40$, $SD = 1,242$) σε σχέση με την ομάδα των 6-χρονων ($M = 3.44$, $SD = 1,529$) και την ομάδα των 4-χρονων ($M = 2.06$, $SD = 1,029$). Οι μέσοι όροι των συνολικών επιδόσεων των τριών διαφορετικών ηλικιακών ομάδων παρουσιάζονται και στο γράφημα 1 που ακολουθεί.

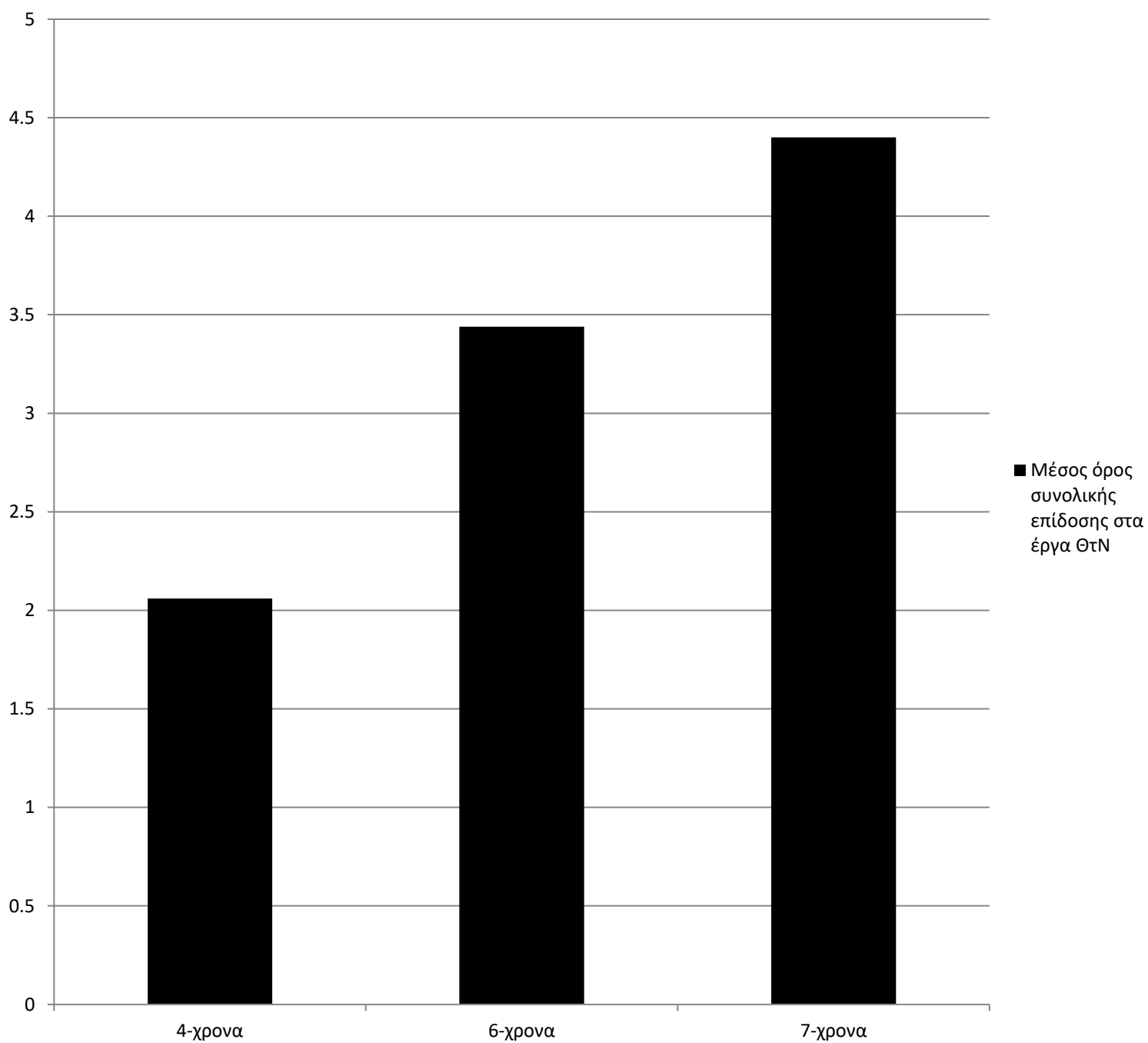
Πίνακας 3

Απόλυτες συχνότητες και ποσοστά επιτυχίας των τριών ηλικιακών ομάδων στα έργα ΘτΝ

		Ηλικιακή ομάδα			Σύνολο (N=80)
		4-χρονα (N= 17)	6-χρονα (N= 48)	7-χρονα (N= 15)	
ΘτΝ-Διάκριση επιθυμιών	F (%)	16 (94,1%)	38 (79,2%)	13 (86,7%)	67 (83,8%)
ΘτΝ-Διάκριση πεποιθήσεων	F (%)	8 (47,1%)	35 (72,9%)	14 (93,3%)	57 (71,3%)
ΘτΝ-Ψευδής πεποίθηση α' τάξης-«Κουτί Smarties» (προσωπική)	F (%)	16 (94,1%)	40 (83,3%)	14 (93,3%)	70 (87,5%)
ΘτΝ-Ψευδής πεποίθηση α' τάξης -«Κουτί Smarties» (άλλου προσώπου)	F (%)	1 (5,9%)	28 (58,3%)	13 (86,7%)	42 (52,5%)
ΘτΝ-Ψευδής πεποίθηση α' τάξης-«Απροσδόκητη μετακίνηση»	F (%)	1 (5,9%)	23 (47,9%)	11 (73,3%)	35 (43,8%)
ΘτΝ-Ψευδής πεποίθηση β' τάξης-«Η ιστορία με το δώρο των γενεθλίων»	F (%)	5 (29,4%)	26 (54,2%)	10 (66,7%)	41 (51,2%)
ΘτΝ-Ψευδής πεποίθηση β' τάξης-«Η ιστορία με το φορτηγό με το παγωτό»	F (%)	4 (23,5%)	15 (31,3%)	5 (33,3%)	24 (30%)

Γράφημα 1

Μέσοι όροι συνολικής επίδοσης στα έργα ΘτΝ ανά ηλικιακή ομάδα

3.1.3. Προδιάθεση για ντροπή

Για τον έλεγχο της προδιάθεσης για ντροπή στα παιδιά χρησιμοποιήθηκαν δύο εργαλεία: το αυτοαναφορικό εργαλείο SCEMAS και το ετεροαναφορικό ερωτηματολόγιο My Child-Shame που συμπληρώθηκε από τους γονείς.

3.1.3.1. My Child-Shame

Το ερωτηματολόγιο My Child-Shame χορηγήθηκε και στους 80 γονείς του δείγματος με σκοπό να ελεγχθεί η προδιάθεση των παιδιών για ντροπή. Το συνολικό σκορ στο ερωτηματολόγιο (ΝτροπήΠαιδ –Σύνολο) υπολογίστηκε σαν το άθροισμα των σκορ σε κάθε απάντηση και κυμάνθηκε από 40 έως 148. Πραγματοποιήθηκε και εδώ ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης (ANOVA) ώστε να εξεταστεί αν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις ηλικιακές ομάδες όσον αφορά τη συνολική επίδοση στο εργαλείο My Child-Shame (ΝτροπήΠαιδ –Σύνολο). Η ανάλυση έδειξε ότι δεν υπήρχε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις διαφορετικές ηλικιακές ομάδες όσον αφορά συνολικά την προδιάθεση για ντροπή, $F(2,79) = .867, p = .424$. Στη συνέχεια μελετήθηκε η επίδραση της ηλικίας για καθεμία από τις υποκλίμακες του My Child-Shame. Από τις αναλύσεις προέκυψε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες όσον αφορά τις επιδόσεις στις υποκλίμακες του ερωτηματολογίου My Child-Shame. Συγκεκριμένα, η επίδραση της ηλικίας δεν βρέθηκε σημαντική με την αναστάτωση του παιδιού μετά από μια αποτυχία (ΝτροπήΠαιδ-Αναστάτωση μετά από αποτυχία; $F(2,79) = 1.997, p = .143$), την ανησυχία σχετικά με τα θετικά συναισθήματα των γονέων (ΝτροπήΠαιδ-Ανησυχία για θετικά συναισθήματα γονέων; $F(2,79) = .578, p = .563$), την αναστοχαστική ντροπή (ΝτροπήΠαιδ-Αναστοχαστική ντροπή; $F(2,79) = .766, p = .468$), την εκλογίκευση (ΝτροπήΠαιδ-Εκλογίκευση; $F(2,79) = .167, p = .846$), τις συμπεριφορές ντροπής (ΝτροπήΠαιδ-Συμπεριφορές ντροπής; $F(2,79) = .547, p = .581$) και την τελειομανία (ΝτροπήΠαιδ-Τελειομανία; $F(2,79) = 1.306, p = .277$), $p < .05$.

3.1.3.2. SCEMAS

Το εργαλείο SCEMAS χορηγήθηκε συμπληρωματικά σε 26 παιδιά του δείγματος, με σκοπό να εξεταστεί η προδιάθεσή τους για εμφάνιση ντροπής, ενοχής και προβολής. Από το σύνολο των 26 παιδιών τα 14 ανήκαν στην ομάδα των 6-χρονων (4 αγόρια και 10 κορίτσια) και 12 στην ομάδα των 7-χρονων (5 αγόρια και 7 κορίτσια). Η συνολική επίδοση στο συγκεκριμένο εργαλείο

(SCEMAS-Σύνολο) υπολογίστηκε ως το άθροισμα των σκορ των τριών υποκλιμάκων της που μελετούν τη προδιάθεση για ντροπή (ΝτροπήΠαιδ_SC-Σύνολο), τη προδιάθεση για ενοχή (ΕνοχήΠαιδ_SC-Σύνολο) και τη προδιάθεση για προβολή (ΠροβολήΠαιδ_SC-Σύνολο). Αφού προέκυψε το συνολικό σκορ του κάθε παιδιού εξετάστηκε η επίδραση της ηλικίας στις επιδόσεις των παιδιών στο εργαλείο SCEMAS συνολικά καθώς και στις υποκλίμακες της μέσα από μια από ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης (ANOVA). Από την ανάλυση δεν προέκυψε κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις δύο ηλικιακές ομάδες, όσον αφορά τη συνολική επίδοση στο SCEMAS (SCEMAS-Σύνολο), $F(1,25)= 0.70, p= .794, p < .05$. Στατιστικά σημαντική διαφορά δεν βρέθηκε ούτε για τις επιμέρους κλίμακες της ντροπής (ΝτροπήΠαιδ_SC-Σύνολο; $F(1,25)= .32, p= .859, p < .05$), της ενοχής (ΕνοχήΠαιδ_SC-Σύνολο; $F(1,25)= 1.580, p= .221, p < .05$) και της προβολής (ΠροβολήΠαιδ_SC-Σύνολο; $F(1,25)= 1.695, p= .205, p < .05$).

3.1.4. Κοινωνικό άγχος

Όπως και στα υπόλοιπα εργαλεία, έτσι και εδώ εξετάστηκε η επίδραση της ηλικιακής ομάδας των παιδιών στο κοινωνικό άγχος των παιδιών όπως αυτό μετρήθηκε με το ερωτηματολόγιο SWAIY (ΚοινΆγχοςΠαιδ-Σύνολο). Από την ανάλυση δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες, $F(2,79)= 1.92, p= .145, p < .05$.

3.1.5. Γονεϊκές μεταβλητές

3.1.5.1. Κοινωνικό άγχος των γονέων

Το κοινωνικό άγχος των ίδιων των γονέων υπολογίστηκε με βάση το συνολικό σκορ στο ερωτηματολόγιο Mini-Spin(ΚοινΆγχοςΓον-Σύνολο). Μέσα από την ανάλυση διακύμανσης προέκυψε ότι η ηλικία των παιδιών επιδρά με στατιστικά σημαντικό τρόπο στο κοινωνικό άγχος των γονέων τους, $F(2,79)= 3,989, p= .022, p < .05$, με τους γονείς των 7-χρονων να εμφανίζουν τα χαμηλότερα σκορ ($M= .80, SD= 1,265$) σε σχέση με την ομάδα των 6-χρονων ($M= 2.42, SD= 2,239$) και την ομάδα των 4-χρονων ($M= 2.53, SD= 1,972$).

3.1.5.2. Προδιάθεση για ντροπή των γονέων

Τέλος εξετάστηκε η επίδραση της ηλικίας των παιδιών στις επιδόσεις των γονέων στο εργαλείο TOSCA και τις υποκλίμακές του. Η ανάλυση διακύμανσης μονής κατεύθυνσης (ANOVA) έδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην ηλικία των παιδιών μόνον όσον

αφορά τις επιδόσεις των γονέων στην υποκλίμακα της προβολής (ΠροβολήΓον-Σύνολο), $F(2,79)= 5,000$, $p= .009$, $p< .05$. Πιο συγκεκριμένα οι γονείς των 4-χρονων παιδιών εμφάνισαν τα υψηλότερα σκορ στη συγκεκριμένη υποκλίμακα ($M= 28.60$, $SD= 3,783$) σε σχέση με την ομάδα των 6-χρονων ($M= 27.73$, $SD= 5,258$) και την ομάδα των 7-χρονων ($M= 23.33$, $SD= 5,122$).

3.2. Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας

Μετά τον υπολογισμό των σκορ των συμμετεχόντων σε κάθε εργαλείο που χορηγήθηκε και τον έλεγχο της επίδρασης της ηλικίας στις επιδόσεις σε καθένα από αυτά, ακολούθησε η εξέταση των συσχετίσεων ανάμεσα σε αυτές τις επιδόσεις. Παρακάτω παρουσιάζονται λοιπόν οι διμεταβλητές συσχετίσεις, με το συντελεστή συσχέτισης Pearson r , και οι μερικές συσχετίσεις που πραγματοποιήθηκαν μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας. Η συνολική βαθμολογία των παιδιών στα έργα ΘτN (ΘτN-Σύνολο) συσχετίστηκε σημαντικά μόνο με την υποκλίμακα του ερωτηματολογίου MyChild που περιλαμβάνει δηλώσεις που εξετάζουν συμπεριφορές ντροπής του παιδιού (ΝτροπήΠαιδ-Συμπεριφορές Ντροπής). Η συσχέτιση έδειξε πιο συγκεκριμένα μια αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές ($r(80)= -.280$, $p< .05$).

Οι συνολικές βαθμολογίες των παιδιών στην κλίμακα MyChild(ΝτροπήΠαιδ-Σύνολο)είχαν στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την υποκλίμακα της TOSCA που μελετά την προβολή (ΠροβολήΓον-Σύνολο) ($r(80)= .321$, $p< .01$) και τη μεταβλητή «MiniSpin-Σύνολο», που μελετά το κοινωνικό άγχος των γονέων ($r(80)=.457$, $p< .01$).Όσον αφορά τις υποκλίμακες του My Child-Shame, η κλίμακα που εξετάζει την αναστάτωση του παιδιού μετά από μια αποτυχία (ΝτροπήΠαιδ-Αναστάτωση μετά από αποτυχία) είχε στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με την υποκλίμακα προδιάθεσης για ενοχή της TOSCA (ΕνοχήΓον-Σύνολο) ($r(80)= -.252$, $p< .05$) και θετική συσχέτιση με την υποκλίμακα προδιάθεσης για προβολή της TOSCA (ΠροβολήΓον-Σύνολο) ($r(80)= .253$, $p< .05$). Η βαθμολογία στην υποκλίμακα που μελετά την ανησυχία των παιδιών για την έκφραση θετικών συναισθημάτων από τους γονείς τους (ΝτροπήΠαιδ-Ανησυχία για θετικά συναισθήματα γονέων)είχε στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με τη μεταβλητή «ΝτροπήΓον-Σύνολο», που μελετά τη προδιάθεση για ντροπή των γονέων ($r(80)= -.242$, $p< .05$) και στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με τη μεταβλητή «ΠροβολήΓον-Σύνολο» ($r(80)= .358$, $p< .01$). Η μεταβλητή «ΝτροπήΠαιδ-Αναστοχαστική ντροπή» είχε στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση με τη μεταβλητή «ΕνοχήΓον-

Σύνολο» ($r(80) = -.330, p < .01$). Η μεταβλητή «Ντροπή Παιδ-Συμπεριφορές ντροπής» σχετίζεται σημαντικά και με τη μεταβλητή «Προβολή Γον-Σύνολο» ($r(80) = .332, p < .01$).

Η συνολική επίδοση των παιδιών στην κλίμακα που μελετά το κοινωνικό άγχος, είχε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με τη μεταβλητή «Ντροπή Παιδ-Σύνολο», που εξετάζει την προδιάθεση των παιδιών για ντροπή, με βάση τις απαντήσεις των γονέων ($r(80) = .532, p < .01$). Όσον αφορά τις υποκλίμακες του MyChild, η μεταβλητή «Κοιν'Άγχος Παιδ-Σύνολο» είχε στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τέσσερις από τις έξι υποκλίμακες της. Πιο συγκεκριμένα οι συσχετίσεις με τον δείκτη r του Pearson έδειξαν σημαντικές θετικές συσχετίσεις ανάμεσα στη μεταβλητή «Κοιν'Άγχος Παιδ-Σύνολο» και τις μεταβλητές «Ντροπή Παιδ-Αναστάτωση μετά από αποτυχία» ($r(80) = .769, p < .01$), «Ντροπή Παιδ-Ανησυχία για θετικά συναισθήματα γονέων» ($r(80) = .428, p < .01$), «Ντροπή Παιδ-Αναστοχαστική ντροπή» ($r(80) = .339, p < .01$) και «Ντροπή Παιδ-Συμπεριφορές ντροπής» ($r(80) = .433, p < .01$). Η μεταβλητή «Κοιν'Άγχος Παιδ-Σύνολο» είχε ακόμα θετική συσχέτιση με τη μεταβλητή «Κοιν'Άγχος Γον-Σύνολο» ($r(80) = .521, p < .01$). Στατιστικά σημαντική συσχέτιση προέκυψε και με τη μεταβλητή «Προβολή Γον-Σύνολο» ($r(80) = .269, p < .05$). Τέλος η μεταβλητή «Κοιν'Άγχος Γον-Σύνολο» είχε στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις μεταβλητές «Ντροπή Παιδ-Σύνολο» ($r(80) = .457, p < .01$), «Ντροπή Γον-Σύνολο» ($r(80) = .426, p < .01$), «Προβολή Γον-Σύνολο» ($r(80) = .465, p < .01$) και «TOSCA-Σύνολο» ($r(80) = .353, p < .01$).

Τέλος όσον αφορά το εργαλείο SCEMAS οι αναλύσεις συσχέτισης με τον δείκτη r του Pearson έδειξαν μόνο μια στατιστικά σημαντική συσχέτιση, ανάμεσα στη μεταβλητή «Ενοχή Παιδ_SC-Σύνολο», που αποτελεί τη συνολική επίδοση των παιδιών στην υποκλίμακα της ενοχής του εργαλείου SCEMAS, με τη μεταβλητή «Κοιν'Άγχος Παιδ-Σύνολο» ($r(26) = .398, p < .05$).

3.2.1. Μερικές συσχετίσεις

Τα αποτελέσματα των αναλύσεων μερικής συσχέτισης που πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να ελεγχθεί η επίδραση της χρονολογικής ηλικίας δεν διαφοροποιήθηκαν σε σχέση με τις διμεταβλητές συσχετίσεις, οδηγώντας κυρίως σε μείωση ή αύξηση της έντασης των συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών. Προέκυψαν όμως και κάποιες νέες στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις σε συσχέτιση με τις διμεταβλητές, ενώ κάποιες άλλες μεταβλητές έπαψαν να εμφανίζουν μεταξύ τους συσχέτιση. Πιο συγκεκριμένα μετά την αφαίρεση της επίδρασης της ηλικίας οι νέες

στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις που προέκυψαν ήταν ανάμεσα στις μεταβλητές «ΝτροπήΓον-Σύνολο» και «ΝτροπήΠαιδ-Αναστάτωση μετά από αποτυχία» ($r(80) = -.284, p < .05$), «ΝτροπήΠαιδ-Τελειομανία» και «Κοιν'ΆγχοςΓον-Σύνολο» ($r(80) = .244, p < .05$) και «ΝτροπήΠαιδ-Αναστοχαστική ντροπή» και «TOSCA-Σύνολο» ($r(80) = -.354, p < .01$). Από την άλλη έπαψε να υπάρχει στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στη μεταβλητή «ΠροβολήΓον-Σύνολο» και τις μεταβλητές «Κοιν'ΆγχοςΠαιδ-Σύνολο» και «ΝτροπήΠαιδ-Αναστάτωση μετά από αποτυχία», καθώς και ανάμεσα στις μεταβλητές «ΕνοχήΠαιδ_SC-Σύνολο» και «Κοιν'ΆγχοςΠαιδ-Σύνολο». Στον πίνακα 4 που ακολουθεί δίνονται αναλυτικά τα αποτελέσματα των μερικών συσχετίσεων.

Πίνακας 4

Μερικές συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών της έρευνας μετά την αφαίρεση της επίδρασης της ηλικίας του παιδιού

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
<i>Θεωρία του Νου</i>																		
1.ΘτΝ-Σύνολο	-	-,053	-,143	-,130	,011	,099	-,274*	-,066	-,125	,129	,200	,031	-,072	,093	,107	,032	,209	,173
<i>Κοινωνικό άγχος παιδιού (SWAIY)</i>																		
2.ΚοινΆγχοςΠαιδ-Σύνολο	-,053	-	,767^	,444^	,362^	,191	,424^	,220	,548^	,496^	,048	-,140	,222	,040	,071	,424	,018	,317
<i>Προδιάθεση παιδιού για ντροπή (MyChild)</i>																		
3. ΝτροπήΠαιδ - Αναστάτωση μετά από αποτυχία	-,143	,767^	-	,642^	,525^	,235*	,520^	,326^	,778^	,467^	-,284*	-,279*	,204	-,225	-,206	-,059	,128	-,077
4. ΝτροπήΠαιδ - Ανησυχία για θετικά συναισθήματα γονέων	-,130	,444^	,642^	-	,507^	,078	,602^	,317^	,765^	,414^	-,335^	-,199	,368^	-,134	-,141	-,071	-,167	-,195
5. ΝτροπήΠαιδ - Αναστοχαστική ντροπή	,011	,362^	,525^	,507^	-	,146	,451^	,097	,626^	,353^	-,173	-,469^	,025	-,354^	-,178	,040	,188	,029
6. ΝτροπήΠαιδ - Εκλογίκευση	,099	,191	,235*	,078	,146	-	,171	,277*	,499^	,103	,195	,146	,064	,217	-,205	-,043	-,159	-,204
7. ΝτροπήΠαιδ - Συμπεριφορές ντροπής	-,274*	,424^	,520^	,602^	,451^	,171	-	,014	,578^	,108	-,226	-,190	,318^	-,093	-,040	,033	-,023	-,010
8. ΝτροπήΠαιδ - Τελειομανία	-,066	,220	,326^	,317^	,097	,277*	,014	-	,634^	,244*	-,051	,150	,204	,149	-,367	-,036	-,109	-,254

9. Ντροπή Παιδ - Σύνολο	-,125	<u>.548[^]</u>	<u>.778[^]</u>	<u>.765[^]</u>	<u>.626[^]</u>	<u>.499[^]</u>	<u>.578[^]</u>	<u>.634[^]</u>	-	<u>.461[^]</u>	-,170	-,152	<u>.331[^]</u>	-,036	-,365	-,053	-,069	-,246
<i>Κοινωνικό άγχος γονέα (Mini-Spin)</i>																		
10. Κοιν Άγχος Γον - Σύνολο	,129	<u>.496[^]</u>	<u>.467[^]</u>	<u>.414[^]</u>	<u>.353[^]</u>	,103	,108	<u>.244[*]</u>	<u>.461[^]</u>	-	<u>.367[^]</u>	-,139	<u>.411[^]</u>	<u>.292[*]</u>	-,028	-,182	,251	-,011
<i>Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα γονέα (TOSCA)</i>																		
11. Ντροπή Γον- Σύνολο	,200	,048	<u>-.284[*]</u>	<u>-.335[^]</u>	-,173	,195	-,226	-,051	-,170	<u>.367[^]</u>	-	,117	<u>.413^{**}</u>	<u>.779[^]</u>	,295	,260	,048	,335
12. Ενοχή Γον- Σύνολο	,031	-,140	<u>-.279[*]</u>	-,199	<u>-.469[^]</u>	,146	-,190	,150	-,152	-,139	,117	-	-,146	<u>.583[^]</u>	,152	-,089	,137	,083
13. Προβολή Γον- Σύνολο	-,072	,222	,204	<u>.368[^]</u>	,025	,064	<u>.318[^]</u>	,204	<u>.331[^]</u>	<u>.411[^]</u>	<u>.413[^]</u>	-,146	-	<u>.568[^]</u>	-,052	-,080	-,030	-,091
14. TOSCA- Σύνολο	,093	,040	-,225	-,134	<u>-.354[^]</u>	,217	-,093	,149	-,036	<u>.292[*]</u>	<u>.779[^]</u>	<u>.583[^]</u>	<u>.568[^]</u>	-	,215	,067	,080	,186
<i>Αυτοσυνειδησιακά συναισθήματα παιδιού (SCEMAS)</i>																		
15. Ντροπή Παιδ_ SC-Σύνολο	,107	,071	-,206	-,141	-,178	-,205	-,040	-,367	-,365	-,028	,295	,152	-,052	,215	-	,369	-,095	<u>.681[^]</u>
16. Ενοχή Παιδ_ SC-Σύνολο	,032	,424	-,059	-,071	,040	-,043	,033	-,036	-,053	-,182	,260	-,089	-,080	,067	,369	-	-,119	<u>.768[^]</u>
17. Προβολή Παιδ_ SC-Σύνολο	,209	,018	,128	-,167	,188	-,159	-,023	-,109	-,069	,251	,048	,137	-,030	,080	-,095	-,119	-	,357
18. SCEMAS- Σύνολο	,173	,317	-,077	-,195	,029	-,204	-,010	-,254	-,246	-,011	,335	,083	-,091	,186	<u>.681[^]</u>	<u>.768[^]</u>	,357	-

* $p < .05$, [^] $p < .01$

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
ΣΥΖΗΤΗΣΗ

4.ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρούσα εργασία είχε δύο κύριους στόχους: α) να διερευνηθεί η σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος, τη προδιάθεση για ντροπή και την ΘτΝ σε παιδιά ηλικίας 4-7 ετών και β) να εξεταστεί αν το κοινωνικό άγχος και η προδιάθεση για ντροπή στους γονείς αυξάνει την πιθανότητα εμφάνισης τέτοιων συμπεριφορών στα παιδιά τους. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα ευρήματα που προέκυψαν από τις αναλύσεις των δεδομένων και σχολιάζονται με βάση την υπάρχουσα βιβλιογραφία και τα αποτελέσματα προηγούμενων σχετικών ερευνών.

4.1. Επίδραση της ηλικίας στη ΘτΝ

Χορηγήθηκαν στα παιδιά συνολικά έξι έργα ΘτΝ από τα οποία τα δύο εξέταζαν την κατανόηση πεποιθήσεων β' τάξης και τα τέσσερα διερευνούσαν την κατανόηση νοητικών καταστάσεων α' τάξης. Η υπόθεση ότι η ηλικία θα επιδρούσε θετικά στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα ΘτΝ επιβεβαιώθηκε καθώς τα 7-χρονα παιδιά σημείωσαν τις υψηλότερες επιδόσεις ανάμεσα στις τρεις ηλικιακές ομάδες, ενώ αντίθετα οι χαμηλότερες σημειώθηκαν από τα 4-χρονα.

Τα ευρήματα αυτά είναι σε συμφωνία με πλήθος προηγούμενων ερευνών με παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας που έδειξαν ότι η ηλικία επιδρά στις επιδόσεις των παιδιών στα έργα ΘτΝ (Banerjee & Henderson, 2001. Banerjee & Watling, 2005. Cassidy, Werner, Rourke, Zubernis, & Balaraman, 2003. Walker, 2005). Για παράδειγμα είναι σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας των Colonnese, Engelhard και Bögels (2010) στην οποία προέκυψε μετά από χορήγηση σχετικών έργων σε παιδιά 4-7 ετών ότι η ηλικία επηρεάζει την κατανόηση των ψευδούς πεποίθησης καθώς τα παιδιά που ανήκαν στη μεγαλύτερη ηλικιακή ομάδα (6-7 έτη) εμφάνισαν σχεδόν διπλάσιο ποσοστό επιτυχίας στα σχετικά έργα σε σχέση με παιδιά 4 και 5-χρόνων.

4.2. Σχέση ανάμεσα στην επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ και στο κοινωνικό τους άγχος

Αναμέναμε επίσης ότι η συνολική επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ θα συσχετίζεται σημαντικά με το κοινωνικό τους άγχος. Η συγκεκριμένη υπόθεση δεν επιβεβαιώθηκε. Το εύρημα

αυτό είναι σε συμφωνία και επιβεβαιώνει τα αποτελέσματα δύο προηγούμενων ερευνών σε αντίστοιχες ηλικίες. Πιο αναλυτικά στην έρευνα του Banerjee (2001) η επίδοση των παιδιών σε έργα ψευδούς πεποίθησης α' τάξης δεν συσχετίστηκε με στατιστικά σημαντικό τρόπο με το κοινωνικό άγχος, ενώ ίδιο αποτέλεσμα εμφανίστηκε και στην έρευνα των Broeren et. al. (2012) σε παιδιά ηλικίας 4-9 ετών, όπου δεν βρέθηκε συσχέτιση ανάμεσα στη συνολική ΘτΝ και την τάση για κοινωνικό άγχος.

4.3. Σχέση ανάμεσα στην επίδοση των παιδιών στα έργα ΘτΝ και στην προδιάθεση τους για ντροπή

Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι τα παιδιά 4-7 ετών με υψηλή επίδοση στα έργα ΘτΝ εμφάνιζαν σε μικρότερο βαθμό συμπεριφορές ντροπής, με βάση τις απαντήσεις των γονέων τους. Αυτό το αποτέλεσμα επιβεβαιώνει την υπόθεση ότι η υψηλή επίδοση στα έργα ΘτΝ θα συσχετιζόταν με χαμηλά επίπεδα προδιάθεσης για ντροπή. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι η συσχέτιση δεν είναι ανάμεσα στο συνολικό επίπεδο της προδιάθεσης για ντροπή, όπως αυτή μετρήθηκε μέσα από το ετεροαναφορικό ερωτηματολόγιο MyChild-Shame, αλλά με μία από τις υποκλίμακες του ερωτηματολογίου που εξετάζει συμπεριφορές ντροπής τις οποίες ο γονέας παρατηρεί στο παιδί του και αποτελούν σημάδια έκφρασης του συναισθήματος.

Το εύρημα αυτό είναι σε συμφωνία με τη θεωρητική άποψη που υποστηρίζει ότι μια από τις βασικότερες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του συναισθήματος της ντροπής είναι το άτομο να είναι σε θέση να κατανοεί ότι οι άλλοι άνθρωποι σκέφτονται διαφορετικά από το ίδιο, ότι βρίσκεται σε μια συνεχή αξιολόγηση από το περιβάλλον του και ότι τα άτομα με τα οποία συναναστρέφεται κοινωνικά έχουν διαμορφώσει μια συγκεκριμένη εικόνα στο μυαλό τους σχετικά με τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του (Lagattuta & Thompson, 2007. Matos & Pinto-Gouveia, 2010. Muris & Meesters, 2014).

Καμία προηγούμενη έρευνα δεν έχει μελετήσει τη σχέση ανάμεσα στην ΘτΝ και τη προδιάθεση για ντροπή σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας. Το συγκεκριμένο εύρημα όμως συμφωνεί με έρευνες που έχουν μελετήσει τη σχέση ανάμεσα στη ΘτΝ και την κατανόηση της ντροπής σε παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Πιο χαρακτηριστικά σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε παιδιά 7-9 ετών προέκυψε ότι όσο μεγαλύτερη είναι η προδιάθεση για ντροπή τόσο μεγαλύτερη είναι η ΘτΝ, αφού τα παιδιά της έρευνας δήλωσαν ότι όταν βίωναν το

συναίσθημα της ντροπής σκέφτονταν σε εντονότερο βαθμό τι εικόνα έχουν διαμορφώσει για τα ίδια οι γύρω τους (Ferguson et. al., 1991). Θετική συσχέτιση ανάμεσα στην ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή προκύπτει και μέσα από την έρευνα σε παιδιά με αυτισμό, τα οποία χαρακτηρίζονται από ελλείμματα στη ΘτΝ. Στην έρευνα των Heerey, Keltner και Capps (2003) που μελέτησε παιδιά ηλικίας 8-15 ετών με αυτισμό, η δυσκολία στην αναγνώριση αυτοσυνηδησιακών συναισθημάτων όπως η ντροπή στις εκφράσεις του προσώπου συνδέθηκε με τα ελλείμματα στη ΘτΝ (Heerey et al., 2003).

4.4. Σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση των παιδιών για ντροπή και το κοινωνικό τους άγχος

Η παρούσα έρευνα έδειξε επίσης ότι υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή των παιδιών και στο κοινωνικό τους άγχος, επιβεβαιώνοντας έτσι την υπόθεση που είχε διατυπωθεί. Με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε δεν βρέθηκε άλλη έρευνα που να έχει μελετήσει τη συσχέτιση ανάμεσα σε προδιάθεση για ντροπή και κοινωνικό άγχος σε παιδιά ηλικίας 4-7 ετών. Το συγκεκριμένο εύρημα συμφωνεί όμως με την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία η οποία έχει ασχοληθεί κυρίως με δείγματα εφήβων και ενηλίκων. Χαρακτηριστικά στην έρευνα των Fergus et. al. (2010), η μείωση της προδιάθεσης για ντροπή μετά από θεραπεία οδήγησε παράλληλα στη μείωση των συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους, επιβεβαιώνοντας την ύπαρξη μιας θετικής συσχέτισης ανάμεσά τους. Ανάλογη συσχέτιση προκύπτει και από τις έρευνες των Hedman et. al. (2013) και Michail και Birchwood (2013).

Η προδιάθεση για ντροπή των παιδιών βέβαια εξετάστηκε όπως αναφέρθηκε στη Μέθοδο με δύο εργαλεία: το ετεροαναφορικό MyChild-Shame και το αυτοαναφορικό SCEMAS. Η θετική συσχέτιση ανάμεσα στη προδιάθεση για ντροπή και το κοινωνικό άγχος προέκυψε μόνο όσον αφορά την επίδοση στο ερωτηματολόγιο MyChild-Shame που απαντήθηκε από τους γονείς. Με βάση τα δεδομένα από το εργαλείο SCEMAS, δεν προέκυψε μια στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές. Προέκυψε όμως μια στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος των παιδιών και την προδιάθεση τους για ενοχή. Αυτό το εύρημα δεν συμφωνεί με την ήδη υπάρχουσα βιβλιογραφία, όπου το συναίσθημα της ενοχής φαίνεται να μην συνδέεται άμεσα με το κοινωνικό άγχος. Χαρακτηριστικά στην έρευνα των Fergus et. al. (2010) σε δείγμα ενηλίκων προέκυψε ότι η προδιάθεση για ντροπή συσχετίζεται με το κοινωνικό άγχος, ενώ η προδιάθεση για ενοχή συσχετίζεται με το κοινωνικό άγχος μόνο όταν

συνυπάρχει με προδιάθεση για ντροπή. Σε αυτό συμφωνούν και άλλες έρευνες όπως των Hedman et. al. (2013).

4.5. Σχέση ανάμεσα στην προδιάθεση παιδιών και γονέων για ντροπή

Όσον αφορά τη συσχέτιση ανάμεσα στη προδιάθεση για ντροπή στα παιδιά και στη προδιάθεση για ντροπή στους γονείς είχε διατυπωθεί η υπόθεση ότι θα προέκυπτε μια στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση ανάμεσα στις δύο μεταβλητές. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων δεν έδειξαν κάποια στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην προδιάθεση για ντροπή των παιδιών και την προδιάθεση των γονέων.

Αντίθετα η προδιάθεση για ντροπή των παιδιών συσχετίστηκε με δύο άλλες γονεϊκές μεταβλητές, την προδιάθεση των γονέων για προβολή και το κοινωνικό άγχος των γονέων. Αναλυτικότερα η προδιάθεση για ντροπή των παιδιών, με βάση τις απαντήσεις των γονέων στο ετεροαναφορικό εργαλείο My Child-Shame, είχε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με τη προδιάθεση των γονέων να επιρρίπτουν τις ευθύνες για μια δική τους παράβαση ή για κάποιο ηθικό τους παράπτωμα στους άλλους. Ακόμα η προδιάθεση για ντροπή των παιδιών είχε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με το κοινωνικό άγχος των γονέων. Αυτή η συσχέτιση είναι λογική καθώς το κοινωνικό άγχος των γονέων συσχετίστηκε σημαντικά και με το κοινωνικό άγχος των παιδιών, το οποίο με τη σειρά του εμφάνισε στατιστικά σημαντική θετική συσχέτιση με την προδιάθεση των παιδιών για ντροπή.

Τέλος ένα ακόμα εύρημα που θεωρείται σημαντικό να αναφερθεί σχετικά με τη προδιάθεση για ντροπή των παιδιών, αποτελεί η στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση που προέκυψε ανάμεσα στην ανησυχία των παιδιών για την έκφραση θετικών συναισθημάτων από τους γονείς τους και τη προδιάθεση των γονέων για εμφάνιση ντροπής. Δηλαδή όσο μεγαλύτερη είναι η προδιάθεση των γονέων για ντροπή τόσο λιγότερο ανησυχούν τα παιδιά της έρευνας ότι οι γονείς τους θα εκφράσουν αρνητικά συναισθήματα για τα ίδια.

Αυτό το εύρημα δεν συμφωνεί με την υπάρχουσα βιβλιογραφία καθώς έχει προκύψει ότι οι γονείς με προδιάθεση για ντροπή τείνουν να έχουν υψηλές απαιτήσεις από τα παιδιά τους, να αξιολογούν έντονα τυχόν τους ελλείψεις και να προσπαθούν να τους δημιουργήσουν τύψεις όταν αποτύχουν σε κάτι ή προχωρήσουν σε μια ηθική παράβαση (Baldwin, 2014. Scarnier, Schmader, & Lickel, 2009). Θα περιμέναμε λοιπόν ότι τα παιδιά που έχουν γονείς με προδιάθεση για

ντροπή επιδιώκουν περισσότερο τα θετικά συναισθήματα από τους γονείς τους και ανησυχούν ότι μπορεί να δεχτούν κάποια αρνητική κριτική από αυτούς.

4.6. Σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος παιδιών και γονέων

Η παρούσα έρευνα έδειξε επίσης ότι το κοινωνικό άγχος των παιδιών συσχετίζεται θετικά με το κοινωνικό άγχος των γονέων. Έτσι επιβεβαιώνεται η υπόθεση ότι οι γονείς των παιδιών με κοινωνικό άγχος εμφανίζουν ανάλογα συμπτώματα στη συμπεριφορά τους. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με την υπάρχουσα βιβλιογραφία όπου υπογραμμίζεται ότι τα παιδιά που έχουν γονείς με κοινωνικό άγχος, έχουν έως και 7 φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να εμφανίσουν αγχώδεις διαταραχές σε κάποια φάση της ζωής τους. Αντίστοιχα οι γονείς με παιδιά που εμφανίζουν συμπτώματα κοινωνικού άγχους ήδη από μικρή ηλικία είναι πολύ πιο πιθανό να εμφανίσουν παρόμοια συμπτώματα στη συμπεριφορά τους (Dougherty et. al., 2013. Elizabeth et. al., 2006. Wichstrøm et. al., 2013).

Έρευνες που να έχουν μελετήσει τη συσχέτιση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος των γονέων και παιδιών στις ηλικίες που εξετάσαμε δεν βρέθηκαν. Με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε βρέθηκαν έρευνες σε μεγαλύτερες ηλικίες που επιβεβαιώνουν την αυξημένη πιθανότητα εμφάνισης κοινωνικούς άγχους στα παιδιά όταν και οι γονείς τους χαρακτηρίζονται από ανάλογα συμπτώματα (Budinger, Drazdowski, & Ginsburg, 2013. Poole, Lieshout, McHolm, Cunningham, & Schmidt, 2017. Schreier & Heinrichs, 2010). Βρέθηκαν ακόμα έρευνες που εξετάζουν την επίδραση του κοινωνικού άγχους των παιδιών στους γονείς τους. Επιβεβαιώνουν ότι οι γονείς που έχουν παιδιά με κοινωνικό άγχος είναι πιθανότερο να εμφανίσουν έντονα συμπτώματα άγχους, κοινωνικού άγχους και κατάθλιψης σε σχέση με γονείς παιδιών τα οποία δεν χαρακτηρίζονται από κάποια αγχώδη διαταραχή (Halldorsson, Draisey, Cooper, & Creswell, 2017).

4.7. Σημασία της παρούσας έρευνας

Οι σχέσεις ανάμεσα στην ΘτΝ, το κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή των παιδιών έχουν μελετηθεί, στη μέχρι τώρα βιβλιογραφία, σε μια σειρά από έρευνες. Η σημασία της παρούσας έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι εξέτασε τις σχέσεις αυτές σε μια ηλικιακή ομάδα με την οποία ελάχιστες έχουν ασχοληθεί. Είναι χαρακτηριστικό ότι με βάση τη βιβλιογραφική

ανασκόπηση που πραγματοποιήθηκε δεν βρέθηκαν έρευνες που να έχουν μελετήσει τη σχέση ανάμεσα στην ΘτΝ και την προδιάθεση για ντροπή των παιδιών, καθώς και τη σχέση ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση των παιδιών για ντροπή στις ηλικίες των 4-7 ετών. Επίσης η προσαρμογή και χρήση ενός νέου εργαλείου για τη μελέτη του κοινωνικού άγχους σε παιδιά 4-8 ετών, του ερωτηματολογίου SWAIY, έδωσε τη δυνατότητα να μελετηθεί στην παρούσα έρευνα το κοινωνικό άγχος σε μια ηλικιακή ομάδα για την οποία τα δεδομένα είναι περιορισμένα. Ένα ακόμα στοιχείο που κάνει την έρευνα σημαντική είναι ότι μελέτησε τις σχέσεις ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή παιδιών και γονέων οι οποίες έχουν μελετηθεί ελάχιστα σε διεθνές επίπεδο όσον αφορά τα παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας.

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας μπορεί να φανούν πολύ χρήσιμα σε γονείς και εκπαιδευτικούς, καθώς τους βοηθούν να αξιολογήσουν τις ικανότητες των παιδιών και τις συμπεριφορές που εμφανίζουν κατά τις κοινωνικές τους αλληλεπιδράσεις. Οι εκπαιδευτικοί στο σχολικό πλαίσιο μπορούν με βάση τις πληροφορίες που παρέχει η έρευνα να εντοπίσουν τυχόν προβλήματα των παιδιών και να προχωρήσουν σε δράσεις με σκοπό την αντιμετώπιση τους και την βελτίωση συγκεκριμένων ικανοτήτων, προκειμένου να διασφαλίσουν την καλή τους ψυχική υγεία. Όσον αφορά τους γονείς η συσχέτιση που προέκυψε από στην έρευνα ανάμεσα στο κοινωνικό άγχος γονέων και παιδιών ηλικίας 4-7 ετών υπογραμμίζει τη μεγάλη επιρροή της γονεϊκής συμπεριφοράς στην εμφάνιση κοινωνικού άγχους στα παιδιά. Αυτή η πληροφορία μπορεί να ενθαρρύνει τους γονείς να αλλάξουν κάποια στοιχεία της συμπεριφοράς τους και υιοθετώντας ένα γονεϊκό στυλ χωρίς άγχος, να περιορίσουν την πιθανότητα εμφάνισης συμπτωμάτων κοινωνικού άγχους στα παιδιά τους ήδη από μικρή ηλικία.

4.8. Περιορισμοί και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Ο βασικότερος περιορισμός της παρούσας έρευνας έχει να κάνει με το αυτοαναφορικό εργαλείο SCEMAS που εξετάζει την προδιάθεση για ντροπή στα παιδιά. Το συγκεκριμένο εργαλείο δεν χορηγήθηκε στο σύνολο του δείγματος των παιδιών ($N=80$) αλλά μόνο σε 26 παιδιά. Οι λόγοι που οδήγησαν σε αυτό το αποτέλεσμα είχαν να κάνουν κυρίως με κάποια εμπόδια στην κατασκευή και προσαρμογή του εργαλείου και στη δυσκολία των 4-χρονων παιδιών να κατανοήσουν κάποιες από τις δηλώσεις και τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να απαντήσουν. Θα ήταν λοιπόν χρήσιμο μελλοντικά να γίνει αναπροσαρμογή του εργαλείου ώστε

να είναι κατάλληλο για χορήγηση και σε μικρότερες ηλικίες, όπως προτείνεται και από τη διεθνή βιβλιογραφία.

Ένας ακόμα περιορισμός της έρευνας ήταν η χρήση του εργαλείου SWAIY για τη μελέτη του κοινωνικού άγχους των παιδιών 4-7 ετών. Το ερωτηματολόγιο έχει κατασκευαστεί πρόσφατα, παρουσιάζοντας και ικανοποιητικές ψυχομετρικές ιδιότητες. Προς το παρόν όμως έχει χρησιμοποιηθεί σε ελάχιστες έρευνες, γεγονός που θα έκανε χρήσιμη τη χορήγηση του εργαλείου και σε μελλοντικές έρευνες σε διεθνές επίπεδο.

Επίσης ο αριθμός των συμμετεχόντων αποτελεί έναν περιορισμό της έρευνας. Πολλοί γονείς ενώ συμφώνησαν να συμμετάσχουν στην έρευνα δεν επέστρεψαν τα ερωτηματολόγια που τους είχαν χορηγηθεί, με αποτέλεσμα να χαθούν ερευνητικά δεδομένα. Ένας μεγαλύτερος αριθμός υποκειμένων θα προσέδιδε μεγαλύτερη αξία στα υπάρχοντα ευρήματα.

Τέλος, όπως αναφέρθηκε σε πολλά σημεία της εργασίας η παρούσα έρευνα μελέτησε τις συσχετίσεις ανάμεσα στην ΘτΝ, το κοινωνικό άγχος και την προδιάθεση για ντροπή σε ένα ηλικιακό εύρος όπου δεν έχουν γίνει πολλές παρόμοιες έρευνες στο παρελθόν. Όσον αφορά το κοινωνικό άγχος στις ηλικίες 4-7 τα δεδομένα είναι πολύ περιορισμένα και για αυτό μια περαιτέρω μελέτη θα οδηγούσε σε περισσότερα στοιχεία σχετικά με την εμφάνιση συμπτωμάτων στην προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία.

Βιβλιογραφία

- Ahumada-Farias, S. M. (2017). *Guilt-Proneness and Shame-Proneness in Homeless Children* (Doctoral dissertation, University of Minnesota).
- Ale, C. M., Chorney, D. B., Brice, C. S., & Morris, T. L. (2010). Facial affect recognition and social anxiety in preschool children. *Early Child Development and Care, 180*(10), 1349-1359.
- Alessandri, S. M., & Lewis, M. (1993). Parental evaluation and its relation to shame and pride in young children. *Sex roles, 29*(5-6), 335-343.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub.
- Assor, A., & Tal, K. (2012). When parents' affection depends on child's achievement: Parental conditional positive regard, self-aggrandizement, shame and coping in adolescents. *Journal of adolescence, 35*(2), 249-260.
- Astington, J. W., & Edward, M. J. (2010). The development of theory of mind in early childhood. *Social Cognition in Infancy, 5*, 16.
- Baldwin, E. N. (2014). Recognizing guilt and shame: Therapeutic ruptures with parents of children in psychotherapy. *Psychoanalytic social work, 21*(1-2), 2-18.
- Banerjee, R., & Henderson, L. (2001). Social-cognitive factors in childhood social anxiety: a preliminary investigation. *Social Development, 10*(4), 558-572.
- Banerjee, R., & Watling, D. (2005). Children's understanding of faux pas: Associations with peer relations. *Hellenic Journal of Psychology, 2*(1), 27-45.
- Banerjee, R., Watling, D., & Caputi, M. (2011). Peer relations and the understanding of faux pas: Longitudinal evidence for bidirectional associations. *Child development, 82*(6), 1887-1905.
- Baptista, C. A., Loureiro, S. R., de Lima Osório, F., Zuardi, A. W., Magalhães, P. V., Kapczinski, F., Filho, A. S., Freitas-Ferrari, M. C., & Crippa, J. A. S. (2012). Social phobia in Brazilian university students: Prevalence, under-recognition and academic impairment in women. *Journal of affective disorders, 136*(3), 857-861.
- Bafunno, D., & Camodeca, M. (2013). Shame and guilt development in preschoolers: The role of context, audience and individual characteristics. *European Journal of Developmental Psychology, 10*(2), 128-143.
- Baron-Cohen, S. (1989). The autistic child's theory of mind: A case of specific developmental delay. *Journal of child Psychology and Psychiatry, 30*(2), 285-297.

- Baron-Cohen, S. (2001). Theory of mind in normal development and autism. *Prisme*, 34(1), 74-183.
- Barrett, K. C. (1998). The origins of guilt in early childhood. In *Guilt and children* (pp. 75-90).
- Barrett, K. C. (2005). The origins of social emotions and self-regulation in toddlerhood: New evidence. *Cognition & Emotion*, 19(7), 953-979
- Barrett, K. C., Zahn-Waxler, C., & Cole, P. M. (1993). Avoiders vs. amenders: Implications for the investigation of guilt and shame during toddlerhood?. *Cognition & Emotion*, 7(6), 481-505.
- Beesdo, K., Bittner, A., Pine, D. S., Stein, M. B., Höfler, M., Lieb, R., & Wittchen, H. U. (2007). Incidence of social anxiety disorder and the consistent risk for secondary depression in the first three decades of life. *Archives of general psychiatry*, 64(8), 903-912
- Beidel, D. C., & Turner, S. M. (2007). *Shy children, phobic adults: Nature and treatment of social anxiety disorder* (2nd ed.). Washington, DC: American Psychological Association.
- Beidel, D. C., Turner, S. M., & Morris, T. L. (2000). Behavioral treatment of childhood social phobia. *Journal of consulting and clinical psychology*, 68(6), 1072-1080.
- Bennett, D. S., Sullivan, M. W., & Lewis, M. (2005). Young children's adjustment as a function of maltreatment, shame, and anger. *Child maltreatment*, 10(4), 311-323.
- Bennett, D. S., Sullivan, M. W., & Lewis, M. (2010). Neglected children, shame-proneness, and depressive symptoms. *Child maltreatment*, 15(4), 305-314.
- Bikhazi, S. L. (2006). *Understanding Psychological Control Through Differences Between Shame and Disappointment: Implications for Childhood Aggression*.
- Bradshaw, J. (1988). *Healing the shame that binds you*. Deerfield Beach, FL: Health Communications.
- Bretherton, I., & Oppenheim, D. (2003). *The MacArthur Story Stem Battery: Development, administration, reliability, validity, and reflections about meaning* (pp. 55-80). *Revealing the Inner Worlds of Young Children: The MacArthur Story Stem Battery and Parent-Child Narratives*. New York, NY: Oxford University Press.
- Broeren, S., Muris, P., Diamantopoulou, S., & Baker, J. R. (2013). The course of childhood anxiety symptoms: Developmental trajectories and child-related factors in normal children. *Journal of abnormal child psychology*, 41(1), 81-95.

- Brouzos, A., Vassilopoulos, S. P., & Baourda, V. C. (2015). Members' perceptions of person-centered facilitative conditions and their role in outcome in a psychoeducational group for childhood social anxiety. *Person-Centered & Experiential Psychotherapies, 14*(1), 32-46.
- Bryan, C. J., Ray-Sannerud, B., Morrow, C. E., & Etienne, N. (2013). Shame, pride, and suicidal ideation in a military clinical sample. *Journal of Affective Disorders, 147*(1-3), 212-216.
- Budinger, M. C., Drazdowski, T. K., & Ginsburg, G. S. (2013). Anxiety-promoting parenting behaviors: A comparison of anxious parents with and without social anxiety disorder. *Child Psychiatry & Human Development, 44*(3), 412-418.
- Bufferd, S. J., Dougherty, L. R., Carlson, G. A., Rose, S., & Klein, D. N. (2012). Psychiatric disorders in preschoolers: continuity from ages 3 to 6. *American Journal of Psychiatry, 169*(11), 1157-1164.
- Buss, K. A., Davis, E. L., Kiel, E. J., Brooker, R. J., Beekman, C., & Early, M. C. (2013). Dysregulated fear predicts social wariness and social anxiety symptoms during kindergarten. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 42*(5), 603-616.
- Bybee, J. (Ed.). (1997). *Guilt and children*. Academic Press.
- Caine, T. M., Foulds, G. A., & Hope, K. (1967). *Hostility and direction of hostility questionnaire*. University of London Press.
- Carlson, S. M., Koenig, M. A., & Harms, M. B. (2013). Theory of mind. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science, 4*(4), 391-402.
- Carpendale, J. I., & Lewis, C. (2004). Constructing an understanding of mind: The development of children's social understanding within social interaction. *Behavioral and brain sciences, 27*(1), 79-96.
- Carpenter, K. L., Angold, A., Chen, N. K., Copeland, W. E., Gaur, P., Pelphrey, K., Song, A.W., & Egger, H. L. (2015). Preschool anxiety disorders predict different patterns of amygdala-prefrontal connectivity at school-age. *PloS one, 10*(1), e0116854.
- Carpenter, T. P., Tignor, S. M., Tsang, J. A., & Willett, A. (2016). Dispositional self-forgiveness, guilt-and shame-proneness, and the roles of motivational tendencies. *Personality and Individual Differences, 98*, 53-61.
- Cassidy, K. W., Werner, R. S., Rourke, M., Zubernis, L. S., & Balaraman, G. (2003). The relationship between psychological understanding and positive social behaviors. *Social Development, 12*(2), 198-221.
- Cole, P. M., Barrett, K. C., & Zahn-Waxler, C. (1992). Emotion displays in two-year-olds during mishaps. *Child Development, 63*(2), 314-324

- Colonnesi, C., Engelhard, I. M., & Bögels, S. M. (2010). Development in children's attribution of embarrassment and the relationship with theory of mind and shyness. *Cognition and Emotion, 24*(3), 514-521.
- Colonnesi, C., Nikolić, M., de Vente, W., & Bögels, S. M. (2017). Social anxiety symptoms in young children: investigating the interplay of theory of mind and expressions of shyness. *Journal of abnormal child psychology, 45*(5), 997-1011.
- Connor, K. M., Davidson, J. R., Churchill, L. E., Sherwood, A., Weisler, R. H., & Foa, E. (2000). Psychometric properties of the Social Phobia Inventory (SPIN): New self-rating scale. *The British Journal of Psychiatry, 176*(4), 379-386.
- Connor, K. M., Kobak, K. A., Churchill, L. E., Katzelnick, D., & Davidson, J. R. (2001). Mini-SPIN: A brief screening assessment for generalized social anxiety disorder. *Depression and anxiety, 14*(2), 137-140.
- Coplan, R. J., Prakash, K., O'neil, K., & Armer, M. (2004). Do you "want" to play? Distinguishing between conflicted shyness and social disinterest in early childhood. *Developmental psychology, 40*(2), 244-258.
- Covert, M. V., Tangney, J. P., Maddux, J. E., & Heleno, N. M. (2003). Shame-proneness, guilt-proneness, and interpersonal problem solving: A social cognitive analysis. *Journal of Social and Clinical Psychology, 22*(1), 1-12.
- Currie, C. J., Katz, B. A., & Yovel, I. (2017). Explicit and implicit shame aversion predict symptoms of avoidant and borderline personality disorders. *Journal of Research in Personality, 71*, 13-16.
- Czub, T. (2013). Shame as a self-conscious emotion and its role in identity formation. *Polish Psychological Bulletin, 44*(3), 245-253.
- Davidson, J. R., Potts, N. L., Richichi, E. A., Ford, S. M., Krishnan, K. R., Smith, R. D., & Wilson, W. (1991). The Brief Social Phobia Scale. *The Journal of clinical psychiatry.*
- Derogatis, L. R., & Cleary, P. A. (1977). Confirmation of the dimensional structure of the SCL-90: A study in construct validation. *Journal of clinical psychology, 33*(4), 981-989.
- De Rosnay, M., Cooper, P. J., Tsigaras, N., & Murray, L. (2006). Transmission of social anxiety from mother to infant: An experimental study using a social referencing paradigm. *Behaviour research and therapy, 44*(8), 1165-1175.
- De Rubeis, S., & Hollenstein, T. (2009). Individual differences in shame and depressive symptoms during early adolescence. *Personality and Individual Differences, 46*(4), 477-482

- Doherty, M. (2008). *Theory of mind: How children understand others' thoughts and feelings*. Psychology Press (p. 1-72).
- Dougherty, L. R., Tolep, M. R., Bufferd, S. J., Olino, T. M., Dyson, M., Traditi, J., Rose, S., Carlson, G.A., & Klein, D. N. (2013). Preschool anxiety disorders: Comprehensive assessment of clinical, demographic, temperamental, familial, and life stress correlates. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 42*(5), 577-589.
- Dunn, J. (1995). Children as psychologists: The later correlates of individual differences in understanding of emotions and other minds. *Cognition & Emotion, 9*(2-3), 187-201.
- Edwards, S. L., Rapee, R. M., & Kennedy, S. (2010). Prediction of anxiety symptoms in preschool-aged children: examination of maternal and paternal perspectives. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 51*(3), 313-321.
- Edwards, S. L., Rapee, R. M., Kennedy, S. J., & Spence, S. H. (2010). The assessment of anxiety symptoms in preschool-aged children: the revised Preschool Anxiety Scale. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 39*(3), 400-409.
- Egger, H. L., & Angold, A. (2004). The Preschool Age Psychiatric Assessment (PAPA): A structured parent interview for diagnosing psychiatric disorders in preschool children. *Handbook of infant, toddler, and preschool mental health assessment, 223-243*.
- Egger, H. L., & Angold, A. (2006). Common emotional and behavioral disorders in preschool children: presentation, nosology, and epidemiology. *Journal of child psychology and psychiatry, 47*(3-4), 313-337.
- Eley, T. C., & Lau, J. Y. (2005). Genetics and the family environment. In *Psychopathology and the family* (pp. 3-19).
- Elizabeth, J., King, N., Ollendick, T. H., Gullone, E., Tonge, B., Watson, S., & Macdermott, S. (2006). Social anxiety disorder in children and youth: A research update on aetiological factors. *Counselling Psychology Quarterly, 19*(2), 151-163.
- Else-Quest, N. M., Higgins, A., Allison, C., & Morton, L. C. (2012). Gender differences in self-conscious emotional experience: A meta-analysis. *Psychological bulletin, 138*(5), 947.
- Eng, W., Heimberg, R. G., Hart, T. A., Schneier, F. R., & Liebowitz, M. R. (2001). Attachment in individuals with social anxiety disorder: the relationship among adult attachment styles, social anxiety, and depression. *Emotion, 1*(4), 365.
- Eyre, H. L., Ferguson, T. J., Strayer, J., Grotepas-Sanders, D., & Hawkins, S. (1999). Links between self-conscious emotion and coping in children and young adults. In *Proceedings of the Annual Convention of the American Psychological Society, Denver, CO, USA*.

- Fayard, J. V., Roberts, B. W., Robins, R. W., & Watson, D. (2012). Uncovering the affective core of conscientiousness: The role of self-conscious emotions. *Journal of Personality, 80*(1), 1-32.
- Fergus, T. A., Valentiner, D. P., McGrath, P. B., & Jencius, S. (2010). Shame-and guilt-proneness: Relationships with anxiety disorder symptoms in a clinical sample. *Journal of anxiety disorders, 24*(8), 811-815.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., & Barrett, H. C. (1996). My child-shame and my child-guilt. *Utah State University*.
- Ferguson, T. J., Eyre, H. L., Stegge, H., Sorenson, C. B., & Everton, R. (1997). The distinct roles of shame and guilt in childhood psychopathology. *Soc. Res. Child Dev., Washington, DC*.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., & Barrett, H. C. (1996). My child-shame and my child-guilt. *Utah State University*.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., & Damhuis, I. (1991). Children's Understanding of Guild and Shame. *Child development, 62*(4), 827-839.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., Eyre, H., Vollmer, R., & Ashbaker, M. (2000). Context Effects and the (Mal) adaptive. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs, 126*(3), 319-345.
- Ferguson, T. J., Stegge, H., Miller, E. R., & Olsen, M. E. (1999). Guilt, shame, and symptoms in children. *Developmental Psychology, 35*(2), 347.
- Festa, C. C., & Ginsburg, G. S. (2011). Parental and peer predictors of social anxiety in youth. *Child Psychiatry & Human Development, 42*(3), 291-306.
- Flavell, J. H. (2004). Theory-of-mind development: Retrospect and prospect. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-), 274-290*.
- Fletcher, K. E. (2011). Understanding and assessing traumatic responses of guilt, shame, and anger among children, adolescents, and young adults. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 4*(4), 339-360.
- Fogliati, V. J., Terides, M. D., Gandy, M., Staples, L. G., Johnston, L., Karin, E., Rapee, R. M., Titov, N., & Dear, B. F. (2016). Psychometric properties of the mini-social phobia inventory (mini-SPIN) in a large online treatment-seeking sample. *Cognitive behaviour therapy, 45*(3), 236-257.
- Fontaine, J. R., Luyten, P., De Boeck, P., & Corveleyn, J. (2001). The test of self-conscious affect: Internal structure, differential scales and relationships with long-term affects. *European Journal of Personality, 15*(6), 449-463.

- Furukawa, E., Tangney, J., & Higashibara, F. (2012). Cross-cultural continuities and discontinuities in shame, guilt, and pride: A study of children residing in Japan, Korea and the USA. *Self and Identity*, 11(1), 90-113
- Garcia-Lopez, L. J., Hidalgo, M. D., Beidel, D. C., Olivares, J., & Turner, S. (2008). Brief form of the Social Phobia and Anxiety Inventory (SPAI-B) for adolescents. *European Journal of Psychological Assessment*, 24(3), 150-156.
- Garcia-Lopez, L., & Moore, H. T. (2015). Validation and diagnostic efficiency of the mini-SPIN in Spanish-speaking adolescents. *PloS one*, 10(8), e0135862.
- Gazelle, H., & Ladd, G. W. (2003). Anxious solitude and peer exclusion: A diathesis–stress model of internalizing trajectories in childhood. *Child development*, 74(1), 257-278.
- Gazelle, H., & Rudolph, K. D. (2004). Moving toward and away from the world: Social approach and avoidance trajectories in anxious solitary youth. *Child Development*, 75(3), 829-849.
- Gilbert, P. (2000). The relationship of shame, social anxiety and depression: The role of the evaluation of social rank. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 7(3), 174-189.
- Gilbert, P. (2002). Body Shame: A Biopsychosocial Conceptualisation and Overview, with Treatment Implications. In P. Gilbert and J. Miles (Eds.). *Body Shame: Conceptualisation, Research and Treatment* (pp. 3-54). London: Brunner.
- Gilbert, P. (2003). Evolution, Social Roles and the Differences in Shame and Guilt. *Social Research*, 70, 1205-1230
- Gilbert, P., & Miles, J. N. (2000). Sensitivity to Social Put-Down: it's relationship to perceptions of social rank, shame, social anxiety, depression, anger and self-other blame. *Personality and individual differences*, 29(4), 757-774.
- Gilbert, P., & Irons, C. (2009). Shame, self-criticism, and self-compassion in adolescence. *Adolescent emotional development and the emergence of depressive disorders*, 1, 195-214.
- Gilbert, P., & Trower, P. (1990). The evolution and manifestation of social anxiety. In W. R. Crozier (Ed.), *Shyness and embarrassment: Perspectives from social psychology* (pp. 144 – 177). New York: Cambridge University Press.
- Γκούβα, Μ., Καλτσούδα, Α., & Πάσχου, Α. (2012). Ψυχομετρική αξιολόγηση της ελληνικής έκδοσης του TOSCA-3 για τη μέτρηση της ντροπής και της ενοχής. *Διεπιστημονική Φροντίδα Υγείας*, 4(3), 105-113.

- Halldorsson, B., Draisey, J., Cooper, P., & Creswell, C. (2018). Symptoms of social anxiety, depression, and stress in parents of children with social anxiety disorder. *British Journal of Clinical Psychology, 57*(2), 148-162.
- Han, S. Y., & Kim, Y. H. (2012). Interpersonal rejection experiences and shame as predictors of susceptibility to peer pressure among Korean children. *Social Behavior and Personality: an international journal, 40*(7), 1213-1231.
- Harder, D. W., & Greenwald, D. F. (1999). Further validation of the shame and guilt scales of the Harder Personal Feelings Questionnaire-2. *Psychological Reports, 85*(1), 271-281.
- Hedman, E., Ström, P., Stünkel, A., & Mörtberg, E. (2013). Shame and guilt in social anxiety disorder: effects of cognitive behavior therapy and association with social anxiety and depressive symptoms. *PloS One, 8*(4), e61713.
- Heerey, E. A., Keltner, D., & Capps, L. M. (2003). Making sense of self-conscious emotion: Linking theory of mind and emotion in children with autism. *Emotion, 3*(4), 394.
- Hezel, D. M., & McNally, R. J. (2014). Theory of mind impairments in social anxiety disorder. *Behavior therapy, 45*(4), 530-540.
- Houtackers, R. C. E. T. G. (2016). The relationship between attachment, the selfconscious emotions of shame and guilt & problem behavior in adolescents. *MaRBL*, 6.
- Hudson, J. L., Dodd, H. F., Lyneham, H. J., & Bovopoulos, N. (2011). Temperament and family environment in the development of anxiety disorder: Two-year follow-up. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 50*(12), 1255-1264.
- Hughes, C., & Devine, R. T. (2015). Individual differences in theory of mind from preschool to adolescence: Achievements and directions. *Child Development Perspectives, 9*(3), 149-153.
- Jenkins, J. M., & Astington, J. W. (1996). Cognitive factors and family structure associated with theory of mind development in young children. *Developmental psychology, 32*(1), 70-78.
- Kim, S., Thibodeau, R., & Jorgensen, R. S. (2011). Shame, guilt, and depressive symptoms: A meta-analytic review. *Psychological bulletin, 137*(1), 68.
- Klein, R. G. (2009). Anxiety disorders. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 50*, 153-162.
- Kochanska, G., DeVet, K., Goldman, M., Murray, K., & Putnam, S. P. (1994). Maternal reports of conscience development and temperament in young children. *Child development, 65*(3), 852-868.
- Kushnir, J., Gothelf, D., & Sadeh, A. (2014). Nighttime fears of preschool children: A potential disposition marker for anxiety?. *Comprehensive Psychiatry, 55*(2), 336-341.

- Lagattuta, K. H., & Thompson, R. A. (2007). The development of self-conscious emotions: Cognitive processes and social influences. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney (Eds.), *The self-conscious emotions: Theory and research* (pp. 91-113). New York, NY, US: Guilford Press.
- La Greca, A. M., & Lopez, N. (1998). Social anxiety among adolescents: Linkages with peer relations and friendships. *Journal of abnormal child psychology*, *26*(2), 83-94.
- Levinson, C. A., Byrne, M., & Rodebaugh, T. L. (2016). Shame and guilt as shared vulnerability factors: Shame, but not guilt, prospectively predicts both social anxiety and bulimic symptoms. *Eating behaviors*, *22*, 188-193.
- Lewis, M. (2016). Self-conscious emotions: Embarrassment, pride, shame, guilt, and hubris. *Handbook of emotions*, *4*, 792-814.
- Liebowitz, M. R. (1987). Social phobia. In *Anxiety* (Vol. 22, pp. 141-173). Karger Publishers.
- Liss, M., Schiffrin, H. H., & Rizzo, K. M. (2013). Maternal guilt and shame: The role of self-discrepancy and fear of negative evaluation. *Journal of Child and Family Studies*, *22*(8), 1112-1119.
- Lonigro, A., Baiocco, R., Baumgartner, E., & Laghi, F. (2017). Theory of mind, affective empathy, and persuasive strategies in school-aged children. *Infant and Child Development*, *26*(6), e2022.
- Luby, J., Belden, A., Sullivan, J., Hayen, R., McCadney, A., & Spitznagel, E. (2009). Shame and guilt in preschool depression: Evidence for elevations in self-conscious emotions in depression as early as age 3. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *50*(9), 1156-1166.
- Lutwak, N., & Ferrari, J. R. (1997). Shame-related social anxiety: Replicating a link with various social interaction measures. *Anxiety, stress, and coping*, *10*(4), 335-340.
- Matos, M., & Pinto-Gouveia, J. (2010). Shame as a traumatic memory. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, *17*(4), 299-312.
- Matos, M., Pinto-Gouveia, J., & Gilbert, P. (2013). The effect of shame and shame memories on paranoid ideation and social anxiety. *Clinical psychology & psychotherapy*, *20*(4), 334-349.
- Mattick, R. P., & Clarke, J. C. (1998). Development and validation of measures of social phobia scrutiny fear and social interaction anxiety. *Behaviour research and therapy*, *36*(4), 455-470.
- Meesters, C., Muris, P., Dibbets, P., Cima, M., & Lemmens, L. (2017). On the link between perceived parental rearing behaviors and self-conscious emotions in adolescents. *Journal of child and family studies*, *26*(6), 1536-1545.

- Melfsen, S., & Florin, I. (2002). Do socially anxious children show deficits in classifying facial expressions of emotions?. *Journal of Nonverbal Behavior*, 26(2), 109-126.
- Meltzoff, A. N. (1999). Origins of theory of mind, cognition and communication. *Journal of communication disorders*, 32(4), 251-269.
- Mian, N. D., & Carter, A. S. (2013). Recognition and Assessment of Anxiety & Depression in Early Childhood. *Anxiety and depression*, 7.
- Michail, M., & Birchwood, M. (2013). Social anxiety disorder and shame cognitions in psychosis. *Psychological Medicine*, 43(1), 133-142.
- Miller, R. S., Leary, M. R., & Hoyle, R. (2009). Social anxiousness, shyness, and embarrassability. *Handbook of individual differences in social behavior*, 176-191.
- Mills, R. S. (2003). Possible antecedents and developmental implications of shame in young girls. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 12(4), 329-349.
- Mills, R. S., Arbeau, K. A., Lall, D. I., & De Jaeger, A. E. (2010). Parenting and child characteristics in the prediction of shame in early and middle childhood. *Merrill-Palmer Quarterly (1982-)*, 500-528.
- Mills, R. S., Freeman, W. S., Clara, I. P., Elgar, F. J., Walling, B. R., & Mak, L. (2007). Parent proneness to shame and the use of psychological control. *Journal of Child and Family Studies*, 16(3), 359-374.
- Morris, T. L., Hirshfeld-Becker, D. R., Henin, A., & Storch, E. A. (2004). Developmentally sensitive assessment of social anxiety. *Cognitive and Behavioral Practice*, 11(1), 13-28.
- Muris, P., & Meesters, C. (2014). Small or big in the eyes of the other: On the developmental psychopathology of self-conscious emotions as shame, guilt, and pride. *Clinical child and family psychology review*, 17(1), 19-40.
- Muris, P., Meesters, C., Bouwman, L., & Notermans, S. (2015). Relations among behavioral inhibition, shame-and guilt-proneness, and anxiety disorders symptoms in non-clinical children. *Child Psychiatry & Human Development*, 46(2), 209-216.
- Muris, P., Meesters, C., Cima, M., Verhagen, M., Brochard, N., Sanders, A., ... & Meesters, V. (2014). Bound to feel bad about oneself: Relations between attachment and the self-conscious emotions of guilt and shame in children and adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, 23(7), 1278-1288.

- Muris, P., Meesters, C., & van Asseldonk, M. (2018). Shame on Me! Self-Conscious Emotions and Big Five Personality Traits and Their Relations to Anxiety Disorders Symptoms in Young, Non-Clinical Adolescents. *Child Psychiatry & Human Development*, *49*(2), 268-278.
- Novin, S., & Rieffe, C. (2015). Validation of the brief shame and guilt questionnaire for children. *Personality and Individual Differences*, *85*, 56-59.
- Olthof, T., Schouten, A., Kuiper, H., Stegge, H., & Jennekens-Schinkel, A. (2000). Shame and guilt in children: Differential situational antecedents and experiential correlates. *British Journal of Developmental Psychology*, *18*(1), 51-64.
- O'Toole, M. S., Hougaard, E., & Mennin, D. S. (2013). Social anxiety and emotion knowledge: A meta-analysis. *Journal of Anxiety Disorders*, *27*(1), 98-108.
- Parisette-Sparks, A., Bufferd, S. J., & Klein, D. N. (2017). Parental predictors of children's shame and guilt at age 6 in a multimethod, longitudinal study. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, *46*(5), 721-731.
- Paulus, F. W., Backes, A., Sander, C. S., Weber, M., & von Gontard, A. (2015). Anxiety disorders and behavioral inhibition in preschool children: a population-based study. *Child Psychiatry & Human Development*, *46*(1), 150-157.
- Perner, J., & Lang, B. (1999). Development of theory of mind and executive control. *Trends in cognitive sciences*, *3*(9), 337-344.
- Perner, J., Leekam, S. R., & Wimmer, H. (1987). Three-yearolds' difficulty with false belief. *British Journal of Developmental Psychology*, *5*, 125 – 137.
- Peterson, C. C., & Siegal, M. (2002). Mindreading and moral awareness in popular and rejected preschoolers. *British Journal of Developmental Psychology*, *20*(2), 205-224.
- Pinto-Gouveia, J., & Matos, M. (2011). Can shame memories become a key to identity? The centrality of shame memories predicts psychopathology. *Applied Cognitive Psychology*, *25*(2), 281-290.
- Poole, K. L., Van Lieshout, R. J., McHolm, A. E., Cunningham, C. E., & Schmidt, L. A. (2017). Trajectories of social anxiety in children: influence of child cortisol reactivity and parental social anxiety. *Journal of abnormal child psychology*, 1-11.
- Premack, D., & Woodruff, G. (1978). Does the chimpanzee have a theory of mind?. *Behavioral and brain sciences*, *1*(4), 515-526.
- Proeve, M., Anton, R., & Kenny, M. (2018). Effects of mindfulness-based cognitive therapy on shame, self-compassion and psychological distress in anxious and depressed patients: A pilot study. *Psychology and Psychotherapy: Theory, Research and Practice*.

- Rapee, R. M., Kennedy, S., Ingram, M., Edwards, S., & Sweeney, L. (2005). Prevention and early intervention of anxiety disorders in inhibited preschool children. *Journal of consulting and clinical psychology, 73*(3), 488-497.
- Rapee, R. M., & Spence, S. H. (2004). The etiology of social phobia: Empirical evidence and an initial model. *Clinical psychology review, 24*(7), 737-767.
- Repacholi, B. M., & Gopnik, A. (1997). Early reasoning about desires: Evidence from 14- and 18-month-olds. *Developmental Psychology, 33*, 12-21.
- Repacholi, B., Slaughter, V., Pritchard, M., & Gibbs, V. (2004). Theory of mind, Machiavellianism, and social functioning in childhood. In *Individual differences in theory of mind* (pp. 78-108). Psychology Press.
- Rhodes, M., & Brandone, A. C. (2014). Three-year-olds' theories of mind in actions and words. *Frontiers in psychology, 5*, 263.
- Rimm-Kaufman, S. E., & Kagan, J. (2005). Infant predictors of kindergarten behavior: The contribution of inhibited and uninhibited temperament types. *Behavioral Disorders, 30*(4), 331-347.
- Rüsch, N., Corrigan, P. W., Bohus, M., Jacob, G. A., Brueck, R., & Lieb, K. (2007). Measuring shame and guilt by self-report questionnaires: A validation study. *Psychiatry Research, 150*(3), 313-325.
- Saggino, A., Carlucci, L., Sergi, M. R., D'Ambrosio, I., Fairfield, B., Cera, N., & Balsamo, M. (2017). A validation study of the psychometric properties of the Other as Shamer Scale–2. *SAGE Open, 7*(2), 2158244017704241.
- Samson, A. C., Lackner, H. K., Weiss, E. M., & Papousek, I. (2012). Perception of other people's mental states affects humor in social anxiety. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry, 43*(1), 625-631.
- Scaini, S., Belotti, R., & Ogliari, A. (2014). Genetic and environmental contributions to social anxiety across different ages: a meta-analytic approach to twin data. *Journal of anxiety disorders, 28*(7), 650-656.
- Scarnier, M., Schmader, T., & Lickel, B. (2009). Parental shame and guilt: Distinguishing emotional responses to a child's wrongdoings. *Personal Relationships, 16*(2), 205-220.
- Scheff, T. J., Retzinger, S. M., & Ryan, M. T. (1989). Crime, violence, and self-esteem: Review and proposals. *The social importance of self-esteem*, 165-199.
- Scholl, B. J., & Leslie, A. M. (1999). Modularity, development and 'theory of mind'. *Mind & Language, 14*(1), 131-153.

- Schreier, S. S., & Heinrichs, N. (2010). Parental fear of negative child evaluation in child social anxiety. *Behaviour research and therapy*, 48(12), 1186-1193.
- Seeley-Wait, E., Abbott, M. J., & Rapee, R. M. (2009). Psychometric properties of the mini-social phobia inventory. *Primary care companion to the Journal of clinical psychiatry*, 11(5), 231.
- Shin, J. S., & Barrett, K. C. (2008, April). *Cultural differences in social emotions and problem behaviors between American and Korean preschoolers*. Posterpresented at the biennial Conference on Human Development, Indianapolis.
- Slaughter, V. (2015). Theory of mind in infants and young children: A review. *Australian Psychologist*, 50(3), 169-172.
- Slaughter, V., Imuta, K., Peterson, C. C., & Henry, J. D. (2015). Meta-analysis of theory of mind and peer popularity in the preschool and early school years. *Child development*, 86(4), 1159-1174.
- Sodian, B. (2011). Theory of mind in infancy. *Child Development Perspectives*, 5(1), 39-43.
- Spence, S. H. (1995). *Social skills training, enhancing social competence with children and adolescents: research and technical support*. Berkshire: NFER-Nelson.
- Spence, S. H. (1997). The Spence children's anxiety scale. *Child psychology portfolio*.
- Spence, S. H., Rapee, R., McDonald, C., & Ingram, M. (2001). The structure of anxiety symptoms among preschoolers. *Behaviour Research and Therapy*, 39(11), 1293-1316.
- Stegge, H., & Ferguson, T. J. (1990). Child-child attribution and reaction survey (C-CARS). *Unpublished manuscript*. Amsterdam: Free University and Logan, UT: Utah State University.
- Stegge, H., & Ferguson, T. J. (1994). Self-conscious emotions maladaptive and adaptive scales (SCEMAS). *Unpublished manuscript*. Amsterdam: Free University and Logan, UT: Utah State University.
- Strömsten, L. M., Henningson, M., Holm, U., & Sundbom, E. (2009). Assessment of self-conscious emotions: A Swedish psychometric and structure evaluation of the Test of Self-Conscious Affect (TOSCA). *Scandinavian journal of psychology*, 50(1), 71-77.
- Stuewig, J., & McCloskey, L. A. (2005). The relation of child maltreatment to shame and guilt among adolescents: Psychological routes to depression and delinquency. *Child maltreatment*, 10(4), 324-336.

- Stuewig, J., Tangney, J. P., Heigel, C., Harty, L., & McCloskey, L. (2010). Shaming, blaming, and maiming: Functional links among the moral emotions, externalization of blame, and aggression. *Journal of research in personality, 44*(1), 91-102.
- Stuewig, J., Tangney, J. P., Kendall, S., Folk, J. B., Meyer, C. R., & Dearing, R. L. (2015). Children's proneness to shame and guilt predict risky and illegal behaviors in young adulthood. *Child Psychiatry & Human Development, 46*(2), 217-227.
- Stuijfzand, S., & Dodd, H. F. (2017). Young children have social worries too: Validation of a brief parent report measure of social worries in children aged 4–8 years. *Journal of anxiety disorders, 50*, 87-93.
- Sutterby, S. R., Bedwell, J. S., Passler, J. S., Deptula, A. E., & Mesa, F. (2012). Social anxiety and social cognition: The influence of sex. *Psychiatry Research, 197*(3), 242-245.
- Sznycer, D., Takemura, K., Delton, A. W., Sato, K., Robertson, T., Cosmides, L., & Tooby, J. (2012). Cross-cultural differences and similarities in proneness to shame: An adaptationist and ecological approach. *Evolutionary Psychology, 10*(2), 147470491201000213.
- Tangney, J. P. (1992). Situational determinants of shame and guilt in young adulthood. *Personality and Social Psychology Bulletin, 18*(2), 199-206.
- Tangney, J. P. (1996). Conceptual and methodological issues in the assessment of shame and guilt. *Behaviour research and therapy, 34*(9), 741-754.
- Tangney, J. P., Burggraf, S. A., & Wagner, P. E. (1995). Shame-proneness, guilt-proneness, and psychological symptoms.
- Tangney, J. P., & Dearing, R. L. (2002). Emotions and social behavior. Shame and guilt. New York, NY, US.
- Tangney, J. P., Miller, R. S., Flicker, L., & Barlow, D. H. (1996). Are shame, guilt, and embarrassment distinct emotions?. *Journal of personality and social psychology, 70*(6), 1256-1269.
- Tangney, J. P., Stuewig, J., & Mashek, D. J. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annu. Rev. Psychol., 58*, 345-372
- Tangney, J. P., & Tracy, J. L. (2012). Self-conscious emotions. In M. R. Leary & J. P. Tangney (Eds.), *Handbook of self and identity* (pp. 446–478). New York: Guilford.
- Tangney, J. E, Wagner, E E., & Gramzow, R. (1989). The Test of Self-Conscious Affect (TOSCA). George Mason University Fairfax, VA.

- Tangney, J. P., Wagner, P., & Gramzow, R. (1992). Proneness to shame, proneness to guilt, and psychopathology. *Journal of abnormal psychology, 101*(3), 469.
- Tangney, J. P., Wagner, P. E., Hill-Barlow, D., Marschall, D. E., & Gramzow, R. (1996). Relation of shame and guilt to constructive versus destructive responses to anger across the lifespan. *Journal of personality and social psychology, 70*(4), 797.
- Tangney, J. P., Youman, K., & Stuewig, J. (2009). Proneness to shame and proneness to guilt. *Handbook of individual differences in social behavior*, 192-209.
- Thompson, T., Altmann, R., & Davidson, J. (2004). Shame-proneness and achievement behaviour. *Personality and Individual Differences, 36*(3), 613-627.
- Tibi-Elhanany, Y. (2011). Social cognition in social anxiety: first evidence for increased empathic abilities. *The Israel journal of psychiatry and related sciences, 48*(2), 98-106.
- Tilghman-Osborne, C. (2011). *Inappropriate and Excessive Guilt: Measure Validation and Developmental Findings in the Relation to Depression Across Development*. Vanderbilt University.
- Tilghman-Osborne, C., Cole, D. A., & Felton, J. W. (2010). Definition and measurement of guilt: Implications for clinical research and practice. *Clinical Psychology Review, 30*(5), 536-546.
- VanDerhei, S., Rojahn, J., Stuewig, J., & McKnight, P. E. (2014). The effect of shame-proneness, guilt-proneness, and internalizing tendencies on nonsuicidal self-injury. *Suicide and Life-Threatening Behavior, 44*(3), 317-330.
- Vizin, G., Urbán, R., & Unoka, Z. (2016). Shame, trauma, temperament and psychopathology: Construct validity of the Experience of Shame Scale. *Psychiatry research, 246*, 62-69.
- Walker, S. (2005). Gender differences in the relationship between young children's peer-related social competence and individual differences in theory of mind. *The Journal of genetic psychology, 166*(3), 297-312.
- Waller, R., Hyde, L. W., Grabell, A. S., Alves, M. L., & Olson, S. L. (2015). Differential associations of early callous-unemotional, oppositional, and ADHD behaviors: multiple domains within early-starting conduct problems?. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 56*(6), 657-666.
- Washburn, D., Wilson, G., Roes, M., Rnic, K., & Harkness, K. L. (2016). Theory of mind in social anxiety disorder, depression, and comorbid conditions. *Journal of anxiety disorders, 37*, 71-77.
- Watson, S. D., Gomez, R., & Gullone, E. (2016). The shame and guilt scales of the Test of Self-Conscious Affect-Adolescent (TOSCA-A): psychometric properties for responses from

children, and measurement invariance across children and adolescents. *Frontiers in psychology*, 7, 635.

- Watson, S., Gomez, R., & Gullone, E. (2017). The Shame and Guilt Scales of the Test of Self-Conscious Affect–Adolescent (TOSCA-A): Factor Structure, Concurrent and Discriminant Validity, and Measurement and Structural Invariance Across Ratings of Males and Females. *Assessment*, 24(4), 517-527
- Weeks, M., Coplan, R. J., & Kingsbury, A. (2009). The correlates and consequences of early appearing social anxiety in young children. *Journal of Anxiety Disorders*, 23(7), 965-972
- Weeks, J. W., Spokas, M. E., & Heimberg, R. G. (2007). Psychometric evaluation of the mini-social phobia inventory (Mini-SPIN) in a treatment-seeking sample. *Depression and anxiety*, 24(6), 382-391.
- Wellman, H. M., & Bartsch, K. (1988). Young children's reasoning about beliefs. *Cognition*, 30, 239 – 277.
- Wellman, H. M., Hollander, M., & Schult, C. A. (1996). Young children's understanding of thought-bubbles and of thoughts. *Child Development*, 67, 768 – 788.
- Wellman, H. M., & Liu, D. (2004). Scaling of theory-of-mind tasks. *Child development*, 75(2), 523-541.
- Wellman, H. M., & Woolley, J. D. (1990). From simple desires to ordinary beliefs: The early development of everyday psychology. *Cognition*, 35, 245 – 275.
- Wells, M., & Jones, R. (2000). Childhood parentification and shame-proneness: A preliminary study. *American Journal of Family Therapy*, 28(1), 19-27.
- Wichstrøm, L., Belsky, J., & Berg-Nielsen, T. S. (2013). Preschool predictors of childhood anxiety disorders: a prospective community study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(12), 1327-1336.
- Wiltink, J., Kliem, S., Michal, M., Subic-Wrana, C., Reiner, I., Beutel, M. E., Brähler, E., & Zwerenz, R. (2017). Mini-social phobia inventory (mini-SPIN): psychometric properties and population based norms of the German version. *BMC psychiatry*, 17(1), 377.
- Wimmer, H., & Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13(1), 103-128.
- Wolf, S. T., Cohen, T. R., Panter, A. T., & Insko, C. A. (2010). Shame proneness and guilt proneness: Toward the further understanding of reactions to public and private transgressions. *Self and Identity*, 9(4), 337-362.

Yi, S. (2012). Shame-proneness as a risk factor of compulsive buying. *Journal of Consumer Policy*, 35(3), 393-410.

Young, C. M., Neighbors, C., DiBello, A. M., Traylor, Z. K., & Tomkins, M. (2016). Shame and guilt-proneness as mediators of associations between general causality orientations and depressive symptoms. *Journal of social and clinical psychology*, 35(5), 357-370.

Zhang, D. (2011). *Cultural differences in shame and guilt between American and Chinese preschoolers* (Doctoral dissertation, Colorado State University. Libraries).